ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ARAP BAHARI SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASINDA VEKÂLET SAVAŞLARI: IRAK, SURİYE VE YEMEN

Levent DEMİR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Türel YILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

TEMMUZ - 2020

ankara
HBM

ARAP BAHARI SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASINDA VEKÂLET SAVAŞLARI: IRAK, SURİYE VE YEMEN

LEVENT DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMMUZ – 2020

Levent Demir tarafından hazırlanan "ARAP BAHARI SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASINDA VEKÂLET SAVAŞLARI: IRAK, SURİYE VE YEMEN" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalında ULUSLARARASI İLİŞKİLER Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Türel YILMAZ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum / onaylamıyorum .....

Üye: Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum / onaylamıyorum.....

Üye: Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN

Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, Polis Akademisi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum / onaylamıyorum.....

Tez Savunma Tarihi: 08.07.2020

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum

.....

Prof. Dr. Figen Zaif

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Levent DEMİR
08.07.2020

ARAP BAHARI SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASINDA VEKÂLET SAVAŞLARI: IRAK, SURİYE VE YEMEN

(Yüksek Lisans Tezi)

Levent Demir

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMMUZ 2020

ÖZET

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan İran, sahip olduğu devlet geleneği ile özellikle Ortadoğu'da oldukça önemli bir aktör konumundadır. Bu noktada bölgede yaşanan gelişmeleri etkileyen, aynı zamanda bu gelişmelerden ciddi oranda etkilenen İran'ın dış politika anlayışı ve bu anlayışın sahadaki pratiği, hem İran dış politikasının anlaşılmasına hem de bölgede yaşanan hadiselerin daha iyi bir şekilde kavranmasına neden olmaktadır. Ortadoğu bölgesinden içsel ve dışsal kaynaklı hadiselerin yarattığı istikrarsızlığın İran dış politikasında önemli bir manevra alanı yarattığı görülmektedir. Bu noktada 2003 Irak işgali ile İran lehine dönemeye başlayan bölge jeopolitiği, Arap Baharı sürecinin bölgeyi bir bütün halinde istikrarsızlığa itmesiyle gün geçtikçe İran'ın nüfuzunu arttırdığı bir hal almıştır. Bu noktada özellikle Irak, Suriye ve Yemen Arap Baharı sonrası süreçte ortaya çıkan istikrarsızlık ile İran'ın hâkimiyet alanı kazanabileceği alanlara dönüşmüştür.

Bilim Kodu	:	114107
Anahtar Kelimeler	:	İran Dış Politikası, Vekâlet Savaşları, Irak, Suriye, Yemen
Sayfa Adedi	:	109
Tez Danışmanı	:	Prof. Dr. Türel YILMAZ
Öğrenci ORCID ID	:	0000-0002-6989-3332

PROXY WARS IN IRANIAN FOREIGN POLICY AFTER ARAB SPRING: IRAQ, SYRIA AND YEMEN

(M. Sc. Thesis)

Levent Demir

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
JULY 2020

ABSTRACT

Iran, which has a history of thousands of years, is a very important actor especially in the Middle East with its state tradition. At this point, Iran's foreign policy understanding and its practice in the field, which affects the developments in the region and is also severely affected by these developments, lead to both understanding of Iran's foreign policy and a better understanding of the events in the region. It is seen that the instability created by internal and external events from the Middle East region creates an important field of maneuver in Iran's foreign policy. At this point, the geopolitics of the region, which began to turn in favor of Iran with the 2003 invasion of Iraq, has gradually increased Iran's influence as the Arab Spring process pushed the region into instability as a whole. At this point, especially Iraq, Syria and Yemen turned into areas where Iran could gain dominance with the instability that emerged after the Arab Spring.

Science Code	:	114107
Key Words	:	Foreign Policy of Iran, Proxy Wars, Iraq, Syria, Yemen
Page Number	:	109
Supervisor	:	Prof. Dr. Türel YILMAZ
Student ORCID ID	:	0000-0002-6989-3332

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, kıymetli tecrübelerinden faydalandığım danışmanım Prof. Dr. Türel Yılmaz'a ayrıca yurtdışında bulunduğum süre zarfında aynı şekilde tecrübelerinden faydalandığım ve yardımlarıyla tez çalışmama ciddi katkılar sağlayan Asst. Prof. Zélia Maria de Jesus Breda'ya, manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan çok değerli aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET……... iv
ABSTRACT……... v
TEŞEKKÜR…….. vi
İÇİNDEKİLER……..... vii
KISALTMALAR…… ix
1.GİRİŞ 1
2. İRAN DIŞ POLİTİKASI 5
2.1.Tarihsel Süreç İçerisinde İran Dış Politikası.....5
2.1.2.Pehlevi Dönemi İran Dış Politikası 5
2.2.İran İslam Devrimi ve Devrimci İran'ın Dış Politika Anlayışı 7
2.2.1. Devrimci Dış Politika Bağlamında İran Dış Politikası 8
2.2.2. 1980-1988 İran Irak Savaşı 11
2.3. Humeyni Sonrası Yaşanan Gelişmeler ve Dış Politika.....13
2.3.1. Rafsancani Dönemi Dış Politika Anlayışı.....15
2.3.2. Hatemi Dönemi Dış Politika Anlayışı 16
2.3.3. Ahmedinejad Dönemi Dış Politika Anlayışı 17
2.3.4. Ruhani Dönemi Dış Politika Anlayışı.....18
2.4.İran Dış Politikasını Belirleyen Temel Hususlar.....20
2.4.1. İran Jeopolitiği.....20
2.4.2. Ekonomik Güç.....23
2.4.3. Askeri Güç 27
2.4.4. Yumuşak Güç Unsurları.....31
2.5.İran Dış Politikasında Kurumsal Yapılanma ve Dış Politika Grupları 34
3.VEKÂLET SAVAŞLARI 39
3.1.Tanım Olarak Vekâlet Savaşları ve Soğuk Savaş Dönemi Kullanımı.....39
3.2.Vekâlet Savaşları'nın Kullanılma Nedenleri ve Gereklilikleri 41
3.3.Vekâlet Savaşlarının Tanımlanma Zorluğu ve Dezavantajları.....43
3.4.İran Dış Politikasında Vekil Aktörlerin Kullanımının Tarihçesi 45
3.4.1.Irak'taki Kürtler ve İran'ın Kürtlere Desteği.....46
3.4.2.Devrim Sonrası Süreç ve İran'ın Kendine Yakın Gruplara Desteği 47
3.4.3. 2003 ABD'nin Irak'ı İşgali İran'ın Bölgede Artan Varlığı.....49
3.5. Arap Baharı ve İran'ın Vekil Gruplara Artan Desteği.....52
4. İRAN DIŞ POLİTİKASINDA VEKÂLET SAVAŞLARI VE UYGULAMA ALANLARI.....59

4.1. Irak'ta Yaşanan Gelişmeler ve İran'ın Irak'taki Varlığı 59
4.1.2. ABD Askerlerinin Iraktan Çekilmesi.....63
4.1.3. Çekilme Sonrası DAEŞ'in Ülke'de Kuvvet Kazanımı 64
4.2.Suriye'de Yaşanan Gelişmeler ve İran'ın Suriye'deki Varlığı 69
4.2.1.Arap Baharı Öncesi İran-Suriye İlişkileri 71
4.2.2.Arap Baharı Sonrası İran'ın Suriye Politikaları 74
4.2.3.Vekil/Vekil Olmayan Gruplar ve İran'ın Desteğinin Boyutu 79
4.3.Yemen'de Yaşanan Gelişmeler ve İran'ın Yemen'deki varlığı 84
4.3.1.Arap Baharı Öncesi İran-Yemen İlişkileri 86
4.3.2.Arap Baharı Sonrası İran'ın Yemen'deki Varlığı.....89
5. SONUÇ 97
KAYNAKÇA 103
ÖZGEÇMİŞ 109

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur

Kısaltmalar	Açıklama
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
CENTO	Merkezi Antlaşma Teşkilatı
DMO	Devrim Muhafızları Ordusu
P5+1	ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Rusya ve Almanya
GDP(GSYH)	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
AB	Avrupa Birliği
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
EU-3	Fransa, Almanya ve İngiltere
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
PMF	Gönüllü Halk Güçleri
SNF	Suriye Demokratik Güçleri
ISCI	Irak İslam Yüksek Konseyi
DAEŞ	Irak ve Şam İslam Devleti
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
NDF	Ulusal Savunma Kuvvetleri
YAC	Yemen Arap Cumhuriyeti
YDHC	Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti

1.GİRİŞ

Ortadoğu coğrafyası, sahip olduğu kaynak zenginliği ve jeopolitik konumu dolayısı ile uluslararası ilişkilerin en önemli odak noktalarından biridir. Başta küresel aktörler olmak üzere birçok bölgesel aktör bu coğrafi alan üzerinden nüfuz mücadelesi yürütmektedir. Bu aktörler içerisinde İran ve İran'ın dış politika anlayışı bölgede yaşanan mücadelenin en önemli noktalarından biri olarak dikkat çekmektedir. Özellikle son birkaç on yıl içerisinde İran'ın bölgede artış gösteren etkisi, başta bölgedeki Sünni Arap yönetimler ve ABD olmak üzere birçoğu tarafından endişe ile karşılanmış, İran'ın yayılmacı hırslarının dengelenmesi gerektiği savunulmuştur.

11 Eylül saldırıları sonrası Amerikan işgallerinin bölgedeki kırılgan dengeyi alt üst etmesiyle başlayan istikrarsızlık büyük ölçüde başarısız devlet yapıları meydana getirmiştir. Bu noktada merkezi güçlerin kuvvet kaybetmesindeki en önemli ikinci unsur 2010'da başlayan Arap Baharı süreci olmuştur. Halen daha etkilerini sürdüren Arap Baharı şimdiye kadar arzu ettiği başarıyı yakalayamamış, aksine bölgede Suriye, Yemen ve Libya gibi oldukça kanlı iç savaş süreçlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Kuşkusuz bu durum Arap Baharının getirmiş olduğu olumlu havanın süreç içerisinde kaybolmasına neden olmuştur. Daha net bir ifade ile Arap Baharı süreci Arap iç savaşları sürecine evirilerek arzu edilen yumuşak dönüşüm sürecini oldukça kanlı bir sürece çevirmiştir. Bu noktada İran'ın gerek 11 Eylül gerekse Arap Baharı süreçlerinden çok ciddi şekilde etkilendiği görülmüştür. Elbette 11 Eylül sonrası işgale uğrayan Irak ya da Arap Baharı sonrası iç savaşa sürüklenen Suriye gibi bu süreçlerden radikal bir şekilde etkilenmemişse de, İran bölgede müstakil bir aktör olarak yaşanan gelişmelerden ciddi şekilde etkilenmiştir.

1979 İslam Devriminden günümüze kadar ciddi bir izole edilmişliğe maruz kalan İran, zaman zaman bu yalnızlığını ılımlı iktidarlar yoluyla hafifletmeye gayret etse de, bu konuda pek de başarılı olduğu söylenemez. Bu izole edilmişliğin yanında bölgesel düşmanlara(Saddam dönemi Irak) ve daimi bir istikrarsızlığa komşu olan İran'ın belki de en büyük başarısı (kendisi açısından) 1979 sonrası kurulan İslami yönetimi yaklaşık 40 yıl kadar ayakta tutabilmesi olmuştur. Bu noktada devrim sonrası dış politikadaki idealist bakışın devrimi yayma gayesi sahanın gerçekleri ile karşı karşıya kalmış, devrimin hemen ardından Irak ile girişilen tahrip edici savaş ile sahadaki gerçeklikler İran için ağır basmaya başlamıştır. Bir başka deyişle İran, Irak savaşı sonrası ideolojik

bakışını, bölgenin realitesine adapte etmiş böylece rejimi ayakta tutmayı başarabilmiştir. Söylem ve eylem bazında ciddi bir kırılma yaratan İran- Irak savaşı sonrası İran, bölge ülkelerine kıyasla sahip olduğu istikrarlı yapı ile bölgede yaşanan olumlu ve olumsuz tüm hadiseleri kendi lehine çevirebilmek adına katı bir realizm içerisine girmiştir.

Maslahat(çıkar) odaklı İran dış politikasının kazanımlarının büyük ölçüde bölgedeki istikrarsızlıktan kaynaklandığı görülmektedir. 1979 sonrası düşman Sünni yönetimlerce çevrelenmiş bir İran'dan günümüzde Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'de açıkça varlık gösteren bir İran'a geçişte bu pragmatizmin rolü oldukça büyüktür. Yaşanan kriz ortamlarını kendisi için bir nevi fırsata çeviren İran ulusal savunma noktasında tehditlerin ulusal sınırlara ulaşmadan yok edilmesi fikri üzerine kurulu bir anlayışla hareket etmektedir. Bu minvalde İran ulusal sınırlarının ötesindeki varlığını ciddi bir caydırıcılık unsuru olarak görmektedir.

Ortadoğu coğrafyasının en önemli aktörlerinin biri olan İran'ın dış politikasında vekâlet savaşları anlayışını inceleyen bu çalışma zamansal ve mekânsal olarak sınırlamalara tabi tutulmuştur. Zamansal olarak çeşitli siyasi tarih hadislerine yer verilecek olmakla beraber, saha çalışmalarında Arap Baharı sonrası süreç incelenecektir. Mekânsal olarak ise İran'ın Arap Baharı sonrası süreçte aktif bir şekilde varlık gösterdiği Irak, Suriye ve Yemen çalışmanın kapsamında yer alacaktır. Bu noktada İran'ın Lübnan ve Hizbullah üzerindeki etkisinin çalışmanın örnek olaylar incelemesi bölümünün dışında tutulmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak diğer üç ülkenin aksine Lübnan'ın Arap Baharı sürecinden ciddi şekilde etkilenmesi, ikinci olarak ise Lübnan'da Hizbullah'ın varlığının siyasal hayata eklemlenme süreci ile Arap Baharının çok öncesinde nihai boyuta ulaşması ile alakalıdır. Bu nedenler dolayısıyla Lübnan ve Hizbullah saha çalışması olarak çalışma kapsamının dışında tutulacaktır. Ancak İran dış politikasında vekâlet savaşlarının bir bütünlük arz etmesi dolayısıyla Lübnan ve özellikle Hizbullah'ın rolünün çalışmanın kapsamı dışında tutulması söz konusu değildir.

Arap Baharı sonrası İran dış politikasında vekâlet savaşları: Irak, Suriye ve Yemen adlı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm İran dış politikasına odaklanıp, dış politikayı tarihsel bir süreç içerisinde ele almasının yanında, dış politikada etkili olan unsurlar ve İran kurumsal yapılanmasını ele almaktadır. İkinci bölüm vekâlet

savaşlarının teorik çerçevesinin oturtulmaya çalışıldığı bölümdür. Son bölüm olan üçüncü bölümde ise İran dış politikasında vekâlet savaşlarının uygulama alanları olarak görülen; Irak, Suriye ve Yemen örnek olay incelemeleri olarak ele alınıp, karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

2. İRAN DIŞ POLİTİKASI

2.1.Tarihsel Süreç İçerisinde İran Dış Politikası

Dünyanın ilk medeniyet havzalarına yakınlığı ile İran geçmişte sürdürülen mücadelenin en önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu noktada İran oldukça farklı kültürel unsurların etkisi altında kalarak günümüze kadar var olmuştur. Tarihte Ahamenişler, Roma, Partlar, Sasaniler, Araplar, Türkler ve Moğollar gibi birçok medeniyetin mücadelesine ev sahipliği yapmış bir coğrafya olan İran coğrafyası esasen çok ciddi istikrasızlık dönemlerinden geçmiştir. Buna rağmen bu nüfuz mücadelesi İran devletine çok ciddi bir tarihi zenginlik de kazandırmıştır.[1] Bu zenginlik içerisinde İran dış politika süreci modern dönem (1923 – günümüz) itibari ile ele alınacaktır. Bu kapsamda 1979 sonrası süreç çalışmanın temelini teşkil etmesi dolayısıyla devrime kadarki gelişmeleri kısaca değerlendirmek yeterli olacaktır.

2.1.2.Pehlevi Dönemi İran Dış Politikası

Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler ve Ruslar tarafından işgal edilen İran, Çarlık Rusyası'nın çökmesi ile beraber İngilizlerin nüfuzu altında kalmıştır.[2] 1921 yılında Kazak Tugayları komutanı olan Rıza Han askeri bir darbe ile Pehlevi Hanedanlığı'nın temelini atmıştır. Safeviler ve Kaçarlardan sonra iktidarı ele geçiren Rıza Şah, modern dönem İran dış politikasını en çok etkileyen şahsiyetlerden biridir. Bu dönemde Şah, ülkede Modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal'i örnek alarak bir dizi reforma girişmiştir.[3] İki dünya savaşı arası dönemde ortaya çıkan siyasi ve ekonomik krizlerin yanında ülke içerisinde var olan derin sorunlar İran'ın dış politikadaki etkinliğini sınırlamıştır. Bu süre zarfında İran içeride merkezi bir yönetim anlayışı kurmaya çalışmış ve belki de tarihte ilk kez İran'da sınırları belli bir coğrafi alanda gerçek manada hüküm süren bir devlet aygıtı ortaya çıkmıştır.[4]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Rıza Şah'ın Hitler idaresindeki revizyonist yönetim ile yakın ilişkiler içerisinde olması ülkenin tekrar İngiliz ve Rus işgali altına

[1] Detaylı bilgi için bkz. Garthwaite, G.R.(2018). ***İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze***. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
[2] Armaoğlu, F. (2017). ***20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*** (23. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 90.
[3] Berghorn, D., Hattstein, M.(2012). *Dünya Tarihi*(4. Baskı). (Çev. Yavuz, A.). İstanbul: NTV Yayınları.(Eserin orijinali 2007'de yayımlandı),388.
[4] Abrahamiyan E.(2018). *Modern İran Tarihi* (5. Baskı). (Çev. Şendil, D.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 2008'de yayımlandı), 88.

girmesine neden olmuştur.[5] Böylece İran içeride tekrar bir karmaşa sürecine girmiş hatta ülkenin toprak bütünlüğü işgal kuvvelerince kurdurulan kısa ömürlü devletler yoluyla bozulmuştur. Savaş tüm şiddetiyle devam ederken, oğlu Muhammed Rıza lehine tahtan feragat eden baba Rıza Pehlevi Güney Afrika'ya sürgün edilmiştir. Rıza Şah'ın iktidardan uzaklaştırılmasının ardından genç yaşta monarşinin başına geçen Muhammed Rıza babasının başlatmış olduğu reformları sürdürerek modern bir İran yaratmaya çalışmıştır. Bu dönemde hemen hemen her monarşide olduğu gibi dış politika süreçleri kısıtlı bir katılım yoluyla Şah'ın iradesiyle oluşturulmuştur. 1979 yılına kadar olan süre zarfında dış politikada Soğuk Savaş koşulları içerisinde, NATO'nun bir üyesi olmamasına rağmen, Batı Bloku ile oldukça yakın ilişkiler geliştirmiştir. Bu noktada 1955 yılında Bağdat Paktı'na üye olmuş [6]ve üyeliğini 1979 Devrimi'ne kadar sürdürmüştür. Buna ek olarak bölgede ABD yanlısı Arap rejimler ile iyi ilişkiler kurulurken, Sovyetler ile yakın ilişkiler içerisinde olan Arap yönetimler ile ilişkiler gergin bir zeminde yürütülmüştür. Bu süre zarfında yakın coğrafyasında 1958 Darbesi'ne kadar Irak ile iyi ilişkiler sürdürülmüş ancak Irak'ta Haşimi Hanedanlığı'nın askeri bir darbe ile sonlandırılması ilişkileri ciddi şekilde bozmuştur. Bölgedeki bir diğer önemli aktör Suriye ile ilişkiler ise çoğunlukla kötü seyretmiştir.[7] İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte İsrail ile kurmuş olduğu yakın ilişkiler bölgedeki Araplar tarafından endişe ile karşılanmış ve ABD ile sürdürülen dostluk ilişkisi Soğuk Savaş içerisinde İran'ın Batı Bloku'nun, bilhassa ABD'nin vekili olarak adlandırılmasına neden olmuştur.[8] 1979 İran İslam Devrimi, devlet yapısını olduğu kadar dış politikasını da kökten etkileyerek; bölgesel ve küresel ilişkilerde çok önemli bir etki doğurmuştur. Böylece İran İslam Cumhuriyeti dış politikası Pehlevi Hanedanlığı'nın izlediği dış politikanın aksine, kendine has bir dış politika çizgisi belirlemeye başlamıştır.

[5] Thaler, D.E., Nader, A., Green, J.D., Lynch, Wehrey F. (2010) ***Mullahs, Guards, and Bonyads An Exploration of Iranian Leadership Dynamics, Distribution.*** Santa Monica: RAND Corporation, 8. Yakın ekonomik ilişkiler için bkz . Hafeziniya, M.R.(2017). ***İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası***(1. Baskı). Ankara: İraniyat Yayınları, 62.

[6] Bağdat Paktı 1959 yılında Irak'ın çekilmesiyle CENTO adını almıştır.

[7] Hunter, S.T.(2010). ***Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order***. California: Praeger, 201-202.

[8] Ramazani, R.K.(2004). "İdeogy and Pragmatizm in İran's Foreign Policy". ***The Middle East Journal***, 58(4), 554.

2.2.İran İslam Devrimi ve Devrimci İran'ın Dış Politika Anlayışı

1979 İslam Devrimi yakın dönem dünya siyasi tarihinde ilk modern teokrasinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Katı bir monarşi yönetiminden kendine has İslami bir düzen kuran İran İslam Cumhuriyeti'ni ve dış politikasını şekillendiren İmam Ayetullah Ruhullah Humeyni olmuştur. İslami yönetim anlayışını 1940'ların başında yazmış olduğu "Keşf-ül Esrar" adlı risalesinde anlatmış aynı zamanda bu makalesinde ilk kez "Velayeti Fakih" nazariyesinden bahsetmiştir.[9] Velayet-i Fakih nazariyesi kısaca kayıp imamın tekrar ortaya çıkmasına kadar olan süreçte Fakihlerin devlet yönetiminde velayet hakkı bulunduğunu öne süren anlayıştır. Bu minvalde Humeyni 1979 Devrimi'ne kadar İran Şiiliği'nde geniş kabul görmüş sükût ekolüne karşı Hz. Hüseyin tarzı eylemci ekolü ön plana çıkararak devrimin kaçınılmaz olduğunu iddia etmiştir. Kaldı ki Humeyni bu nazariyenin varlığının namaz, oruç gibi İslam'ın temel ibadetlerinden daha mühim olduğunu ifade etmiştir. Böylece Humeyni dini bir retorikle Şaha karşı "Yezid", "Deccal" gibi sıfatlar kullanarak devrimci ruhu kuvvetlendirmiştir.[10] Bu süreçte sükût taraftarları[11] ülkede çoğunluğu ele geçirmiştir. Ancak Şah muhalifleri içerisinde Humeyni, belirlediği alternatif yönetim anlayışı sayesinde; Şah'a karşı müttefiklerine, yönetimi ele geçirmek için yarıştığı rakiplerine oranla güçlü bir konumda bulunmaktaydı.[12] Kuşkusuz bu süreçte sükût taraftarları ve Bezirgan gibi ılımlı reformcuların Humeyni taraftarlarınca bastırılması, süreci tamamen devrimci kadronun kontrolüne sokmuştur.

İran iç siyasal sisteminde yaşanan bu radikal dönüşüm süreci bölgede çok ciddi etkiler yaratmış, süreç İran dış politikası ile sınırlandırılamayacak düzeyde bölgeyi hatta uluslararası sistemde küresel ilişkileri etkiler bir hadise halini almıştır. İran içinde

[9] Gertwille, A.g.e.,226.
[10] Lindolm, C.(2004). ***İslami Ortadoğu Tarihsel Antropoloji*** (1. Baskı). Ankara: İmge Yayınları, 303.
[11] Tarihsel olarak Şiiler yöneticilerin gerekli şartları yerine getiren kişinin Müslümanların çoğunluğu tarafından seçilemeyeceği noktasında mutabıktırlar. Bu durumun en önemli sebebi hataya düşme ve yanlış karar alma ihtimalleri bulunan kişilere duyulan güvensizlik olduğu söylenebilir. Peygamberin soyundan gelmek şartı Şiiler arasında genel kabul görmekle beraber, Ali'nin ölümü sonrası Muaviye iktidarına karşı Hz. Hasan dini nedenler ile inzivaya çekilmiş, Hüseyin ise Muaviye'ye karşı isyan başlatmıştır. Bu durum Şiilikte iki tür anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan ilki Hasan tarzı bir gizemcilik, ikincisi ise Hüseyin tarzı eylemcilik olarak adlandırılmıştır. Hasan tarzı bir anlayış sükût taraftarları olarak adlandırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Lindolm, C., A.g.e., 285-303.
[12] Cleveland, W.L.(2008) *Modern Ortadoğu Tarihi*(Çev. M. Harmancı).İstanbul: Agora Kitaplığı.(Eserin orijinali 1986'da yayınlandı), 471.

oturmaya başlayan devrimci ruh, İran devletinin dış politikada da devrimci/revizyonist bir anlayışı en azından söylem bazında benimsemesine yol açmıştır.

2.2.1. Devrimci Dış Politika Bağlamında İran Dış Politikası

1979 İran İslam Devrimi kendinden önceki yönetim anlayışının aksine bağımsız ve kendine yetebilir bir dış politika anlayışını kabul etmiştir. Ülkede özellikle Şah'ın Batı yanlısı tutumu ve geçmişte Mussadık'a yapılan darbe gibi gelişmeler tarihsel süreç içerisinde Batı karşıtlığını kuvvetlendirmiş, devrimle beraber Batı karşıtlığı zirveye ulaşmıştır.[13] Soğuk Savaş'ın diğer kampına bakış ise İslami bir çizgiyle hareket eden İran için pek de olumlu olmamıştır. Bu noktada Soğuk Savaş koşulları içerisinde meydana gelen bir devrim sonrası, İran'ın her iki kutbun anlayışının aksine bağımsız bir dış politika anlayışı ile alternatif bir dünya düzeni yaratma gayesi içerisinde olduğu görülmüştür. Genel olarak Devrim sonrası İran dış politikasının;

I. Soğuk Savaş düzenine alternatif İslami bir düzen kurmak
II. Dış politikada kendine yetebilirliği esas alarak bağımsız bir dış politika anlayışı sürdürmek
III. Ezilmişlerin (Mustazaflar) desteklenmesi ve Zalimlere (Müstekbirler) karşı mücadele
IV. İsrail karşıtlığı[14] gibi ana hatlar üzerine kurulu olduğu görülmüştür.

Soğuk Savaş koşulları içerisinde oluşturulan bloklar arası mücadele süreci esasen uluslararası sistemin temelini oluşturan devlet merkezli yaklaşımın ideolojik farklılaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Humeyni idaresindeki İran, devlet merkezli uluslararası sisteme ve özellikle 1945 sonrası ortaya konan uluslararası normlara karşı alternatif bir İslami düzen anlayışı kurmaya çalışmıştır. Bu noktada İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika anlayışının temelini "Ne şark, ne garp fakat Cumhuriyeti İslami" anlayışı oluşturmuştur. Ancak bu anlayış ulus devlet temelli uluslararası sistem reddiyesi ile beraber okunduğunda aslında İran'ın devrim ihracı yoluyla yakın coğrafyasından başlayarak İslami devrimler silsilesi yaratma arzusu içerisinde olduğu görülmüştür. Devrim liderliği İslami ülkelerde İslam kardeşliği söyleminin üstünlüğüne vurgu yaparak, hiçbir şeyin bu birliği engelleyemeyeceğini

[13] Öçal, Ş. (2018) "İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı: Kültür Ve Dil", ***ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi,*** 2(2), 52.
[14] Przeczek, S. (2013) "Iran's Foreign Policy under President Rouhani: Pledges versus Reality". ***Ortadoğu Analiz,*** 5(57), 64-65.

beyan etmiş milliyetçi, Marksist ve liberal ideolojilerin çökmüş ve sistemin kurtuluşu için İran tarzı İslami yönetimlerin tek kurtuluş yolu olduğunu ifade etmişlerdir.[15]

Dış politikada "Bağımsızlık" fikri özellikle Şah dönemi dış politika anlayışının aksine her türlü emperyalist anlayışı reddeden ve karar alma süreçlerinde küresel aktörlerin çıkarlarını koruyan "vekil" bir anlayışın anti-tezi olarak görülebilir. Bu açıdan İran bölgede Batı Bloku'nun çıkarlarını korumak gayesi ile oluşturulan CENTO'dan Mart 1979'da ayrılma kararı almıştır.[16] Kendine yetebilir bir İran yaratma gayesi dış politikada bağımsızlığın en önemli etkenlerinden biri olmuştur. Bu noktada İran özellikle sahip olduğu jeopolitik konum ve hidrokarbon kaynakları sayesinde kendine yeterlilik potansiyeli oldukça yüksek bir ülke olarak görülmüştür. Ancak yaşanan süreçte İran devrimci yapısı ile dış politikada çok ciddi krizler ile beraber ağır ekonomik tahribata maruz kalmıştır.

İran dış politikasında ezilenlerin desteklenmesi ve ezenlere karşı mücadele etmek anlayışı devrim sonrası oluşturulan anayasa ile sabit kılınmış bir dış politika gayesidir.[17] Özellikle yakın coğrafyasındaki ezilmiş Müslüman nüfusa karşı "ezilmişlerin koruyucusu" sıfatı ile yakın ilişkiler kurmak, böylece İslam Devrimi'ni ezilmişler ordusu vasıtasıyla bir enternasyonal devrime dönüştürme gayesi ile ortaya atılmıştır. Bu minvalde yakın coğrafyasında yaşayan Müslümanların ülkelerinde benzer bir devrim dalgası yaratmaları yolunda desteklenmesi devrim ihracı politikasının araçlarından biri olmuştur. Özellikle devrimin ilk yıllarında İran Sünni-Şii ayrımından ziyade ezen-ezilen retoriğini kullanarak bir bütünlük yaratmaya çalışmıştır.[18]

1979 İran İslam Devrimi sonrası süreçte oluşturulan dış politika anlayışının son halkasını İsrail karşıtlığı oluşturmaktadır. Şah döneminde Filistin Sorunu, ABD ile olan yakın ilişkiler bağlamında daha çok pragmatik bir anlayışla ele alınırken, İslam Devrimi sonrası süreçte Filistin Sorunu İran dış politikasının en önemli gündem

---

[15] Emadi, H. (1995). "Exporting Iran' s Revolution : The Radicalization of the Shiite Movement in Afghanistan". ***Taylor & Francis Group***, 31(1), 2.

[16] Oran, B.(2002). **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I** (VI. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 805.

[17] İran İslam Cumhuriyeti Hükümetinin uygulaması gereken hususlar anayasanın 3. Maddesinde belirtilmiştir. Detaylı bilgi İçin bkz. İnternet: "Constitution Of The Islamic Republic Of Iran" Web: https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library files/Iran_Constitution_en.pdf 10 Nisan 2019'da alınmıştır.

[18] Vatanka, A. (2018). "Iran's Use of Shi'i Militant Proxies Ideological and Practical Expediency Versus Uncertain Sustainability", ***The Middle East Institute***, 2.

maddelerinden biri haline gelmiştir. Ezilenlere destek sağlanması noktasında da değerlendirilebilecek bu bakış, İslam Dünyası'nın en önemli sorunlarından biri olan Filistin Sorunu'nda tutunan tavır ve İsrail karşıtlığı devrimci İran'ın Müslümanların lideri tahayyülüne uygun bir yaklaşım olmuştur. Devrim sonrası İran, İsrail'i "Küçük Şeytan" olarak tanımlamış, İsrail'e karşı en büyük desteği sağlayan ABD'yi ise "Büyük Şeytan" olarak adlandırmıştır.[19] İsrail karşıtı söylemlerin dini bir retorikten hareketle oluşturulması yoluyla İran, bir nevi bölgedeki halklara hitap ederek hem yeni yönetime meşruiyet sağlamaya hem de devrimi yaymak için uygun bir zemin yaratmaya çalışmıştır.

Genel olarak bakılacak olursa İran'ın devrim sonrası süreçte devrimi yayma gayesi ile hareket ettiği kabul edilmektedir. Bu süreçte kimlikler üzerinden bir etkileşim yaratarak devrim sahasını genişletme arzusu içerisinde olan İran, esasında sınırları içerisinde hapis olmuş bir devrimin sürdürülebilirliğinden endişe duymaktaydı. Dolayısı ile İran için devrimin ihracı ile oluşturulacak süreklilik, İran İslam Devrimi'nin hayatta kalması için elzem görülmekteydi. Bunun yanında devrimlerin doğaları gereği yayılmacı olmaları da İran'ı dış politikada böylesi bir tavır alma konusunda yönlendirildiği söylenebilir. Fakat böylesi bir dış politika anlayışı her ne kadar çeşitli toplumsal kesimlerce ilgi ile karşılanmış olsa da özellikle bu devrimci dalgayı bekaları için çok ciddi bir tehdit olarak gören Muhafazakâr Arap monarşilerince tepki ile karşılanmış, bölge ülkeleri devrimci İran'ı ulusal çıkarları için en önemli tehdit olarak görmüş, bu durum İran'ın izole edilmesine neden olmuştur. Böylece küresel sistemde alternatif bir anlayışla yola çıkan İran özellikle ABD tarafından baskıya maruz kalmış, bölgesel düzeyde ise devrimci ve yayılmacı bir dış politika anlayışı ile kendine coğrafi olarak yakın düşmanlar elde etmiştir.

Devrim sonrası süreçte ABD ile yaşanan Rehine Krizi olayı gibi hadiseler İran-ABD ilişkilerinin oldukça gergin bir zeminde yürütülmesine neden olmuş ve bu süreçte ABD daha önce ifade edildiği gibi "Büyük Şeytan" olarak tanımlanmıştır. Kuşkusuz İran İslam Cumhuriyeti'nin devrimci bir dalga ile küresel sistemi reddetmesi, ABD liderliğindeki Batı Bloku'nu endişeye sevk etmişse de devrimi yayma gayesi içerisindeki İran'a karşı en büyük tehdidi yakın coğrafyasındaki Batı

[19] Soltani, F. Amiri, R. E. (2010). "Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution". **Journal of Politics and Law,** 3(2), 200.

destekli Arap Monarşiler hissetmiştir. Bu süreçte Irak her ne kadar Batı çizgisinde olmasa da Şii devrimci İran'ın yayılmacılığından endişe etmiş, devrimin İran'ın gücünde bir zayıflık yarattığını düşünerek, geçmişte var olan Şatt'ül Arap Suyolu Sorunu'nu gündeme getirmiş, netice itibariyle de kendisince zayıf düşmüş İran'daki yeni yönetime henüz içeride devrimi rayına oturtamadan savaş açmıştır.

2.2.2. 1980-1988 İran Irak Savaşı

İran İslam Devrimi etki sahasında çok ciddi bir tepki yaratmıştır. Bu noktada İslam Devrimi muhafazakâr Arap diktatörlerden, laik yönetimlere kadar birçok ülkede endişe yaratmış bu durum kuşkusuz İran'ın dışlanması ile sonuçlanmıştır.[20] Bu noktada Şii İran'a karşı bölgede Irak'ın desteklemesi yoluyla Sünni bir kamp oluşturulmuştur.[21] Ortaya çıkan İran karşıtlığını 1980'de Ürdün veliaht prensi "Doğu'da İran, Batı'da İsrail olmak üzere iki düşmanımız var" ifadesi ile açıklamış, böylece en azından devletler nezdinde İran'a bakışı ortaya koymuştur.[22] Bunun yanında Devrimci İran'ın ABD yanlısı yönetimleri açıkça eleştirmesi ve İran'ın devrim sonrası dış politikasında Pers milliyetçiliği söyleminin aksine İslami bir retorikle hareket etmesi bölgede İslam dünyası liderliği için rekabeti arttırmıştır.[23]

Bu bölgesel genel durum içerisinde Irak özellikle 1979 sonrası Camp David Antlaşması ile Arap dünyasından dışlanan Mısır'ın yokluğunda Ortadoğu coğrafyasında Arapların ve Müslüman dünyanın liderliği için mücadele etmeye başlamıştır.[24] 1975 yılına kadar olan süre zarfında İran-Irak ilişkileri; Şatt'ül Arap Suyolu Sorunu, İran'ın Baas yönetimine karşı Irak'ın kuzeyindeki Kürtleri desteklemesi ve Hürmüz Boğazındaki çeşitli adaların İran tarafından işgal edilmesi dolayısı ile oldukça gergin hatta savaş beklentileri ile geçmiştir. Fakat bu beklentiler 1975 yılında iki ülke arasında imzalanan Cezayir Antlaşması yoluyla varılan uzlaşı ile gerçekleşmemiştir.[25] Ancak 1979 Devrimi sonrası buhranlı bir içyapıya bürünen İran'ın durumu, Saddam yönetimince aralarındaki sorunları Irak lehine çözebileceği bir fırsat olarak görülmüştür. Bu açıdan savaşın nedeni olarak gösterilebilecek birçok unsur bulunmaktadır. Bu bağlamda toplumsal düşmanlık Aryan-Semitik farklığını,

[20] Cleveland, A.g.e.,468.
[21] Şahin, M. (2006). "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar Ve Engeller". ***Akademik ORTA DOĞU***, 1(1),40.
[22] Hunter, S.T. A.g.e.,190.
[23] A.g.e., 192.
[24] Yılmaz Şahin, T.(2013). **Uluslararası Politikada Ortadoğu**(V. Basım).Ankara: Barış Kitabevi. 257.
[25] A.g.e., 258-259.

mezhepsel olarak Sünni-Şii ayrımını, etnik olarak Arap-Fars ayrılığı, dini olarak ise seküler-kökten dinci ayrılıklarını beraberinde getirmiştir. Bunlara ek olarak devrim sonrası İran'ın Basra Körfezi'nde azalan etkisi ve bölgede ortaya çıkan güç boşluğunun Baas yönetimince doldurulmaya çalışılması, Devrimci İran'ın Şii retoriğinin Irak'ın güneyindeki Şiileri Baas aleyhine etkileyebilme potansiyeli ve son olarak iki ülke arasında var olan sınır anlaşmazlıkları savaşın nedenleri olarak sıralanabilir.[26] Tüm bu sorunlar içerisinde Saddam Batı Bloku ve Doğu Bloku'nun yanında bölgedeki Araplardan da çok ciddi destek alarak İran'ı işgal etmiştir.[27]

Devrim sonrası oluşturulan dış politika anlayışının ilk uygulama alanı olan Irak Savaşı, İran için oldukça çetin sonuçlar doğurmuştur. Buna rağmen savaşın henüz başında Irak'ta yaşayan Şii nüfusun Saddam idaresince baskı altında tutulması dolayısı ile bu kimselerin İran'ın "Ezilmiş" kimseler retoriğinin kapsamı altında olmalarına neden olmuştur. Bu minvalde İran lideri Humeyni 19 Nisan 1980 tarihinde Saddam yönetimine karşı ayaklanma çağrısında bulunmuştur.[28] Her ne kadar "zalim" Baas yönetimine karşı İran'ın yanında olunması gerektiği ifade edilse de, Iraklı Şiiler çoğunlukla Saddam idaresine sadık kalmışlardır.

Sekiz yıl süren ve esasen kazananın olup olmadığı halen tartışmalı olan savaş her iki ülkeye de çok ciddi bir yıkım getirmiştir. Toplamda 680.000 ölü ve 1.5 milyon insanın yaralanmasına sebep olan bu savaş Ortadoğu siyasi tarihinde açık ara en ölümcül savaşlardan biri olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca ekonomik olarak dönemin dolar kuru ile 1,100 milyar dolarlık maddi bir yıkıma neden olmuştur. Bu maddi yıkımın ambargolar altında olan İran için çok daha derin bir ekonomik çöküşe neden olduğunu da belirtmek gerekir.[29]

İran-Irak Savaşı neticelendiği zaman, sekiz yıl önce coşkulu ve devrimci bir hava ile ortaya çıkan "Cumhuriyet-i İslaminin" dış politika anlayışında ciddi kırılmalar yaratmıştır. İlk olarak bu süreç İran'da, etkileri halen devam eden ve çok büyük fedakârlık gerektiren ekonomik, askeri ve sosyal yıkımları beraberinde getirmiştir. İkinci olarak İran, dış politika söyleminde yayılmacılık ön gören "devrim ihracı

[26] Workman, T. (1991)."The Social Origins Of The Iran-Iraq War". ***CISS Working Paper***, 6.
[27] Parker, G.(2017). *Cambridge Savaş Tarihi*(Çev. Tayanç F., Tayanç, T.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. (Eserin orijinali 1995'de yayımlandı), 430.
[28] Vatanka, A. A.g.e., 1.
[29] Razoux, P. (2015). *The Iran-Iraq War*. London: The Belknap Press of Harvard University Press. (Eserin orijinali 2013'de yayımlandı) 471-472.

politikasının yaratmış olduğu karşıtlığın ne derecede büyük olduğunun farkına varmıştır. Bu karşıtlığın en somut göstergesi Irak'a karşı yürütülen savaşta Suriye ve Libya dışında tüm Arapların İran karşısında Irak'ı desteklemesi olmuştur.[30] Araplar Şii yayılmacılığı tehlikesi karşısında, Irak'ı koruyucu bir kalkan olarak görmüş; savaş boyunca Irak'a çok ciddi askeri ve ekonomik destek sağlamışlardır. Ayrıca İran kuvvetli bir dini retorikle oluşturulan dış politikanın hem içeride hem de dışarıda yürütülebilir olmadığının da farkına varmış, savaş süresince devrim sonrası reddedilen milliyetçi söylemlere geri dönmüş ve savaşı milliyetçi bir duyguyla yürütmeye çalıştığı görülmüştür.[31]

İran'ın 1982 itibari ile Irak topraklarına girerek savaşı sürdürmesi, İran'ın devrim ihracı politikasıyla açıklanabilir olsa da, bu süreçte İran'ın savunmacı ulus devlet refleksi ile sınır kontrolünü sağlamaya ve ayrılıkçı hareketlere karşı ulusal bütünlüğünü koruma gayesi ile hareket ettiği anlaşılmaktadır. Kısaca İran'ın içeride Fars kimliğinin bileşenleri etrafında Milletçiliği, dışarıda ise daha ılımlı bir ümmet anlayışını karışık bir halde yürütmeye çalıştığı söylenebilir.[32] Kimliksiz ve mezhep ayırmaksızın bir İslami devrim dalgası yaratmaya çalışan İran'ın Irak ile olan savaşta Şii grupları Baas rejimine karşı ayaklanmaya davet etmesinin karşı tarafta ciddi bir karşılık bulmaması, devrim sonrası süreçte İran'ı daha çok isimler ve gruplar üzerinden, genel bir destek anlayışının aksine, özel bir destek anlayışına sevk etmiş, bu noktada İran devrim ihracının yalnızca kısmi bir kabul alanı yarattığını görmüştür. Son olarak İran-Irak Savaşı'nın ortaya koymuş olduğu derin yıkım ve sonrasında ortaya çıkan ciddi yalnızlık ile daha sorumlu ve açık bir pragmatizme yönelmiştir. Bu noktada pragmatizme kayışta; devrim rehberi Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılında vefatı ve dış politikada ortaya çıkan gerçeklerin kaçınılmaz bir hakikat doğurması en önemli nedenler olmuştur.

2.3. Humeyni Sonrası Yaşanan Gelişmeler ve Dış Politika

İran devriminin rehberi Ayetullah Humeyni'nin ölümü İran dış politikasında devrim sonrası yaşanan radikalleşmeyi açık bir pragmatizme bırakmıştır. Kuşkusuz devrim sonrası süreçte Irak ile gerçekleşen savaş İran'ın devrim ihracı anlayışının pek

[30] Charles Lindom, A.g.e., 482.
[31] Halliday, F. (2001). "Iran and the Middle East: Foreign Policy and Domestic Change". **Middle East Research and Information Project (MERIP),** (220), 45.
[32] Saleh, A. (2013). ***Ethnic Identity and the State in Iran***. New York: Palgrave Macmillan, 55.

de makul bir dış politika aracı olmadığı ve bu anlayışın başta bölgedeki Arap yönetimler olmak üzere ciddi bir reaksiyon doğurduğu görülmüştür. Buna ek olarak Soğuk Savaş yılları içerisinde her iki blok liderine karşı çıkarak alternatif bir düzen yaratma gayesinin de gerçekçi bir anlayış olmadığı ve bu ülkeler ile ılımlı ilişkiler kurmanın zaruri olduğu anlayışı ağır basmaya başlamıştır.

Her ne kadar İran dış politikasında devrimci hava 1980-1988 İran-Irak Savaşı ile yerini pragmatizme bıraksa da, henüz savaş yıllarında İrangate gibi skandallar dış politikada realizmin zaruri bir gerçeklik hali yarattığını, dönemin şartlarında büyük şeytan olarak tanımlanan ABD'den silah alımının gerekli olduğunu göstermiştir. 1986 yılında sızan belgeler sonrası ortaya çıkan İrangate skandalı kapsamında; 1985-1986 yılları arasında başlangıçta İsrail üzerinden sağlanmak üzere ABD resmi makamlarının anti tank silahları, uçak savarlar ve F-4 savaş uçakları dâhil birçok askeri ekipmanı İran'a sattığı ortaya çıkan belgelerce doğrulamıştır.[33] Kuşkusuz ABD tarafından sağlanan bu destek kendisini "Büyük Şeytan" olarak tanımlayan bir ülkeye karşı amaçsız verilmemiş; ABD bölgede Sovyetler destekli bir Saddam'ı dengelemeye çalışmış, bu destekle savaşın yıkıcılığını arttırmış, her ne kadar resmi makamlarca kabul edilmemiş olsa da Lübnan'da Şii gruplar tarafından rehin alınan Amerikalıların kurtarılması için bu desteği koz olarak kullanmaya çalışmıştır. Bu noktada Saddam liderliğindeki Irak'ın İsrail güvenliği için yaratacağı tehdidin boyutu da göz ardı edilmemelidir.

Genel olarak savaşın yaratmış olduğu sorunların devrim sonrası süreçte ortaya çıkan uluslararası izolasyon süreci ile bir araya gelmesi kuşkusuz İran'ın dış politikasında esnekliği zorunlu kılmış böylece devrimi Saddam işgali yoluyla içeride kaybetme ihtimali çok daha ciddi bir tehdit olarak görülmüştür. Fakat dış politikada "Ne Doğu, ne Batı, tek yol İslam" ya da "Küçük Şeytan", "Büyük Şeytan" retoriği İrangate gibi bir skandalla açık bir pragmatizm örneği vermiştir. Kaldı ki bu gelişmenin devrim rehberi Humeyni döneminde olması oldukça önemlidir.[34]

[33] Brands, H. (2011)."Inside the Iraqi state records: Saddam Hussein, "Irangate", and the United States", ***Journal of Strategic Studies***, 34(1), 100.
[34] Ramazani, A.g.e.,556.

2.3.1. Rafsancani Dönemi Dış Politika Anlayışı

Ali Ekber Haşimi Rafsancani 1989-1997 yılları arasında İran İslam Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığı görevini Ali Hamaney'den sonra üstlenmiştir. Devrim öncesi Humeyni ile olan yakın ilişkileri, şah karşıtlığı ve İran-Irak Savaşı'nda üstlendiği rollerin yanı sıra Cumhurbaşkanı olduğu 1989 yılına kadar Devrim Konseyi üyeliği, İç İşleri Bakanlığı Genel Sekreterliği ve Meclis Başkanlığı görevlerini üstlenmiştir.[35]

Rafsancani dönemi, İran'ın oldukça yıkıcı bir etki yaratan Irak Savaşı'ndan bitkin düşmüş olduğu ve içeride ciddi ekonomik sorunların daha da katlandığı bir sürecin ardından başlayan dönemdir. Devrimden 1987 yılına kadar olan dış politika anlayışında ideolojik yaklaşım ağır basmış, bu durum ülkeyi ciddi ekonomik ve siyasi dışlanma süreçleri ile karşı karşıya bırakmıştır. Yaşanan bu olumsuz tablo Rafsancani iktidarının dış politikada değişim içerisine girmesini zaruri kılmıştır. Bu değişim İran dış politikasında ideolojiden pragmatizme kayış olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayışla oluşturulan dış politikada;

I. Bölgesel ve küresel aktörler ile ilişkilerin geliştirilmesi,
II. Uluslararası ilişkilerin ideolojik değil, realist bir bakış açısı ile değerlendirilmesi,
III. Uluslararası örgütler ve normlara saygı,
IV. Jeopolitik gereklilikleri göz önünde bulundurma, buna karşılık ideolojik amaçları frenlemek gibi ana sacayakları üzerine kurgulanmaktaydı.[36]

1989 sonrası Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile beraber küresel ilişkiler yeniden şekillenmiş, İran bu yeni gerçekliğin yaratmış olduğu ortama uyum sağlamaya çalışmıştır. Irak Savaşı'nın yarattığı ekonomik yıkımı hafifletmek, içeride yaşanan ekonomik sorunları aşmak Rafsancani iktidarının ana gayeleri olmuştur. Bu minvalde Rafsancani bölgesel ve küresel aktörler ile ilişkileri normalleştirerek ekonomik sorunlar ile baş etmeye çalışmıştır. Bu noktada Rafsancani'nin dış politika anlayışının devrim değerleri ve realizm arasında bir denge üzere kurulu olduğu kabul edilebilir.[37]

[35] Yegin, A. (2013). "İran Siyasetini Anlama Kılavuzu", ***Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı***, 85-97.
[36] Soltani, F. Amiri, R. E. A.g.e, 200.
[37] A.g.e., 202.

İslam Cumhuriyeti'nin devrim ihracı anlayışının yaratmış olduğu olumsuz dış politika anlayışı yerine uluslararası arenada kabul gören bir aktör olma yolunda atmış olsa da[38], Selman Rüşti hakkında çıkarılan ölüm fetvası özellikle Batı ülkeleri ile ilişkileri ciddi oranda germiştir.

2.3.2. Hatemi Dönemi Dış Politika Anlayışı

1997-2005 yılları arasında iki dönem İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiş olan Seyyid Muhammed Hatemi dini ilimler tahsilinin yanında Batı felsefesi okumuş olması ile dikkat çekmiştir. Cumhurbaşkanlığı dönemine kadar bakanlık ve cumhurbaşkanlığı danışmanlığı görevlerini sürdürmüştür. 1997 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminde reformist kanadın adayı olan Hatemi %70 oy alarak ciddi bir etki yaratmıştır.[39]

Hatemi'nin dış politika söylem ve eylemlerinde Batı felsefesi okumasının ve Batı kültürünü yakinen tanımasının etkileri açıkça görülmüştür. Bu süre zarfında İran; uluslararası arenada dışlanan değil kabul gören bir aktör olmaya çabalamış ve uluslararası toplum ile yakın ilişkiler tesis etmeye çalışmıştır. Bu dönemin esas itibari ile dış politikada "yumuşama" ve "diyalog" dönemi olduğu söylenebilir. Barış içerisinde bir arada yaşama (Co-Existence In Peace) gayesi Hatemi'nin dış politika söylem ve eylemlerinde önemli bir yer bulmuştur.[40]

Bu noktada Hatemi'nin 1997'deki zaferi özellikle AB ülkeleri ile ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. Kuşkusuz geçmiş dönemlerde dış politikada pragmatist ve ideolojik yaklaşımların sergilenmesi ve bu yaklaşımların arzu edilen başarıyı beraberinde getirmemesi Hatemi döneminde dış politikada reformist yaklaşımın sergilenmesinin en önemli nedeni olmuştur.[41] Hatemi dönemi özellikle "Medeniyetler Diyaloğu Projesi" ile dışa açılma ve yapıcı bir dış politika anlayışı sergilemek yoluyla hem üzerindeki ekonomik yıkımı hafifletmek hem de devrim sonrası ortaya çıkan siyasi dışlanmışlığını azaltmaya çalışmıştır. Kaldı ki bu noktada Hatemi'nin Selman Rüşti hakkında çıkarılan fetvayı Humeyni'nin kendi görüşü olarak kabul etmesi, dış

[38] Yeğin, A. (2014). "Iranian Foreign Policy on the 35th Anniversary of the Islamic Revolution". ***SETA Perspective***, 4, 3.
[39] Yeğin, A., A.g.e., 95-96.
[40] Soltani, F. Amiri, R. E. A.g.e., 200.
[41] A.g.e., 203.

politikada pragmatizmin ne derece baskın olduğunun bir göstergesidir.[42] Genel olarak Hatemi dönemi İran dış politikasına bakılacak olursa;

I. İç politikada reform süreçleri ile uyumlu bir dış politika,
II. AB ülkeleri ile iyi ilişkiler kurulması,
III. Ortadoğu'da istikrarın sağlanması ve bölgesel ilişkilerin geliştirilmesi,
IV. Uluslararası toplum ve örgütler ile iyi ilişkiler kurmak gibi ana gayeler üzerine inşa edildiği görülmüştür.

Hatemi dönemi dış politikada devrimci dış politikanın aksine yumuşama içerisinde bir dış politika sürdürmek arzu edilmiş olsa da, 9/11 saldırıları Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkileri temelden sarsmış bu noktada ortaya çıkan "radikal İslam" ve "terörizm" bağlantısı 21. yüzyıl uluslararası ilişkiler süreçlerini domine etmiştir. Bu bağlamda İran, 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin terörü destekleyenler ve uluslararası barışı tehdit eden ülkeler olarak beyan ettiği "Şer Ekseni" listesine dâhil edilmiştir. Bu durum İran'ı dış politikada yalnızlaştırmıştır.[43] Ancak devrim sonrası en büyük düşman olarak kabul edilen ABD ile Afganistan ve Irak'ta operasyonel işbirliklerinin yapılması dış politikada pragmatik çizginin hiç kaybolmadığını, İslam Cumhuriyeti'nin çıkarının (Maslahat) gerekliği görüldüğü noktalarda taktiksel farklılıklara gidebildiği görülmüştür. [44]

2.3.3. Ahmedinejad Dönemi Dış Politika Anlayışı

2005 yılında cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejad bu süre zarfına kadar Devrim Muhafızları Ordusu(DMO) üyeliği, valilik, üniversitede hocalık ve Tahran Belediye Başkanlığı gibi görevleri yürütmüştür.[45] Selefleri olan cumhurbaşkanlarında olduğu gibi Ahmedinejad'ın kişiliği ve geçmişte üstlendiği roller dış politika yapım sürecinde etkili olmuştur. Bu noktada eski bir DMO üyesi olması devrimci ruha ve bu ruhun ortaya koymuş olduğu değerler ekseninde bir dış politika benimsemesine neden olmuştur. 2005 yılındaki seçimleri kazanması ile beraber dış politikada devrimin ilk yıllarındaki radikal söyleme dönen İran uluslararası arenada kurulu sistemin yaratmış olduğu statükonun güçlünün lehine olduğunu, uluslararası organizasyonların ve

[42] Ramazani, K.R. A.g.e.,557.
[43] Yeğin, A. A.g.e., 3.
[44] A.g.e., 4.
[45] Yeğin, A. A.g.e., 82-83.

özellikle Batılı değerlerin güçlüler tarafınca baskı unsuru olarak kullanıldığını beyan ederek, sisteme eleştirel, devrimin ilk yıllarına benzer şekilde, yaklaşmıştır.[46] Hatemi dönemindeki yumuşama ulusal çıkarları ve İslami düzenin maslahatı koruyamadığı beyan edilerek bu yaklaşım açıkça reddedilmiştir. Bu noktada Hatemi'nin yumuşama çabalarını İran'ın şer eksenine dâhil edilmesini engelleyemediği, bu durumun başarısız dış politika anlayışının apaçık bir göstergesi olduğu beyan edilmiştir. Böylece 11 Eylül sonrası Amerikan dış politikasındaki saldırgan tavra karşılık İran saldırgan dış politika retoriği kullanmıştır. İsrail'in haritadan silinmesi gerektiği gibi ifadeler İran dış politikasında saldırganlığın ne seviyeye vardığının göstergesidir.

2013 yılına kadar cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen Ahmedinejad dış politikada esas itibari ile;

I. Uluslararası kurum ve kuruluşların varlığını sorgulamak,
II. İsrail düşmanlığı üzerinden özellikle Ortadoğu ve Müslüman halkların nezdinde popülarite kazanmak,
III. ABD ve müttefiklerinin yakın coğrafyadaki müdahalelerine karşı çıkmak,
IV. Nükleer enerji konusunda İran'ı arzu edilen seviyeye getirmek ve bu konudaki sınırlayıcı düzenlemeleri eleştirmek,
V. Kuzey-güney ilişkileri odaklı eleştirel bir uluslararası ilişkiler okuması yapmak gibi gayeler üzerine oturtulmuştur.[47]

2.3.4. Ruhani Dönemi Dış Politika Anlayışı

Hasan Ruhani, altı adayın yarıştığı 2013 cumhurbaşkanlığı seçimini oyların yaklaşık %50'sini alarak kazanmıştır. Bunun yanı sıra 2017 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini de kazanarak üst üste iki kez cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir ve halen bu görevi sürdürmektedir. Devlet yönetimi açısından diğer isimlerde olduğu gibi Ruhani cumhurbaşkanlığı makamına kadar birçok siyasi görev üstlenmiştir. Klasik medrese eğitiminin ardından İran'da Hukuk eğitimini tamamlayan ruhani, İngiltere'de hukuk alanında master ve doktora eğitimi almıştır.[48] Cumhurbaşkanlığı görevine kadar, çeşitli dönemlerde milletvekilliği, savunma

[46] Soltani, F. Amiri, R. E. A.g.e., 204.
[47] A.g.e., 204.
[48] Yeğin, A. A.g.e., 108.

komisyonu başkanlığı, dış politika komisyonu başkanlığı, ulusal güvenlik konseyi genel sekreterliği ve nükleer baş müzakerecisi de dâhil olmak üzere birçok pozisyonda görev almıştır.[49]

Selefi Ahmedinejad'ın radikal bir retorik ile oluşturmuş olduğu dış politika anlayışının yaratmış olduğu baskı ortamı içerisinde, ılımlı bir görünüşe sahip olan Ruhani'nin iktidarı özellikle Batı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Özellikle İran'ın nükleer faaliyetlerinin çok ciddi sorunlar yaratmaya başladığı bir dönemde, P5+1 ülkeleri[50] ile nükleer antlaşmanın imzalanması ve bu antlaşma ile ülkenin maruz kaldığı ekonomik ambargoların kaldırılması, İran'ın iç politikadaki en büyük sorunu olan ekonominin düzeltilmesi adına çok büyük bir başarı olarak görülmüştür. Hatta bu antlaşma ile İran uluslararası topluma kendini kabul ettirebilmiş, meşruiyeti sorgulanmayan bir aktör olarak algılanmaya başlanmıştır. 2015 yılında imzalanan nükleer antlaşma ile İran'ın dışa açılma süreci başlamış ve belki de devrim sonrasında ilk kez ülkede olumsuz ekonomik tablonun düzelebileceğine dair tahminler yapılmıştır. Ancak ABD Başkanı Donald Trump'ın iktidarı ile beraber, nükleer antlaşmanın getirmiş olduğu olumlu hava yerini ciddi bir olumsuzluğa brakmıştır.

Nükleer meselenin dışında İran'ın özellikle Suriye iç savaşındaki aktif tutumu başta olmak üzere, Irak, Lübnan ve Yemen'deki varlığının -Ruhani ve kabinesinin zaman zaman aksi söylemlerine rağmen- devam ettirilmesi, İran'ın dış politikada yayılmacı emellere sahip olduğu iddiasını güçlendirmiştir. Özellikle Trump sonrası Ortadoğu'da daha etkin bir pozisyona sahip olan ABD'nin İran karşıtlığını açıkça desteklediği görülmüştür. Son dönemde ülkenin karşı karşıya kaldığı geniş katılımlı protesto dalgası ülkede ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunların dışa vurumu niteliğindedir. Bu açıdan Ruhani iktidarının hem iç politikada hem de dış politikada çok ciddi krizler ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Özellikle Trump iktidarının İran'ı ciddi bir ambargo sürecine tabi tutması, ülkenin ekonomik kayıplarını derinleştirirken, içeride ciddi bir huzursuzluğa, dış politikada ise ciddi bir yalnızlığa neden olmaktadır.

[49] A.g.e., 109.
[50] Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri ve Almanya'yı kapsayan ülkeler için kullanılmaktadır.

Genel olarak bakıldığında devrim sonrası İran dış politikasında farklı yaklaşımların sergilendiği görülmektedir. Bu noktada 1980-1989 arası dönemin idealist ve devrimci değerler bağlamında bir dış politika anlayışı doğurduğu, 1989-1997 Rafsancani dönemi dış politikasının idealizm ve realizm arasında denge oluşturan pragmatist bir yaklaşım ile yürütüldüğü, 1997-2005 arası dönemin reformist bir çizgide yumuşama bağlamına oturtmaya çalıştığı, 2005-2013 arası dönemde ise devrimci dış politika anlayışına dönerek radikalizme kaydığı söylenebilir. Bu dönemin aksine Ruhani iktidarının daha pragmatist ve ılımlı bir çizgide dış politika sürdürme gayesi güttüğü görülmektedir.

2.4.İran Dış Politikasını Belirleyen Temel Hususlar

1979 İslam Devrimi öncesi ve sonrası süreçte dış politika konusunda çeşitli farklılıkların olduğu; Şah dönemi dış politika anlayışı ile İslam Cumhuriyeti'nin dış politika anlayışının bariz farklılıklar içerdiği görülmüştür. Kaldı ki devrim sonrası süreçte dış politika anlayışlarının dönemsel olarak farklılık gösterdiği de şüphesizdir. Ancak bu noktada İran dış politika yapım sürecinin birçok etken tarafından belirlendiğini ifade etmek gerekmektedir. Bu etkenlerin İran özelinde anlaşılması İran dış politikasının kavranması noktasında oldukça önemli görülmektedir. Bu minvalde İran dış politikasını belirleyen temel hususlar dört başlık altından toplanabilir. Bunlar İran jeopolitiği, askeri güç, ekonomik güç ve yumuşak güç unsurlarıdır.

2.4.1. İran Jeopolitiği

Jeopolitik ve jeopolitiğin bünyesinde bulunan; fiziki coğrafya, doğal kaynaklar, iklim ve nüfus gibi birçok etken dış politika yapım sürecinde oldukça önemli girdilerdir. Bu açıdan jeopolitik koşullar anlaşılmaksızın ülkelerin dış politikaları hakkında değerlendirmelerde bulunmak en iyi ihtimalle eksiklikleri bünyesinde bulunduracaktır. Bundan dolayı İran dış politikasının oluşum sürecinden en önemli girdilerden biri olan İran jeopolitiğinin anlaşılması çalışmanın ana gayelerinden biri olan dış politika yapım ve uygulamasının analizi için oldukça önemlidir. Çok ciddi bir jeopolitik konumda bulunan İran'ın bu jeopolitik konumu, İran'ı kontrol etmeyi (İran'ın jeopolitik arzularını ambargolar ya da fiili müdahaleler ile sınırlamak ya da

müttefiklik ilişkisi kurmak yoluyla) ya da İran'ı kontrol eden gücü kontrol altında tutmayı gerekli kıldığı görülmüştür.[51]

Coğrafi olarak İran etrafı dağlar ile çevrili bir plato görünümündedir. Bu durum İran'a nispi bir izole edilmişlik yaratmış, İran'a özgü bir kültürün oluşmasında oldukça etkili olmuştur.[52] Yaklaşık 82 milyonluk nüfusuyla dünyanın en kalabalık 18. ülkesi olan İran, yüz ölçümü olarak dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip ülkeler sıralamasında 1.684.000 km^2 alan ile 17. sırada bulunmaktadır. Bu coğrafi alanın büyüklüğünün anlaşılması adına Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika, Portekiz ve İspanyanın toplam yüz ölçümünden daha büyük bir yüz ölçümüne sahip olduğu söylenebilir.[53] Ülkenin çok büyük bir kısmını dağlık alanlar oluşturmakta, bu durum ülkede ekilebilir alan oranını ciddi oranda sınırlamaktadır. Elde edilen verilere göre İran coğrafyasının %80'i üretim ve yatırım için ya elverişsiz ya da çok ciddi maliyet gerektiren alanlardan oluşmaktadır. Ayrıca ülkenin sıklıkla doğal afetlere maruz kalabilecek bir durumda olması ülkede bütçe harcamalarının önemli bir kısmının ülkenin yeniden onarımı için harcanmasına neden olmaktadır.[54] Coğrafyanın dağlık ve engebeli olması aynı zamanda İran'ın dışa açılmasını zorlaştırmaktadır. Ek olarak dağlık yapı ülke içerisindeki toplumsal farklılıkların güç kazanmasına, merkeze karşı dirençli kültür havzalarının oluşmasına neden olmuştur.[55] Neden sonuç ilişkisi bağlamında bu farklılıklar iç güvenliği tehdit edebilir bir hal almış, bu durum içeride güçlü güvenlik aygıtlarına sahip merkezi yönetimlerin[56] doğmasına neden olmuştur.[57]

Böylesi olumsuzlukların yanında İran coğrafyasının çok ciddi potansiyelleri ve avantajları da bulunmaktadır. Öncelikli olarak İran coğrafyasının dağlık olması ülkeye dışarıdan yapılacak saldırı ve işgal girişimleri karşısında ciddi bir doğal savunma alanı yaratmaktadır. Aynı zamanda İran sahip olduğu coğrafi alan ile dünyanın en önemli suyollarından biri olan Hürmüz boğazını kontrol eder noktadadır. Ayrıca İran dünyanın toplam ham petrol kaynaklarına sahip ülkeler sıralamasında Venezüella ve

[51] Mcmillan, M. E. (2016). ***From the First World War to the Arab Spring: What's Really Going On in the Middle East?.*** London: Palgreve Macmillian. 202.
[52] Hafeziniya, M.R. A.g.e., 25.
[53] Friedman, G.(2008). "The Geopolitics Of Iran: Holding The Center Of A Mountain Fortress". ***Straffor***, 2-3.
[54] Hafeziniya, M.R. A.g.e., 76.
[55] Friedman A.g.e., 5-6.
[56] Merkezi yönetimlerden kasıt Şah dönemi ve devrim sonrası süreçte ortaya çıkan devlet yapılanmalarıdır.
[57] Friedman A.g.e., 6.

Suudi Arabistan'ın ardından üçüncü olarak %12.8'lik kısmını[58] bünyesinde bulundurmaktadır. Doğal gaz kaynakları noktasında ise Rusya'nın ardından dünyanın en büyük ikinci doğal gaz rezervlerine sahip ülkesi konumundadır. Ancak yine de İran'ın sahip olduğu hidrokarbon zenginliğini yakın coğrafyasındaki Arap ülkelerinde olduğu gibi bir zenginliğe dönüştüremediği görülmekledir. Bu durumun oluşmasında ülkenin devrim sonrası karşı karşıya kalmış olduğu uluslararası ambargolar, iç tüketim talebinin fazlalığı, üretimi arttıracak ve üretim maliyetini azaltacak teknolojiden yoksunluk gibi nedenler etkili olmaktadır. Böylece İran'ın sahip olduğu doğal kaynakların ekonomik sorunları bir nebze olsun kontrol edilebilir noktada tuttuğu söylenebilir.

İran jeopolitiğini belirleyen unsurlardan en önemlilerinden biri de kuşkusuz nüfustur. Kalabalık sayılabilecek bir nüfusa sahip olan İran için bu durum çeşitli avantaj ve dezavantajları beraberinde getirmektedir. Her ne kadar İran nüfusunun dağılımına ilişkin çok sağlıklı veriler bulunmasa da nüfusun yaklaşık olarak yarısını azınlıkların oluşturduğu söylenebilir. Bu oranın tahminen %24'ünü Azeriler, %7'sini Kürtler, %3'ü Araplar, %2'sini Beluçlar, %2'sini de Türkler oluşturmaktadır.[59] Bu durum ülkede bir zenginlik yaratmış olsa da merkezi yönetimin Müslüman kimlik dışındaki grupları azınlık olarak görmemesi ve diğer grupların baskın Fars kimliğine karşı refleksler göstermesi içeride ciddi bir toplumsal kargaşa ihtimalini beraberinde getirmektedir. Bu noktada içerideki zenginliğin dış politikada kullanılabilir araçlar olabileceği kabul edilse de, yaşanan sürecin içeride etnik temelli çok ciddi insan hakları ihlalleri doğurduğu, İslami yönetimin şah döneminden kalma etnik kimlik uygulamalarını kullanması, bu zenginliğin dış politikada bir dezavantaj kaynağıda olabileceğini göstermektedir. Bu durum dış politik meselelerde İran'ı hedef tahtasına oturtmakta, ayrıca İran-Irak Savaşı'nda olduğu gibi dış düşmanlara karşı içeride olası müttefik gruplar yaratma ihtimali doğurmaktadır. Böylesi bir anlayış dış politika süreçlerinde İran'ın elini zayıflatmakta ve manevra kabiliyetini sınırlandırmaktadır. Burada etnik temelli sorunların dış politika süreçlerine yansımasının en güzel örneği İran-Azerbaycan ilişkilerinde görülmektedir.[60]

[58] Detaylı bilgi için bkz. İnternet: "Share of World Crude Oil Reserves".(2017). ***OPEC***, Web: https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm 10 Nisan 2019'da alınmıştır.
[59] Saleh, A., A.g.e.,59-60.
[60] A.g.e., 76.

Genel olarak İran'ın sahip olduğu jeopolitik gereklilikleri bir kaç başlık altında toplayabiliriz: İlk olarak İran İslam Cumhuriyeti, bir ulus devlet refleksi ile yukarıda bahsedilen İran platosunun sınırlarını güvende tutmaya çalışmaktadır. Bu başarıldıktan sonraki adım ulusal sınırlar içerisindeki farklılıkların etkin bir güvenlik aygıtı ile kontrol altında tutulmasıdır. En son olarak bölgede İran jeopolitiğini derinden tehdit edebilecek, aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti'nin geleceğini tehdit altına sokabilecek büyük güçlerin varlığının defedilmesidir.[61] Devrim sonrası süreçte her ne kadar Irak'ın işgal girişimi olsa da İran ilk iki husus konusunda başarılı olmuş, ancak son konu hakkında mücadelesini halen sürdürmektedir. Bu süreç esasında İran dış politikasında "Vekâlet Savaşları"nın kullanımının en önemli gerekçelerinden biridir. Böylesi bir jeopolitik ortam içerisinde İran içerideki kontrol mekanizmasını sıklaştırmış, dışarıda ise ABD işgallerine karşı Afganistan ve Irak'ta etnik ve dini temelli çatışmayı derinleştirerek jeopolitik üstünlüğü ele geçirmeye çalışmıştır. Son olarak İran nükleer silah kazanımı yoluyla caydırıcılığını maksimize edip, risk ve tehditleri minimize etmeye çalışmaktadır.[62]

2.4.2. Ekonomik Güç

Dış politika planlaması ve bu planların uygulamaya geçirilmesi konusunda ekonomik gücün ne derece hayati bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Bu açıdan İran'ın ekonomik gücünün boyutu dış politika eylem kabiliyetlerinin sınırlarının anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Günümüzde İran 454.013 milyar dolarlık GSYH sahiptir. Bu gayri safi milli hasıla ile dünyanın en büyük 26. ekonomisi olan İran'da kişi başına düşen milli gelir 5.415 dolar, enflasyon oranı %47.5, büyüme hızı ise %4.3 bandındadır.[63]

1979 yılında gerçekleştirilen İslam Devrimi'nin oluşmasındaki en önemli nedenlerden biri de şah döneminin ekonomi politikaları olmuştur. Bu süre zarfında şah artan petrol fiyatları ile elde edilen ekonomik kazanımlarını silahlanmaya, ailesine ve kendine yakın, sayıca az toplumsal kesime aktarmaktaydı. Böylesi bir ortamda şahın ekonomi politikaları Humeyni liderliğinde devrimci kadroya halk desteğini

[61] Friedman. A.g.e., 7.
[62] Friedman. A.g.e., 8-9.
[63]Veriler Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İnternet: Web:https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=IRN 10 Nisan 2019'da alınmıştır.

arttırmıştır. Humeyni liderliğindeki İran İslam Cumhuriyeti ekonomide adalet ilkesi bağlamında eşitliğin sağlanacağına dair vaatlerde bulunsa da üzerinden geçen kırk yıllık süre zarfında bu konuda somut bir başarı elde edemediği görülmüştür. Şah dönemi pratikleri eleştirilmiş olsa da, devrim sonrası süreçte şah döneminden kalma devletçi ekonomi uygulamaları varlığını sürdürmüştür. Devrim sonrası süreçte Batı karşıtlığının ve gerginleşen ikili ilişkilerin yaratmış olduğu izolasyon süreci Irak Savaşı'nın yaratmış olduğu derin yıkım ile beraber ekonomik koşulları dayanılmaz bir duruma sokmuştur.[64] 1989 yılında Humeyni'nin ölümünün siyasal alanda yaratmış olduğu pragmatizme benzer bir faydalıcılığın ekonomi alanında da olgunlaşmasına neden olmuştur. Bu süre zarfında ardılı Hatemi ile beraber ideolojik bakış arka plana atılarak ülkede yasaklı halde olan özelleştirme gerçekleştirilmiş ve yabancı yatırım ülkeye çekilmeye çalışılmıştır. Ancak bu özelleştirme süreci devlet ile yakın bağları bulunan grupların (DMO ve Rehberlik makamına bağlı vakıflar gibi) ülke ekonomisinde bir tekel oluşturmalarının dışında herhangi bir sonuç doğurmamıştır. Kaldı ki günümüz İran ekonomisinin yaklaşık %70'nin bu grupların elinde olduğu ifade edilmektedir.[65]

Siyasal alanda ortaya çıkan ikili yapının[66] bir benzeri ekonomi alanında ortaya çıkmış, bir yandan İslami idealler ile devlet kontrolünde kendine yeterli bir ekonomi yaratılmaya çalışılırken, bir yandan da bu anlayışın aksine liberalleşme gayeleri ile somut adımlar atılmaya çalışılmıştır. Hatemi döneminde "Ekonomik Rehabilitasyon Planı" ile devletin ekonomi üzerindeki etkisi azaltılmaya çalışılmış, bu konuda nispeten başarı elde edilmiştir. Ahmedinejad döneminde siyasal alanda olduğu gibi ekonomi alanında da popülist söylemlerin kuvvet kazandığı görülmüştür. Bu popülist söylemle beraber, ülkedeki rüşvet ve ekonomide şeffaflığın olmaması gibi sorunlar katlanarak büyümüştür.[67]

Bu süre zarfında ABD ve AB ülkelerinin İran'ın nükleer programını gerekçe göstererek uygulamaya koydukları ekonomik ambargolar ülkede ekonomik sorunları derinleştirmiştir. Ülke ekonomisinin nerdeyse tamamının petrol gelirlerine bağlı

[64] Berber, S. (2013). "İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri". ***Bilge Strateji***, 5(9), 62-64.
[65] Yılmaz Şahin, T., A.g.e., 289.
[66] Bu ikili yapı Siyasal alanda Cumhuriyet ve Teokrasi, Ekonomi alanında Liberalleşme ve İslami ekonomi, Askeri alanda ise farklı askeri kurumların varlığı ile açığa çıkmaktadır.
[67] Berber, S. A.g.e., 69.

olması bu ambargoların etkisini oldukça arttırmıştır. 2012 yılında yürürlüğe giren ambargolar sonucunda İran petrol endüstrisindeki ihracatında %50 daralma yaşamıştır.[68] Buna ek olarak 2012 öncesi İran'ın en büyük ticari ortakları olan AB ülkeleri ile ticari ilişkilerin kopması dış ticarette önemli ortakların kaybına neden olmuştur. Fakat 2013 yılında Ruhani'nin cumhurbaşkanı olması ekonomide yaşanan daralmanın hafifleyeceği yolundaki beklentileri arttırmıştır. Bu süre zarfında Rehber Ali Hamaney, 2014 yılında artan ekonomik yaptırımların esasen İran'a karşı yumuşak savaş stratejisinin bir ürünü olduğunu buna karşılık İran'ın "Direniş Ekonomisi" stratejisine geçtiğini ifade etmiştir.[69] Bu açıdan İran yaşanan ekonomik baskıların ulusal güvenlik ile ilişkili olduğunu kabul ederek böylesi ambargoların esas gayesinin içeride olumsuz bir tablo yaratarak rejim değişliğine gitmek olduğunu öngörmüştür. Buna göre ABD ve müttefiklerinin Afganistan ve Irak'ta İran'a karşı başarı sağlayamamaları strateji değişikliğine neden olmuş bu durum ekonomik olarak yürütülen "yumuşak savaş" sürecine geçilmesine neden olmuştur.[70] Tüm bu çabalara karşılık İran'ın ana gayesi içeride kendine yeten, küresel sistemde meydana gelen krizlerden etkilenmeyen ve kuşkusuz ambargolara karşı dirençli bir ekonomi yaratmak olmuştur.

"Direniş Ekonomisi" anlayışı her ne kadar resmi olarak kabul görmüş olsa da, İran özellikle 2012 sonrası artan uluslararası baskılar sonrası nükleer müzakereler için masaya oturmaya ikna olmuştur. Bu süreçte İran P5+1 ülkeleri ile yürütmüş olduğu müzakereleri nihai bir antlaşma ile sonuca kavuşturmuştur. Böylece İran üzerine uygulanan ambargolar çeşitli şartlar karşılığında kaldırılmış, bu durum İran ekonomisi için olumlu sinyaller verilmesine neden olmuştur. Nükleer antlaşma sonrası İran'ın petrol ihracatı artmış, uluslararası ticari ilişkilerin düzeltilmeye başlanması ve en önemlisi yaptırımların kalkmış olması 2016 yılında ekonomide büyüme rakamlarını beraberinde getirmiştir. Fakat artan petrol üretimine rağmen petrol fiyatlarında yaşanan düşüş bu kalemlerden elde edilen gelirlerin beklentileri karşılayamamasına neden olmuştur.[71] Bu sürede 2016 yılında ABD'de yapılan başkanlık seçimlerini

[68] Amir Toumaj, A.(2014). "Iran's Economy Of Resistance: Implications For Future Sanctions". ***The American Enterprise Institute***, 14.
[69] A.g.e., 4.
[70] A.g.e., 2-4.
[71] Habibi, N. (2018). "The Iranian Economy Two Years after the Nuclear Agreement". ***Crown Center for Middle East Studies,*** (115). 2-4.

Donald Trump'un kazanması ve ABD'nin nükleer antlaşmadan çekilmesi İran'ın ekonomik rahatlama sürecinin sona erip tekrar ABD ambargolarına maruz kalmasına neden olmuştur. Kaldı ki ABD yönetiminin İran ile ekonomik ilişkiler içerisinde olan kurum ve kuruluşları da ambargo ile tehdit etmesi, İran'a yatırım yapmak arzusu içerisinde olan yahut yapan firmaların İran piyasasından çekilmesine neden olmaktadır.[72]

İran'ın 2015 yılında imzalanan nükleer antlaşma ile arzu edilen ekonomik rahatlamanın sağlanamamasında Trump yönetiminin antlaşmadan çekilme kararının etkisi oldukça büyük olmakla beraber, yaklaşık kırk yıllık süre zarfında İran'ın ekonomik reformlar noktasında henüz arzu edilen başarının çok gerisinde olması; ekonomide nispi rahatlama dönemlerinde dahi bu rahatlamanın toplumsal tabana yansıtılamaması gibi kronik sorunların çözülememesi oldukça etkili olmuştur.[73] Son olarak Ocak 2018'de ülke geneline yayılan protestolarda açıkça görüldüğü gibi ekonomik sorunlar ülkede rejimin varlığını tehdit edebilir bir boyuta ulaşabilme potansiyeli barındırmaktadır.

Genel olarak bakılacak olursa İran'ın özellikle devrim sonrası ortaya koymuş olduğu dış politika gayeleri (Devrim ihracı, İran'ın Müslüman dünyanın lideri olması ülküsü) ile ekonomik gücü arasında bir asimetri olduğu görülmektedir. Bir nevi İran söyleyecek sözü olan ancak çoğu noktada ekonomik zorluklar dolayısı ile yapacak gücü olmayan bir aktör konumundadır. Özellikle bu dış politika gayelerinin ideolojik bir temelde yürütüldüğü dönemlerde bunun daha kolay gözlenebilir olduğu söylenebilir. Bu açıdan İran'ın;

I. Dış politika hedeflerini ekonomik güç ile orantılı olarak yeniden revize etmek,
II. Ekonomik büyümeyi hızlandırıp dış politika amaçlarına uygun hale getirmek,
III. Kullanılandan farklı olarak, kestirme yollar seçilerek dış politika eylemlerinin maliyetlerini azaltıp, İran ekonomisinin kaldırabileceği bir seviyede yürütmeye çalışmak gibi seçenekleri bulunmaktadır.[74]

[72] A.g.e., 5.
[73] A.g.e., 6-7.
[74] Barzegar, K., Divsallar, A. (2017). "Political Rationality İn Iranian Foreign Policy". ***Washington Quarterly***, 40(1), 44-45.

Bu süreçte "Vekâlet Savaşları" stratejisinin İran dış politika gayeleri ve ekonomik gerçeklikleri arasındaki denge açısından seçilebilecek en akıllıca stratejilerden birisi olduğu söylenebilir.

2.4.3. Askeri Güç

Ortadoğu gibi dünyanın en değişken ve en istikrarsız coğrafyalarından birinde varlığını sürdürmenin geçer şartlarından biri de yeterli bir askeri kuvvete sahip olmaktır. Bu noktada İran'ın sahip olduğu askeri güç dış politika söylem-eylem ilişkisini belirleyen en önemli araçlarından biridir.

1979 İslam Devrimi ve akabinde gelen Irak Savaşı, devrimin yaratmış olduğu karmaşık durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirerek, İran'ın askeri gücünü özellikle insan gücü ve ekonomik güç bakımından oldukça zora sokmuştur. Devrim sonrası süreçte Batı ile yaşanan krizler İran'a silah ambargosunu beraberinde getirmiş, bu ambargo İran'ın acil ihtiyaç duyduğu askeri teçhizatlara erişimini ciddi oranda kısıtlamıştır.[75] Kaldı ki, Irak'ın sahip olduğu mali ve askeri destek İran'ın savunma gücünü kırmış ve savaşı İran açısından tam bir yurtseverlik savaşına çevirmiştir. Saddam yönetiminin sahip olduğu füze sistemleri bir yandan İran'ın askeri kayıplarını arttırırken, diğer yandan ciddi bir moral kaybına neden olmuştur.[76] Bu noktada Humeyni liderliğindeki İran, Irak'a karşı şah döneminden kalma askeri envanter ve teçhizat ile savaşı yürütmeye çalışmıştır. Bu süreçte İran askeri gücün ve ihtiyaçlarının farkına varmış ancak üzerindeki ambargolar ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile azalan askeri yardımlar dolayısı ile arzu ettiği askeri ihtiyaçlarının ancak bir kısmını karaborsadan temin ederek yürütmeye çalışmıştır.[77] Bu noktada İran'ın maruz kaldığı ambargo süreci, kendine yetebilir bir askeri güç olma yolunda hedefler koymasına neden olmuştur.

İran'ın askeri gücünün en önemli kurumsal yapısı Devrim Muhafızları Ordusu'dur. Devrim sürecinde Şah döneminden kalma İran Ordusu (Artesh) devrimci kadro tarafından güvenilmez görülmüş, bu durum siyasal ve ekonomik sahada olduğu gibi askeri alanda da ikili bir yapı ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu minvalde

---

[75] Yegin, A. (2016). "İran'ın Sert Gücü". ***SETA***, (150). 17.
[76] Eisenstadt, M. (2017). "Iran after Sanctions : Military Procurement and Force-Structure Decisions" . ***The International Institute for Strategic Studies***. 2.
[77] Ward, S.T. (2009). ***Immortal A Military History Of Iran And Its Armed Forces***. Washington: Georgetown University Press. 309-310.

Devrim Muhafızları Ordusu Ayetullah Humeyni tarafından devrimin hemen sonrasında kurdurulmuştur. Irak Savaşı'ndaki başarıları DMO'yu devrimin varlığı için vazgeçilmez kılarken, savaşın yarattığı yıkımın ortadan kaldırılması adına yürütülen tamirat çalışmaları ise DMO'yu ülkenin en önemli ekonomik güçlerinden biri haline getirmiştir.[78] Günümüzde Artesh ve DMO iki ayrı ordu, donanma ve hava kuvvetlerine sahiptirler. Yaklaşık 350 bin mevcuda sahip Artesh DMO'nun mevcudunun üç katı genişliktedir. Artesh'e bağlı donanma Umman Körfezi'nin güvenliğinden sorumlu iken, DMO'ya bağlı donanma kuvvetleri Basra Körfezi ve Hürmüz boğazı gibi stratejik önemi daha kuvvetli alanların güvenliğinden sorumlu tutulmaktadır. Artesh'e bağlı hava kuvvetleri oldukça eskimiş Şah döneminden kalma savaş uçaklarını bünyesinde bulundurup, operasyonel kabiliyeti oldukça sınırlıdır. DMO ise balistik füze programı ile yakından ilgilenmektedir.[79] Ayrıca Artesh'in DMO'nun aksine iç güvenlik konusunda herhangi bir rolü bulunmamaktadır. Bu noktada DMO silahlı kuvvetlerin çok büyük bir kısmını kontrol etmektedir. Bunun yanında nükleer faaliyetler, füze programı ve Kudüs Gücü DMO'ya bağlı bulunmaktadır.[80] Artesh'e kıyasla DMO'nun oldukça ön planda olmasında birkaç unsur dikkat çekmektedir. İlk olarak İran'ın dış politikada doğrudan müdahale yerine vekil/otonom unsurları kullanıyor olması, ikinci olarak bazı askeri uzmanlara göre Artesh'in İran dış politika amaçlarına uygun niteliklerden yoksun olması gelmektedir. Bunların dışında düzenli ordu birliklerinin yasal süreçler ile işletiliyor olmasının getirmiş olduğu bürokratik zorluklar, geleneksel ordunun açıkça sorumluluk doğurması ve iç politikada ciddi eleştirilere maruz kalma ihtimalleri Artesh'in kullanımını ve önemini sınırlandırmaktadır.[81]

İran'ın devrim sonrası askeri alanda "Asimetrik Savaş" yöntemlerini benimsemesi DMO'nun yapılanmasının çok büyük ölçüde bu doktrine dayanarak tasarlanmasına neden olmuştur. Özellikle DMO'ya bağlı Kudüs Güçleri İran'ın asimetrik savaş kabiliyeti noktasında vazgeçilmez bir konumdadır. Bu minvalde vekil ya da otonom aktörlere destek sağlanması ve böylece ülke çıkarlarının yabancı topraklarda korunması DMO ve DMO'ya bağlı Kudüs Gücü'nün sorumluluğu altındadır.[82] Ayrıca

[78] Yegin, A., A.g.e., 15.
[79] Katzman, K. (2017). "Iran's Foreign and Defense Policies". ***Congressional Research Service***. 16.
[80] Thaler, D.E., Nader, A., Green, J.D., Lynch, Wehrey F. A.g.e., 33-34.
[81] Vatanka, A. A.g.e., 12.
[82] Katzman, A.g.e., 17.

DMO'nun İran savunma bütçesinin yaklaşık olarak %70-80'ini kontrol ediyor olması hem operasyonel yetilerinin ne derece büyük bir maddi kaynakla desteklendiğini, hem de İran'ın ulusal savunma doktrininde asimetrik savaşa ne derece önem verildiğini göstermektedir. [83]

Bunlara ek olarak yine Devrim sonrası süreçte tamamen gönüllülük esası ile katılımın sağlandığı Besic gücü İran'ın diğer önemli askeri gücüdür. Besic temel olarak devrimi içeride ve dışarıda korumaya gayret etmektedir. Özellikle içeride rejim karşıtı toplumsal hareketlerin bastırılması konusunda Besic rejimin varlığının garantörü gibidir. Üniversite işçilerinden, fabrika işçilerine kadar birçok kesimden katılımcısı bulunan Besic'in beş milyonluk bir katılımcısı olduğu iddia edilmektedir.[84]

İslam Devrimi ve sonrası süreçte İran'ın askeri güç noktasında en temel gayeleri caydırıcılığın arttırılması ve kendine yeterli bir askeri güce sahip olmak olmuştur. Bu açıdan İran caydırıcılığın arttırılması için çok farklı stratejiler kullanmaktadır. Bunlar vekil/otonom grupların kullanılması, balistik füze çalışmaları ve nükleer silah edinimidir. İran'ın devrim sonrası süreçte asimetrik savaş yöntemlerine yönelmesi vekil/otonom gruplara sağlanan desteğin önemini ciddi oranda arttırmıştır. Vekil grupların kullanımı yoluyla İran, henüz devrim sonrasında kendisine yakın gördüğü grupları, hatta zaman zaman düşman olduğu grupların dahi desteklenmesi yoluyla stratejik kazanımlar elde etmeye çalışmıştır. Böylece İran ulusal sınırlarının ötesinden bir caydırıcılık alanı yaratmakla kalmayıp, operasyonel gücünü ciddi oranda arttırmış ve diplomasi masasında manevra kabiliyeti de elde etmiştir.[85]

İkinci olarak balistik füze çalışmaları ve füze teknolojilerinin geliştirilmesi İran'ın bölgede ABD varlığına karşı en büyük savunma gücünü oluşturmaktadır. ABD V. Filosu'nun Bahreyn'de konuşlu olması Devrim sonrası süreçte İran'ın en büyük jeopolitik kaygısı olmuş, İran bu süre zarfında geleneksel yöntemler ile alt edilmesi imkânsız görülen ABD askeri gücünü geliştirdiği balistik füzeler ile tehdit etmeye çalışmıştır. ABD'nin Bahreyn ve Irak başta olmak üzere İran'a komşu ülkelerdeki askeri varlığı İran füze menzilinin kapsamındadır. Bu durum İran'a ciddi bir

[83] Deep, A.(2018). "Capability and Resolve in US–Iranian Competition The Proxy Dilemma". **Modern War Institute.** 17.
[84] A.g.e., 34.
[85] Yegin, A., A.g.e., 17.

caydırıcılık yaratmaktadır. Aynı şekilde İran, bu silahları vekil/otonom gruplara transfer etmek yoluyla füzelerin menzili ve vuruş kapasitelerini arttırılabilmektedir. Kaldı ki İran resmi makamları füze teknolojileri konusunda dünyanın en büyük dördüncü ülkesi olduklarını iddia etmektedir.[86] Her ne kadar İran füze teknolojisi konusunda Ortadoğu'nun en geniş balistik silah envanterine sahip ülkesi olsa da İran'ın kıtalararası balistik füzelere sahip olduğuna dair bir bilgi bulunmamakta ve resmi makamlar da bu noktada henüz bir ihtiyacın söz konusu olmadığını belirtmektedirler. Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi(BMGK) tarafından çıkarılan 1929 sayılı karar İran'ın balistik silahlar geliştirmesini yasaklamakta, balistik silahlar konusundaki geliştirme çalışmaları uluslararası hukukun ihlali olarak görülmekte ve İran'a olan baskının arttırılmasına neden olmaktadır.[87]

İran İslam Cumhuriyeti'nin askeri güç ve caydırıcılık konusundaki en önemli gücü Nükleer silah sahibi olma yolunda atmış olduğu adımlardır. Her ne kadar İran'ın nükleer çalışmaları şah döneminde Batı tarafından desteklenerek başlatılsa ve İran dini lideri nükleer silah kullanmanın yasak olduğunu söylemiş olsa da, İran'ın bu konuda yürütmüş olduğu çalışmalar hem dikkatleri İran'a yöneltmiş hem de İran'ın izole edilmesine neden olmuştur. İran'ın nükleer silah çalışmalarını barışçıl ve sivil amaçlar ile yürüttüğünü beyan etmesi, hidrokarbon zenginliği oldukça yüksek olan bir ülke için kabul edilebilir gerekçe olarak görülmemiştir. Aynı zamanda İran'ın nükleer silaha sahip olması bölgede bir nükleer silahlanma yarışını başlatabilecek olmasının yanında İran'ın bu silahları devlet dışı silahlı gruplara verilebilecek olması gibi endişeler uluslararası toplum tarafından defaten ifade edilmiştir.[88] 2003 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Engelleme Antlaşması'nı (NPT) imzalayan ve bu antlaşmayı meclis onayından geçiren İran, antlaşmanın ek protokolünü imzalamış olsa da henüz bu protokol meclis onayından geçmemiştir. Aynı yıl EU-3 olarak başlatılan nükleer müzakereler 2006 yılında P5+1 olarak revize edilmiştir. 2013 yılında Ruhani, Rehber Hamaney'den almış olduğu yetki ile müzakere sürecini tekrar canlandırmış ve nihayetinde 2015 yılında nükleer antlaşma imzalanmıştır.[89] Ancak Trump yönetiminin nükleer antlaşmadan çekilmesi ve İran'a yönelik ambargoları yürürlüğe sokması ciddi

[86] Yegin, A., A.g.e., 18-20.
[87] Katzman, K. A.g.e., 13.
[88] Katzman, K. A.g.e., 7-8.
[89] Katzman, K. A.g.e., 9-11.

sorunları beraberinde getirmektedir. Bu noktada İran'a yönelik yaptırım sürecinin ABD tarafından tekrar yürürlüğe girmesi İran'ı ekonomik açıdan zorlaması kadar askeri teçhizat alımını da zora sokması oldukça muhtemeldir.

Genel olarak bakıldığında İran'ın ekonomik izolasyon sürecinde olduğu gibi askeri teçhizat alımı da sınırlandırılmıştır. BMGK tarafından çıkarılan 1929 sayılı karar İran'a silah satışı ve transferini yasaklarken, 2231 sayılı karar ise bu konuda yapılabilecek satış, teknoloji transferi gibi her türlü eylemin BMGK onayı gerektirdiğini beyan etmektedir. BMGK içerisindeki veto sitemi dolayısı ile İran'ın bu tür askeri teçhizat ve teknolojiye erişimi oldukça kısıtlı bir seviyede kalmıştır. Bu durum İran'ın askeri modernizasyon sürecini zora sokarak, asimetrik savaş yöntemlerine yönelmesine ve dış politikada vekil grupların desteklenmesine neden olmuştur. Ancak nükleer antlaşma ile beraber başlayan yumuşama süreci ve 2231 nolu kararın askeri silah alımını 2020 yılına kadar kaldırmayı öngörmesi, İran'ın elini kuvvetlendirebilecektir. Kuşkusuz İran, üzerindeki ekonomik baskılar azaldıkça savunma bütçesinde artışa gitmek yolunda adımlar atmaktadır. Bugün itibari ile askeri harcamalar GDP'nin %3'üne tekabül etmektedir.[90] Bu durum İran'ın savunma bütçesinin bölgesel ve küresel aktörler arasında oldukça sınırlı bir güç doğurduğunu gösterse de özellikle vekil gruplara sağlanan desteğin bu noktada ağır bir askeri maliyet hesabı gerektirmemesi bu denli bir savunma bütçesinin İran tarzı bir caydırıcılık yaratmayı yeterli kılmaktadır denebilir. Nihayetinde İran'ın savunma doktrininin her alanda caydırıcılık yaratmak üzere kurulu olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım ile İran, tehditleri anakarasının dışında tutmayı hedeflemektedir.[91] Bir başka deyişle İran, yurtta barışı ve istikrarı, bölgede vekil savaşlar yürüterek tesis etmeye çalışan bir anlayışa sahiptir denebillir.

2.4.4. Yumuşak Güç Unsurları

İran dış politikasında ve dış politika yapım sürecinde etkili olan en önemli faktörlerden biri de İran'ın yumuşak gücüdür. Özellikle 1979 sonrası süreçte ülkenin karşı karşıya kalmış olduğu uluslararası ve bölgesel izolasyon sürecinin sert güç edinimi noktasında İran'ı zor durumda bırakması, İran için yumuşak güç araçları kullanımı ile gücünü sınırlarının dışına yayma gayesinin önemli bir parçası olmuştur.

[90] Eisenstadt, M. A.g.e., 1.
[91] Barzegar, K., Divsallar, A. A.g.e. 48.

Her ne kadar "Yumuşak Güç" kavramı uluslararası ilişkiler literatürüne J. Nye tarafından ABD dış politikasına uygulanması gayesi ile ortaya atılmış olsa da, demokratik bir sisteme sahip olup olmadığına bakılmaksızın ülkelerin uluslararası arenada ya da bölgesel düzeyde olumlu bir imaj yaratma gayesi içerisinde oldukları görülmektedir.[92] Nye'nin tanımlaması ile yumuşak gücü oluşturan değerler üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlar kültür, siyasi değerler ve dış politikada ortaya konan pozitif yaklaşımlardır.[93] İran'ın yumuşak güç kaynakları ise; coğrafi ve stratejik konumu, tarihi ve kültürel zenginlikler, din ve ideoloji, etnik ve dini farklılıklar ve ülke dışında bulunan gruplara sağlanan maddi/manevi destekler olarak gösterilebilir.

İran sahip olduğu kadim geçmişi ile oldukça önemli ve zengin bir tarihe sahiptir. Bu noktada devrim öncesi süreçte İran yumuşak gücünü daha çok İslam öncesi dönemlerden referansla oluşturmuştur. Ancak devrim sonrası süreçte İran İslami yönetimin tesisi ile beraber kabul gören "ne doğu, ne batı" anlayışı ekseninde kültürel diplomasi faaliyetlerini yürütmüştür. Böylece devrimin ilk yıllarında kültürel diplomasi yoluyla devrim ihraç edilmeye çalışılmıştır.[94] Fakat devrim ihracı gayesi küçük istisnai başarılar dışında arzu edilen seviyeye ulaşamamış devrimi yayma gayesi ancak kültürel bir ivme kazanabilmiştir. Bu süreçte daha radikal bir çizgide yürütülen anlayışla açıkça başarısızlığa uğrayan İran, özellikle Hatemi döneminde yumuşak güce oldukça ciddi bir önem atfetmiş, bu alanda sağlanacak başarıların ülkenin doğru tanıtılmasını ve anlaşılmasını sağlayarak maruz kalınan izolasyonu hafifleteceği düşünülmüştür. Kaldı ki bu alanda Kültür Bakanlığı'nın zaman zaman Dışişleri Bakanlığından daha önemli hale geldiğine dair beyanatlar bu alana verilen önemin ne derecede büyük olduğunu göstermektedir. Hatemi'nin özellikle "Medeniyetler arası Diyalog" ve "Yumuşama" gayeleri yumuşak güç araçlarının en güzel örnekleri olarak gösterilebilir. Böylece İran Soğuk Savaş sonrası ivme kazanan "Medeniyetler Çatışması" tezine alternatif bir anlayış sergileyerek uluslararası arenada prestij kazanmaya çalışmıştır. İçeride uygulanmaya çalışılan reformlar yoluyla İran kendini ilgi çeken/sempatik bir aktör yapmaya çalışarak bu anlayışı bütüncül bir zemine

[92] Wastnidge, E. (2015). "The Modalities of Iranian Soft Power: From Cultural Diplomacy to Soft War". ***Political Studies Association***, 2(2), 2-3.
[93] Yegin, A. (2015). "İran'ın Yumuşak Gücü". **SETA,** (118), 10.
[94] Wastnidge, E. A.g.e., 4.

oturtmaya çalışmıştır. Kuşkusuz bu anlayışın olumlu etkileri ülkenin bu dönemde çekmiş olduğu yabancı yatırımcı ve sağlanan prestij artışında görülmüştür.[95]

Yakın dönemde İran, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad döneminde radikal söylemlere geri dönüş yaparak ülkenin uluslararası imajını zedelemiş görünse de, özellikle İsrail karşıtlığı ve ABD işgalleri üzerinden yapmış olduğu eleştiriler ve bu işgallere karşı mahalli ve mahalli olmayan unsurlara destek sağlaması, özellikle Ortadoğu'da halklar nezdinde olumlu bir karşılık bulmuştur. Bu açıdan İran'ın Batı yanlısı/destekli yönetici tabakaya karşı en önemli gayesi bölge halklarının kalplerini ve zihinlerini kazanmak olduğu açıkça görülmektedir. Böylece İran bölgede özellikle halklar nezdinde iyi bir imaj yakalamak ve Ortadoğu'da İran aleyhine oluşmuş tabloyu tersine çevirmek gayesi içerisindedir.[96]

Yumuşak gücün kurumsal yapısı açısından İran'ın en önemli kurumu İslami Kültür ve İlişkiler Komisyonudur. Kültürel diplomasi alanında İran'ın British Council'i olarak gösterilebilecek olan bu kurum Rehber gözetiminde faaliyetlerini sürdürmektedir. Buna ek olarak İran Radyo ve Televizyon kurumu aynı şekilde Rehber denetiminde İran karşıtı yargıları ortadan kaldırmak ve İran'ı daha iyi tanıtmak amacıyla bir çok dilde yayın yapan kanalları bünyesinde barındırmaktadır. Bunun yanında İran üniversitelerinde ve dini eğitim veren kurumlarda bulunan yabancı öğrenciler aracılığı ile İran dış dünyaya kendini iyi bir şekilde tanıtmaya çalışmaktadır. Bu kurumsal yapılar üzerinde Rehber'in konumu yumuşak güç konusunda kimin esas söz sahibi olduğunu göstermektedir. Bunun yanında İran üniversitelerinde ve dini eğitim veren kurumlarda bulunan yabancı öğrenciler aracılığı ile İran dış dünyaya kendini iyi bir şekilde tanıtmaya çalışmaktadır.[97]

İran'ın bu alanda önemli sayılabilecek başarılar elde ettiği görülse de, İran'ın yumuşak güç kullanımı noktasında ciddi eksiklikleri bulunmaktadır. İlk olarak yumuşak güç kullanımı devlet tekelinde olan bir alandan ibaret değildir. Dolayısı ile hemen hemen her kurumun devlet ya da devlet ile bağlantılı olması İran için sivil inisiyatifin önünü tıkamaktadır. İkinci olarak her ne kadar İran Cumhuriyet ve teokrasiyi bir arada bulunduran bir yönetim anlayışına sahip olsa da, demokratik

[95] Wastnidge, E. A.g.e., 5-6.
[96] Mohagheghnia, H., Sharaf, H., Rabiee, B.(2017). "The Role of Islamic Republic of Iran's Soft Power in the Middle East". ***International Journal of Scientific Study***, 5(4), 207.
[97] Wastnidge, E. A.g.e. 7-11.

anlayıştan yoksunluk bu noktada en önemli dezavantajlardan biridir. Üçüncü olarak İran'ın yumuşak gücünü oluşturan unsurların İran için ciddi olumsuzluklar yarattığı görülmektedir. Bu noktada Müslüman kimliği ile gayri Müslimlere mi yoksa Müslümanlara mı yöneleceği sorusu gündeme gelmektedir. Şiilik ve Fars milliyetçiliği gibi unsurlar yumuşak güç açısından önemli araçlar olsa da, yumuşak güç kullanımında Şiilik Müslümanların büyük bir çoğunluğunun, Fars milliyetçiliği ise diğer etnik unsurların tepkisini çekmektedir.[98] Dördüncü olarak İran'ın içeride demokratik alanda sahip olduğu sorunların yanında etnik ve dini temelli çok ciddi sorunların varlığı İran'ın yumuşak güç potansiyelini ciddi oranda sınırlandırmaktadır. Beşinci olarak İran'ın diğer kültür havzalarına kıyasla cazibe alanının sınırlı kalmasında içeride Batı kültürünün oldukça ilgi çekmesi ile alakalıdır.[99] Bu açıdan İran'ın diğer kültür merkezlerinde olduğu gibi önemli bir araçsal çeşitlilik yaratamadığı görülmektedir. Bu durum İran'ın yumuşak güç konusunda diğer aktörler ile rekabet edememesinin en önemli nedenlerinden biridir. Son olarak İran'ın yumuşak güç konusunda kısa vadeli çıkarları ön plana çıkarıyor olması bu alanda elde edilecek başarı ihtimalini azaltmaktadır.[100]

2.5.İran Dış Politikasında Kurumsal Yapılanma ve Dış Politika Grupları

1979 İslam Devrimi sonrası İran'ın dış politika anlayışında ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Bu noktada yeni kurulan sistem ve bu sistemde hâkim pozisyona sahip kurum ve kuruluşların dış politika karar alma ve uygulama süreçlerinde baskın oldukları görülmektedir. Dış politika konusunda İran Anayasası genel bir çerçeve çizmekle beraber, anayasa odaklı bir dış politika tahayyülü İran'a özgü sistemin kavranamamasını ve dış politikasının iyi bir şekilde anlaşılmamasını beraberinde getirmektedir.

Genel olarak İran anayasasında dış politika ile ilgili hükümler birkaç başlık altında toplanabilir. İran Anayasası'nın 3. maddesi emperyalizm karşıtı, İslami kriterlere uygun ezilmiş Müslümanları destekler nitelikte olmalıdır diyerek genel çerçeveyi çizmektedir. 43. madde kendine yetebilirlik ve bağımsızlık vurgusu yapmakta, 81 ve 82. maddeler ise ülkede yabancı uzmanların görevlendirilmesini yasaklamaktadır.[101]

[98] Yegin, A. A.g.e. 12.
[99] Yegin, A. A.g.e. 16-17.
[100] Mohagheghnia, H., Sharaf, H., Rabiee, B. A.g.e. 207.
[101] Przeczek,A.g.e., 66.

145. ve 146. maddeler ülkede herhangi bir yabancı askeri varlığı ve herhangi bir üssün varlığını yasaklamaktadır. 152. madde tüm Müslümanların haklarının savunulması gerektiğini, 153. madde ise her hangi bir alanda yabancı kontrolü meydana getirecek tüm antlaşmaları yasaklamaktadır.[102] Tüm bu maddeler İran dış politikasının hangi çizgide yürütülmesi gerektiğini gösterse de, uygulamada "maslahat" yani dünyevileştirilmiş çıkar anlayışının ön plana çıktığı görülmektedir.

Gelişmiş ve demokratik ülkelerde dış politika yapım süreçlerini gelişmiş demokratik kurumlar sürdürürken, İran gibi ülkelerde dış politika öncüllerini, amaçlarını ve gayelerinin sınırlı sayıdaki şahsiyetler tarafından belirlendiği görülmektedir. Fakat diktatöryel rejimlerde olduğu gibi İran'ın dış politika yapım sürecine tek bir şahsiyetin fikirlerinin hâkim olduğu da söylenemez. Bu durum İran dış politikasının nispeten bölgede başarılı olmasının nedenlerinden biridir. Bu açıdan Rehberlik makamı, Cumhurbaşkanlığı, Uzmanlar Meclisi, Meclis(İslami Şûra Meclisi) ve Ordu birliklerinin dış politika yapım süreçlerine aktif katılım sağladıkları görülmektedir. Ancak dış politika konusunda son söz rehberlik makamına aittir. Bu noktada Rehber silahlı kuvvetlerin başıdır ve dış politikayı bağımsızca belirleme imkânına teorik ve pratik olarak sahiptir. Ayrıca Rehber ülkede vakıflar üzerinde de oldukça güçlü bir denetim ve kontrol gücüne sahiptir. Bu durum Rehber'in siyasal alan dışında ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda da oldukça baskın olduğunu göstermektedir. Rehber'in ardından cumhurbaşkanlığı makamı iki numara olarak gösterilebilir. Ancak günümüzde olduğu gibi Rehberlik makamı ve cumhurbaşkanlığı arasında bir çekişme durumu söz konusudur.[103] Özellikle sistem içerisinde var olan ikircikli yapı ve bu yapıda atanmış Rehber'in seçilmiş cumhurbaşkanını azletme yetkisine sahip olması baskın makamın rehberlik makamı olmasına neden olmaktadır. 290 üyeli İslami Şura Meclisi bütçeyi onaylama, karar çıkarma, uluslararası antlaşmaları onaylamak ve cumhurbaşkanlığı liderliğindeki hükümetin değerlendirilmesi gibi yetkilere sahiptir. Dış politika konusunda cumhurbaşkanı ve kabinesine eleştiri getirebilmesine rağmen, meclis üyeleri daha çok iç politik meselelerle meşguldür. Ayrıca dış politika konusunda son söz Rehber'in olduğu için meclis üyeleri ve meclis başkanı bu alandaki hudutlarının farkındadırlar. Bir diğer organ olan Uzmanlar Meclisi ise Rehberi azletme yetkisine sahiptir. Buna rağmen bu

[102] A.g.e., 66-67.
[103] Thaler, D.E., Nader, A., Green, J.D., Lynch, Wehrey F., A.g.e., 24-26.

kurum siyasal alanda pek etkin bir yapı değildir.[104] Bunların dışında Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi savunma ve güvenlik konularında en önemli organdır. Bu organ anayasa ve rehber tarafından belirlenen çerçevede ülkenin ulusal güvenlik ve savunma politikalarını belirlemekle görevlendirilmiştir. Bu yapı içerisinde cumhurbaşkanı, dışişleri, içişleri ve istihbarat bakanlıkları, DMO ve Artesh komutanları, yasama ve hukuk organlarından temsilciler ve Rehberin iki temsilcisinden oluşmaktadır. Bu organın almış olduğu kararlar Rehber tarafından onaylandıktan sonra üzerinde uzlaşılmış kararlar halini alırlar.[105]

İran siyasal yapılanmasında kendine özgü denge ve kontrol mekanizmaları bulunmaktadır. Buna göre hiçbir kurumsal yapı ve organ Rehber'in konumunu tehdit edebilecek konumda değildir. Bunun yanında siyasal hayatta Hamaney, Rafsancani, Cenneti, Larijani gibi aileler oldukça popüler ve bilindik ailelerdir. Genel itibari ile bu grup üyelerinin kendi arzularıyla siyasal hayattan çekilemedikleri, ya dışlanma yoluyla ya da ölüm nedeniyle siyasal süreçlerden uzaklaştırıldıkları görülmektedir. Bu duruma İran cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüş Rafsancani'nin üstlenmiş olduğu görevler iyi bir örnek olabilir. Bu noktada Rafsancani cumhurbaşkanlığı dışında İslami Şura Meclisi Başkanlığı, Uzmanlar Meclisi Başkanlığı, Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi Başkanlığı görevlerini yürütmüştür. Böylesi bir durum devrimin ruhuna ve rejime uygun şahsiyetlerin sistemde baskın hale gelmelerini sağlamıştır. Ancak devrimin artık 40. yılı itibari ile kadrosunun yaşlandığı ve yeni bir devrimci nesile ihtiyaç duyduğu görülmektedir.[106]

Sistem içerisinde Rehber'in baskın konumu açıkça görülmekle beraber çeşitli ideolojik grupların varlığı söz konusudur. Bunlar geleneksel muhafazakârlar, pragmatist muhafazakârlar, ilkeciler(Principlists) ve reformistler olarak dört ana başlık altından toplanabilirler.[107]

Geleneksel muhafazakarlar; siyasi, ekonomik ve sosyal reformlara devrimin ruhuna aykırı olmaları nedeniyle tamamen karşı çıkarlar. Dış politika konusunda direniş ekseninin kesin bir şekilde sürdürülmesi gerektiğini savunurlar. En geniş

[104] A.g.e., 27-29.
[105] A.g.e., 32-33.
[106] A.g.e., 37-43.
[107] Dobbins, J., Nader, A., Kaye, D., Wehrey, F. (2011). ***Coping with a Nuclearizing Iran, Encyclopedia of Evaluation.*** Santa Monica: RAND Corporation. 13.

katman olan bu grubun mensupları Koruma Konseyi ve Uzmanlar Meclisini domine ederler. Cuma İmamları ve Rehberin temsilcileri de bu gruptandır.[108]

Pragmatik muhafazakârların ana figürü Rafsancani olmuştur. Reformistlerin aksine Batı ile ilişkiler konusunda şüpheci olmalarına rağmen, sınırlı düzeyde iyi ilişkiler kurulması taraftarlarıdırlar. Bu açıdan siyasi ve ekonomik alanda reformistlere yakın durdukları söylenebilir. Ancak siyasi liberalleşme konusunda reformist görüşü desteklemezler.[109]

Reformistler 1980'li yılların ortalarında ortaya çıkmışlardır. Rejimin baskıcı yönetim anlayışının aksine siyasi ve ekonomik açıklığı savunmaktadırlar. Daha ılımlı bir dış politika anlayışını benimseyip, Batı ile iyi ilişkiler geliştirerek ekonomik kalkınmayı hızlandırmayı ve izolasyonları hafifletmeyi amaçlamaktadırlar.[110] 1980-1989 yılları arasında başbakanlık yapmış olan Musevi bu grubun en iyi temsilcisi olarak görülmektedir. Ayrıca Hatemi ve Hatemi'nin medeniyetler arası diyalog projesi bu grubun yine en önemli figür ve projesi olarak bilinmektedir.[111]

İlkeciler ise şehirli fakir kesme hitap edip devrimci ruhu ayakta tutmaya çalışmaktadırlar. Devrimin saf haline ve prensiplerine güvenleri tamdır. Toplumun İslamileştirilmesi taraftarıdırlar. Devlet merkezli bir ekonomik anlayışa sahip olmakla beraber Reformist ve Pragmatist muhafazakârların eylemlerinden şüphe duymaktadırlar. İlkecilerin kontrolünde olan DMO ve DMO'nun kazanmış olduğu başarılar(2006 Lübnan Savaşı gibi) bu grubu dış politika süreçlerinde daha etkin ve baskın hale getirmiştir. Bu noktada enerjiden telekoma kadar birçok alana hâkim konumda olan DMO çok büyük bir kontrol gücüne sahiptir. Bu güçle devrimi muhafaza etmenin yanında devrimin ilklerini yorumlama, dolayısı ile dış politikayı bu ilkeler doğrultusunda yönlendirme gücüne sahiptir.[112] 2000'li yıllar DMO'nun oldukça baskın olduğu yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan çıkan isimlerin(Ahmedinejad gibi) siyasi alanda rol alması hâkimiyet alanlarının ve güçlerinin pekişmesine yol açmıştır. Kendilerini devrimin ve rejimin koruyucusu olarak görmeleri iç politikadan dış politikaya yabancı ülkelerin iç işlerine

[108] Thaler, D.E., Nader, A., Green, J.D., Lynch, Wehrey F., A.g.e., 68.
[109] A.g.e.,70.
[110] A.g.e., 70.
[111] Dobbins, J., Nader, A., Kaye, D., Wehrey, F., A.g.e., 15.
[112] A.g.e., 20-21.

müdahaleden vekil olarak görülebilecek grupların desteklenmesine kadar birçok alanda faaliyet yürütürler. Lübnan, Irak, Suriye ve Yemen gibi bazı alanlarda Rehber denetiminde otonom bir aktör olarak var oldukları söylenebilir.[113]

[113] Thaler, D.E., Nader, A., Green, J.D., Lynch, Wehrey F., A.g.e.,58-61.

3.VEKÂLET SAVAŞLARI

Vekil[114], tanım olarak *"Bir kimsenin, işini görmesi, onun adına davranması ya da söz alması için yerine bıraktığı ya da yetki verdiği kimse"* olarak tanımlanmıştır. Vekâlet ise *"Bir kimsenin kendisini temsil etmesi ya da işlerini gördürmesi için başkasına vermiş olduğu yetki"* olarak tanımlanmaktadır.[115] Bu tanımlamalar şahıslar arası ilişkilerde asil-vekil temelli tanımlamalar olup, uluslararası ilişkiler literatüründe vekil ve vekâlet etme fiili benzer anlamlara sahip olmakla beraber devlet temelli bir anlamlandırmaya sahiptir. Özellikle Soğuk Savaş yıllarında süper güçlerin üçüncü ülkelerde yürütmüş olduğu mücadeleler vekâlet savaşlarını oldukça ön plana çıkarmıştır. Bu süreçte Soğuk Savaşın sona ermesi ile beraber asil vekil ilişkisinin süper güçlerin dışında bölgesel aktörler hatta devlet dışı silahlı grupların kullanımına yaygın olarak girmesi yakın süreçte "Vekâlet Savaşlarını" oldukça önemli bir fenomen haline getirmiştir.

Bu çalışmanın esas konusu olması dolayısı ile vekâlet savaşlarının teorik çerçevesinin anlaşılması oldukça mühimdir. Bu çerçevede çalışmanın bu bölümünde vekâlet Savaşları'nın modern dönem itibari ile kullanımı, kullanılma gayeleri, asil-vekil ilişkilerini belirleyen temel unsurlar, Vekil savaşların tanımlanması gibi temel konular üzerinde durulacaktır. Böylece İran dış politikası açısından oldukça önem arz eden Vekâlet savaşlarının kavramsal çerçevesi oturtulacak ve pratik uygulama alanları için daha anlaşılır bir çerçeve sunacaktır.

3.1.Tanım Olarak Vekâlet Savaşları ve Soğuk Savaş Dönemi Kullanımı

Vekâlet savaşları bir çatışmaya üçüncü tarafların doğrudan olmayan müdahalesidir. Bu müdahale çıkarları maksimize, riskleri minimize etme anlayışına hizmet etmektedir. Diğer bir ifade ile amaç stratejik hedefleri doğrudan müdahale gerçekleştirmeksizin savaşın yaratmış olduğu tüm olumsuzlukları minimize etmektir.[116] Bu açıdan tarihte oldukça yaygın bir şekilde örnekleri bulunan vekâlet savaşlarına; Otuz Yıl Savaşları, Amerikan İç Savaşı gibi savaşlar örnek gösterilebilir.[117] Soğuk Savaş öncesi dönemde İspanya iç savaşı ise vekiller aracılığı

[114] İngilizce kullanımı için bkz. "Proxy" ve "Proxy Warfare".
[115] Milliyet. *Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi* (23.Cilt). İstanbul: Interpress Basın Ve Yayıncılık. 12133.
[116] Mumford, A. (2013). "Proxy Warfare and the Future of Conflict". ***The RUSI Journal***, 158(2), 40.
[117] Mumford, A. (2013). ***Proxy Warfare***. Cambridge: Polity Press, 11.

ile yürütülen Dünya Savaşı olarak adlandırılmıştır. Ancak SSCB'nin Komintern yoluyla(ve destekçilerinin), Alman kuvvetlerinin(ve destekçilerinin) zaman zaman doğrudan askeri müdahale etmek suretiyle yürütülen bu mücadele Vekâlet savaşları olarak adlandırılsa da günümüz "Hibrit Savaş" tanımına daha uygun düşmektedir.[118] 1964 yılında Karl Deutsch Soğuk Savaş dönemi içerisinde devlet temelli bir tanımlama yapmış, buna göre Vekâlet Savaşları, İki yabancı güç arasındaki bir uluslararası çatışmada, üçüncü bir ülkenin topraklarında, çatışma bir ülkenin iç sorunu kılığında iken, üçünü ülkenin insan gücü ve kaynaklarını kullanarak amaç ve çıkarların elde edilmesi olarak tanımlanmıştır.[119]

Modern dönem itibari ile teknolojik gelişmelerin savaşlardaki zayiatı çok ciddi oranda arttırması ve savaşın maliyetini hem kazanan hem de kaybeden için ciddi oranda yükseltmesi 1945 sonrası uluslararası ilişkilerin en temel özneleri olan devletleri savaşların daha az maliyetli şekilleri ile yürütülmesi yönünde teşvik etmiştir denebilir. Buna ek olarak 1945 itibari ile savaşlarda nükleer teknolojinin kullanımının ortaya çıkarmış olduğu dehşet dengesi, özellikle nükleer silah sahibi devletleri bu konuda doğrudan karşı karşıya gelmeme, vekil gruplar aracılığı ile mücadelelerini sürdürmeye sevk etmiştir. Böylece süper güçler kendi askeri kuvvetlerini kullanmaksızın bölgesel ve küresel çıkarlarını bir vekil aktörü destekleyerek -bölgesel/yerel yahut bir iç savaşta- sürdürmüşlerdir.[120] Bu süre zarfında ABD ve SSCB'nin çoğunlukla ideolojik nedenler ile üçüncü dünyada vekâlet savaşları yürüttükleri görülmüştür. Bu savaş türünün kullanımı yoluyla kazananın olmayacağı bir nükleer savaştan kaçınılmış hatta böylece Soğuk Savaş sıcak bir çatışmaya dönüşmemiştir denebilir. Bu haliyle Soğuk Savaş uygulamaları vekâlet savaşlarının "Önleyici Vekil Savaşlar" olarak adlandırılmasına neden olmuştur.[121]

Soğuk Savaş dönemi kullanımı ve tanımları ile vekâlet savaşlarının ayrı bir savaş türü olarak kabul edilmesi için yeterli farklılıklara sahip olmadığı da iddia edilmiştir. Bor Simon Yaakov, dönem içerisinde meydana gelen krizlerden örnekler göstererek savaşın adlandırılmasının bir netliğinin olmadığını ifade etmiştir. Vietnam Savaşı

[118] A.g.e., 27.
[119] Stone, G..D.(2010). *Proxy War: A Critical Examination of Superpower Indirect Conflict in Africa* Yüksek Lisans Tezi, University of Manitoba Department of Political Studies, Faculty of Arts, Winnipeg, 22.
[120] Yaacov, B.S.T.(1984). "Strategy of War by Proxy". ***Cooperation and Conflict***. 263.
[121] Mumford, A. ***Proxy Warfare,*** A.g.e., 39-41.

örneğinde Çin'in ve ABD'nin doğrudan müdahalesine karşılık SSCB'nin doğrudan müdahalede bulunmaması durumu bu savaşı tek taraflı bir vekâlet savaşı haline getirip getiremeyeceği sorusu sorulmuş, diğer bir örnekte ise Vietnam Savaşı'nda ABD'nin müdahalesine karşılık SSCB ve Çin'in müdahil olmayışı bu iki devlet için bir vekâlet savaşı doğurmuş, ancak savaş ABD için geleneksel bir savaş tanımında vuku bulmuştur.[122] Ayrıca her ne kadar Soğuk Savaş dönemi içerisinde vekil aktörlerin süper güçler adına hareket ettikleri görülse de süper güçlerin zaman zaman orta ölçekli bir kuvvetin vekili olarak hareket edip edemeyeceği yönündeki sorular vekillerin niteliğinde farklılaşma olabileceğini göstermiştir.[123]

3.2.Vekâlet Savaşları'nın Kullanılma Nedenleri ve Gereklilikleri

Vekâlet savaşlarının kullanılma nedenlerinden en önemlileri daha önce de bahsedildiği gibi, modern dönem savaşlarının maliyetlerinin çok ciddi oranlarda artması ve nükleer silahların ortaya çıkarmış olduğu dehşet dengesi tehdidi dir. Ancak özellikle nükleer silah ediniminin sınırlı sayıda ülkenin elinde olması ve nükleer silahları yasal sahiplerinin dışındaki ülkelerin elde etmesine engel teşkil eden uluslararası antlaşmalar,[124] konvansiyonel güç sahibi ülkeler için vekâlet savaşlarının daha çok birinci neden dolayısı yani ekonomik kaybı minimize etmek amacıyla tercih edilmelerine neden olmuştur.

Geleneksel araçlar ile yürütülen bir savaşın doğurduğu ortam içerisinde üçüncü ülkelerin genel olarak taraf olup olmamak gibi net seçenekleri bulunmaktadır. Fakat müdahale sürecinin üçüncü ülkeyi doğrudan savaşın bir parçası yapacak olması ve bu durumun yarattığı riskler, buna karşılık savaşa dahil olunmaması yani tarafsız kalınması durumunda ise çıkarların korunamayacağı algısı Vekâlet Savaşları'nın kullanılmasında önemli bir motivasyon olmuştur. Bu açıdan vekil gruplara sağlanan destek doğrudan üçüncü ülkeyi savaşın tarafı yapmamakta, aynı zamanda asile vekili desteklemek yoluyla çıkarlarını koruma imkânı da tanımaktadır.[125] Aynı zamanda bu müdahale ile asil unsur olan aktör vekile sağlanan destek yoluyla itibar kaybetme ihtimalini de neredeyse ortadan kaldırmaktadır. Bu açıdan vekilin başarısında

[122] Yaacov A.g.e, 264-265.
[123] ABD-İsrail ilişkilerinde zaman zaman ABD'nin İsrail'in vekili olarak hareket ettiğine dair iddialar mevcuttur.
[124] NPT antlaşması gereği BM daimi üyeleri nükleer silah bulundurma hakkına sahiptir. Bunlar dışında kalan antlaşmaya taraf ülkelerin nükleer silah edinimi yasaklanmıştır.
[125] Towle, P. (2008). "The Strategy of War by Proxy". ***The RUSI Journal***, 126(1), 23.

sağladığı destek ile büyük pay sahibi olan asil, olası bir başarısızlık durumunda yalnızca sağlanan desteğin maliyetine katlanacak, dolayısı ile herhangi bir prestij kaybı ile karşılaşmayacaktır.[126] Örnek olarak SSCB'nin Vietnam'da yürüttüğü Vekâlet Savaşı herhangi bir prestij kaybı yaşatmazken, SSCB'nin doğrudan işgal yoluyla müdahalede bulunduğu Afganistan çok ciddi bir prestij kaybını beraberinde getirerek, ülkenin en temel kurumu olan Ordu'nun zayıflığının ne derece yüksek olduğunu ortaya sermiştir. ABD'nin Vietnam'da vekâlet savaşı yürüten SSCB'ye sahada askeri birlikleri ile muazzam bir mağlubiyet yaşaması önemli bir insani ve ekonomik kaybı beraberinde getirmiş 1979 Afganistan savaşında görüldüğü gibi bu sefer ABD vekâlet savaşları yürüterek bir nevi SSCB'yi Vietnam benzeri bir bataklığa sürüklemiştir.[127] Bu durum vekâlet savaşlarının yürütüldüğü bir sahada askeri varlığın çok ciddi sorunlar ile karşı karşıya kalabileceğinin açık bir göstergesidir.

Özellikle 20. ve 21. yüzyılda askeri teknolojinin kullanımının yaratmış olduğu yıkıcılığın neden olduğu insan kaybı, savaşların trajik yönlerini ön plana çıkarmıştır. Bu durum ülke kamuoylarında savaş karşıtı hareketleri kuvvetlendirmiştir. Böylesi bir ortamda kamuoyunun savaş karşıtı tutum takınmasında, askeri harcamaların özellikle Soğuk Savaş dönemi içerisinde ülkelerin ekonomilerine ciddi bir darbe vurmuş, bu durum yakın dönemlerde ulusal ordu barındırmanın oldukça maliyetli olduğu yönünde bir anlayış ortaya çıkarmıştır. Bu anlayış içerisinde vekil aktörlerin daimi ordu barındırmaya kıyasla çok daha az maliyetli olmaları, insani kaybın(Asker- Savaşçı) ulusal kamuoyunda tepki çekmemesi, ulusal orduların konuşlandırılması için gerekli olan bürokratik zorlukların hükümetlerin elini kolunu bağlar vaziyette olması, ulus devletler için vekâlet savaşlarını oldukça cazip kılmaktadır. Bunlara ek olarak iç savaşlara müdahalenin yaygınlaşması, geleneksel yollar ile ordunun ülkeyi işgal mantığının modası geçmiş bir uygulama olması ve oldukça tehlikeli olduğu böylesi bir ortamda ülkeler müdahaleyi olabildiğince doğrudan olmayan yöntemler ile yapmak gayesi içerisindedirler. 1945 sonrası BM Şartı ile askeri güç kullanımın yasaklanıp istisnai şartlara bağlanması da bu noktada devletleri vekil gruplar üzerinden bir müdahaleye itmektedir denebilir. Böylece ülkelerin müdahalenin doğurmuş olduğu uluslararası sonuçları ile mücadele edebilmesi kolaylaşmaktadır. Bu açıdan vekil

[126] A.g.e., 23.
[127] Detaylı bilgi için bkz. Yevgeni Primakov, Y.(2010). ***Rusların Gözüyle Ortadoğu (2. Baskı)***. İstanbul: Timaş Yayınları.

aktörlere sağlanan desteğin en büyük avantajı destek sağlayan ülkenin desteği inkâr edebilir olmasıdır.[128]

Genel olarak bakılacak olursa Vekâlet Savaşları;

I. Doğrudan askeri müdahaleyi gerektirecek bir çıkar çatışmasının mevcut olmadığı durumlarda,
II. Hayati çıkarların söz konusu olduğu ancak doğrudan müdahalenin oldukça riskli olduğu durumlarda,
III. Vekilin kullanımının kontrollü bir çatışma ile daha kuvvetli aktörleri karşı karşıya getirme ihtimalini azalttığı durumlarda,
IV. Asile yasal müdahalede bulunma imkânı olmadığı durumlarda(BM Yasakları),
V. Doğrudan müdahalenin çıkarları tehdit ettiği durumlarda asillerin riskleri minimize etmeye çalıştığı durumlarda kullanılmaktadır.[129]

3.3.Vekâlet Savaşlarının Tanımlanma Zorluğu ve Dezavantajları

Vekâlet savaşları kendi içerisinde asiller için oldukça önemli avantajları barındırsa da, bazı dezavantajları da muhtevasında bulundurmaktadır. Ancak öncelikle vekâlet savaşları kategorisine giren savaş türelerinin olmazsa olmazlarına bakmak gerekmektedir. İlk olarak vekâlet savaşlarının tarafları; devlet- devlet, devlet- devlet dışı aktör, devlet dışı aktör- devlet, devlet dışı aktör- devlet dışı aktör olabilmektedir.[130] Dolayısı ile devlet'in devlet dışı bir aktörü vekil olarak kullanması oldukça yaygın olmakla beraber, bu durum vekâlet savaşları için zaruri değildir. Ancak devlet merkezli bir okumanın yaygınlığı bu tür bir algının doğmasında oldukça etkili olmuştur. Burada asil ve vekil arasında olması gereken en temel husus çoğunlukla askeri ve ekonomik açıdan asilin vekilden daha kuvvetli olması ve uluslararası arenada daha iyi bir statüye sahip olmasıdır. Bir başka deyişle taraflar arasında bir asimetri olması gerekmektedir. Ancak bunların süper güçler olması zorunlu değildir.[131] Desteğin mahiyeti ve vekil kabul edilen tarafın bu destek olmaksızın eylem kabiliyetini hatta varlığını kaybetme durumu ilişkiyi tam manası ile asil-vekil ilişkisine dönüştürmektedir. Bu ilişki içerisinde asilin doğrudan müdahalede bulunmaması

[128] Duner, B. (1981). "Proxy Intervention in Civil Wars". ***Jurnal of Peace Research***, 18, 353.
[129] Yaacov, A.g.e., 267.
[130] Mumford, A. ***Proxy Warfare,*** A.g.e., 45.
[131] Yaacov , A.g.e., 266.

vekâlet savaşları için olmazsa olmazdır. Ayrıca bu ilişki müttefiklikten ziyade daha çok faydacı, geçici, saati saatine uymayan bir ilişki görünümündedir.[132]

Vekâlet savaşları doğrudan olmayan müdahalelerde kullanılan "Vekil", "Uydu", "Müşteri" gibi birçok farklı şekillerde isimlendirilebilmektedir. Ancak vekil ve asil arasındaki ilişkinin niteliğini belirlemenin oldukça güç olması bu noktada vekil- asil ilişkisinin tanımını zorlaştıran ana unsurdur. Örneğin Angola İç Savaşında Küba'nın rolünü tanımlamak oldukça zor olmuştur. [133] Bu noktada Küba'nın Angola İç Savaşına bağımsız bir aktör olarak müdahil olduğunu ifade edenler olduğu gibi, Sovyetlerin vekili olarak hareket ettiğini de savunanlar olmuştur. Burada asil ve vekili bir araya getiren ortak çıkarların varlığı durumu ilişkiyi asil-vekil ilişkisinden alıp müttefikliğe getirmektedir. Genel olarak bakılacak olursa vekil- asil ilişkisi için;

I. Eylem kabiliyeti çeşitli nedenler ile bulunmayan ya da riskleri ve tehditleri minimize etmek isteyen bir Asil'in varlığı olmalıdır.
II. Dış bir kuvvetin bu müdahaleden kazançlı çıkması bu savaşın asili olmak için yeterli görülmemektedir.
III. Asilin vekili müdahale konusunda baskı altına alması ve bu konuda vekile askeri ve ekonomik destek dâhil olmak üzere destek sağlaması gerekmektedir. Vekil'e baskı olmaması vekili otonom aktör haline getirir dolayısı ile asil vekil ilişkisi ortadan kalkar.[134]
IV. Asil ile vekil arasında resmi ya da gayri remi bir ilişki olmalıdır. Ancak Asil-vekil ilişkilerinin niteliği çoğunlukla saklı tutulduğu için bu tür bir ilişkiyi tanımlamak oldukça zordur.
V. Asil vekili kontrol edebilecek güçte olmalıdır.
VI. Yürütülen savaşın asimetrik sonuçları taraflarca kabul edilmelidir.
VII. Vekil eylemleri ile asilin çıkarlarını koruduğu gibi asilin vekili ödüllendirmesi gerekmektedir.[135]

Bugün itibari ile özellikle Ortadoğu coğrafyasında oldukça yaygın olan iç savaşlar ve sonrası ortaya çıkan müdahaleler yahut müdahaleler sonrası ortaya çıkan iç savaşlara müdahaleler, çoğunlukla basite indirgenerek Vekâlet Savaşları olarak

[132] Mumford, A. ***Proxy Warfare,*** A.g.e., 15-16.
[133] Mumford, A. "Proxy Warfare…". A.g.e, 353-356.
[134] Yakoov, A.g.e., 265-266.
[135] A.g.e., s. 271-272.

adlandırılmaktadır. Ayrıca müttefiklik ilişkisi bağlamına oturtulan iki aktör arasındaki ilişkide asil vekil ilişkisi olarak yanlış adlandırılmaktadır. Ancak teorik çerçevede açıkça görüldüğü gibi bu tanımlamaların yapılabilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi Vekâlet Savaşları yürüten kuvvetin/aktörün yürütülen aktöre karşı çok ciddi avantajlar elde ettiği görülmektedir. Ancak tüm bu avantajların yanında Vekâlet Savaşları'nın bazı önemli dezavantajları da bünyesinde barındırdığı bilinmektedir. İlk olarak asil vekil ilişkisinde elde edilen kazanımın asil ya da vekil lehine olacağına dair bir garanti bulunmamaktadır. Bu noktada kazanımlar dengeli olabileceği gibi oldukça dengesiz olabilmektedir. İkinci olarak asil vekil ilişkisi hukuki bir nitelik taşımadığı için asil aktörler tarafından "Kullan at" mantığı ile vekillerin kullanımı söz konusu olabileceği gibi, vekil olan aktör asil adına hareket etmeyi bırakıp, bağımsız ya da otonom bir aktör olarak varlığını sürdürebilir. Bu noktada asilin sağladığı desteğin mahiyetinin hayati olup olmadığı oldukça önemlidir. Böylece asil konumundaki aktörlerin salt vekilin eylemleri üzerine kurulu bir dış politika anlayışı üzerine hareket etmeleri çok ciddi olumsuzlukları beraberinde getirebilmektedir. Son olarak asil vekil ilişkilerinde ortaya çıkabilecek bir uyumsuzluk durumundan bahsetmek gerekmektedir. Böylesi bir durumda kontrolden çıkan bir vekâlet savaşının minimize edilmiş riskleri çok ciddi tehditlere çevirme ihtimali bulunmaktadır.[136] Bu durum vekiller aracılığı ile yürütülen savaşı bölgesel hatta topyekûn bir savaşa dahi dönüştürebilecektir.

3.4.İran Dış Politikasında Vekil Aktörlerin Kullanımının Tarihçesi

Modern dönem İran dış politikasında vekil aktörlerin kullanımı daha çok 1979 İslam Devrimi sonrası süreçle ilişkilendirilmektedir. Devrim sonrası süreçte İran karşı karşıya olduğu yalnızlığı bertaraf edebilmek amacıyla özellikle yakın coğrafyasında(Irak, Lübnan, Filistin gibi) kendine yakın devlet dışı aktörler ile ilişkiler tesis etmiştir. Ancak İran'ın bu tür aktörlere destek sağlayarak dış politika amaçlarına ulaşma gayesini ilk olarak İslam Devrimi sonrası süreçte kullandığı söylenemez. Bu açıdan İran'ın çeşitli gruplara destek sağlayarak, doğrudan müdahale

[136] Yacoov, A.g.e., 270-271.

gerektirmeksizin, çıkarlarını koruma gayesinin ilk örneği yakın komşusu Irak ile yaşamış olduğu sorunlardan kaynaklanmıştır.

3.4.1.Irak'taki Kürtler ve İran'ın Kürtlere Desteği

1961-1675 yılları arasında Irak'ın kuzeyinde yaşanan Kürt isyanı ülke içerisinde sınırlı bir hadise olmaktan çıkmış, küresel bazda SSCB ve ABD, bölgesel bazda ise İran ve İsrail'in dâhil olduğu bir çatışmaya dönüşmüştür. Irak yönetimine karşı Kürtlerin başlatmış olduğu savaş İran'ın dikkatini çekmiş, İran bu süreci Irak ile olan sorunların çözümü için bir koz olarak kullanmaya çalışmıştır. İran Kürtleri desteklemek yoluyla başta Şat'tül Arap suyolunun kulanım hakkı olmak üzere Irak'tan çeşitli tavizler elde etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Şah Irak yönetimini köşeye sıkıştırmak için Kürtleri kullanışlı araçlar olarak görmüş, bu minvalde Kürt isyanına ciddi askeri, ekonomik ve lojistik destek sağlamıştır. Hatta Kürtler ile yakın ilişkiler içerisinde olan İsrail ajanlarının İran-Irak sınırını kullanarak Kürt liderlere isyanı sürdürmeleri için maddi destek sağladıkları bilinmektedir.[137] Şah tarafından sağlanan sınır desteği ile Kürt isyancı gruplar İran sınırını geçip, askeri ve lojistik destek sağlayarak savaş güçlerini arttırmış, bu durum Irak yönetimini oldukça zora sokmuştur.[138]Ancak şahın Iraklı Kürtlere sağlamış olduğu bu destek uzun ömürlü olmamış, İran arzu ettiği tavizleri alır almaz Kürtlere sağlamış olduğu desteği kesmiştir. 1975 yılında İran ve Irak arasında imzalanan Cezayir antlaşması ile Irak Şattül Arap suyolunun ortak kullanımını, buna karşılık İran ise Kürt isyancılara sağladığı desteği kesmeyi kabul etmiştir. Bu antlaşma ile arkasındaki İran desteğini kaybeden Kürtlerin savaşı sürdürme olanakları ortadan kalkmıştır.[139]

İran açısından Vekil grupların kullanımın ilk örneği olarak kabul edilebilecek olan Kürt isyanı(1961-1975) İran açısından ülke içerisindeki Kürt nüfusu etkileme potansiyeli dolayısı ile yalnızca taktik bir araç olarak kullanılmıştır.[140] Bu açıdan İran geçici süreliğine bir destek ile vekil bir grup olarak Kürtleri stratejik amaçları elde edinceye kadar "kullan daha sonra at" mantığı ile hareket etmiştir. Ayrıca bu araç kullanılarak İran Irak'a doğrudan savaş açmadan sahada elde ettiği kazanımları

[137] Eroğlu, C.(2003). ***İsrail'in Beka Stratejisi Ve Kürtler***. İstanbul: Sayfa Yayınları, 84-87.
[138] Armaoğlu, A.g.e., 688.
[139]Rogg, I., Rimscha, H. (2007). "The Kurds as parties to and victims of conflicts in Iraq", ***International Review of the Red Cross***, 89(868), 827.
[140] Eroğlu A.g.e., 89-90.

diplomasi masasında kullanılır kartlar haline getirmiştir. Fakat her ne kadar gerçekleşmemiş olsa da İran'ın Kürtlere sağladığı destek; Irak tarafından düşmanca algılanabilir, bu durum iki ülkeyi savaşa sürükleyebilirdi. 1975 yılında imzalanan Cezayir antlaşması bu ihtimali kısa süreliğine ortadan kaldırsa da devrim sonrası süreç bu iki bölgesel aktörü savaşa sürüklemekten alıkoyamamıştır.

Şah sonrası süreçte yaşanan İslam Devrimi ile İran'ın vekil unsulara sağlamış olduğu destek önemli oranda artmıştır. İran'ın devrim sonrası yaşamış olduğu yalnızlık bu noktada kendine yakın grupları desteklemesine neden olurken, ABD'nin 2003'te Irak'ı işgali ve sonrasında Aralık 2010'da başlayan Arap Baharı sürecinin ortaya çıkarmış olduğu etnik ve dini temelli çatışmaların bölgede yaygınlık kazanması, bir yandan İran'ın manevra alanını kuvvetlendirerek etki alanını kuvvetlendirmesini diğer taraftan bölgede İran'ın desteğine ihtiyaç duyan grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

3.4.2.Devrim Sonrası Süreç ve İran'ın Kendine Yakın Gruplara Desteği

1979 İslam Devrimi ve sonrasında İran'ın karşı karşıya kaldığı izole edilmişlik hali, İran'ı kendine yakın devlet dışı aktörler ile yakın ilişkiler kurmaya itmiştir. Özellikle yakın coğrafyasında kendine yakın gruplar(Devrime sempatik bakan gruplar) üzerinden devrimi yayma gayesi ile hareket eden İran bu alanda bir başarı elde edememişse de(Lübnan istisnai bir başarı olabilir) bu gruplar üzerinde söz sahibi olarak;

I. İdeolojisini sınırlarının ötesine taşıyarak rejimine hayat alanı sağlamaya çalışmak,
II. Bölgede güçler dengesini lehine çevirmek,
III. Başta küresel olmak üzere bölgesel çıkarları korumak,
IV. Gücü sınırlarının ötesine yaymak gibi hedefler edinmiştir.

1979 devrimi sonrası süreçte özellikle Şii İslami gruplar şahsi bağlar ve teolojik yakınlık dolayısı ile önem kazanmıştır. Devrimci kadro İran Şiiliği ile bölgede özellikle Irak ve Lübnan'da var olan on iki imam Şiiliğinin yarattığı bağları önemli görmüştür. Ana tehdit olan ABD ve müttefikleri İran'ın resmi kimliğinin ötekilerini oluşturmuştur. Bu süreçte İran öteki olarak adlandırılan bu aktörlere karşı vekil

grupların desteklenmesini elzem görmüş, mezhepsel ayrımı arka plana iterek kendine yakın müttefikler edinmeye çalışmıştır.[141]

Bu noktada İran devrimin hemen sonrasında İslami Özgürlük Hareketi Ofisini(Office of Islamic Liberation Movements) devrimi yayma gayesi ile kurmuştur. Bu kurum özellikle Suudi Arabistan gibi ülkelerde Şii hareketlere liderlik yapan isimler ile yakın ilişkiler içerisine girip Şii Müslümanları İran yanlısı otonom yapılara dönüştürme gayesi içerisinde olmuştur.[142] Bu minvalde İran'ın elini güçlendiren en önemli unsur bölgede var olan istikrarsız devlet yapıları olmuştur. Bu istikrarsızlıktan faydalanan İran özellikle Irak ve Lübnan içerisinde çeşitli gruplar ile yakın ilişkiler kurmuş, nüfuzunu yayma gayesi içerisine girmiştir. Bu çerçevede 1982 yılında Irak'ta Saddam karşıtı Irak İslam Devrim Yüksek Konseyi(ISCI) bir çatı örgüt olarak kurulmuştur. Bu çatı örgütün askeri kanadı olarak Bedir Tugayları ve Kata'ib Hizbullah gibi paramiliter yapılar oluşturulmuştur.[143] Bu tür örgütlenmeler 1980-1988 savaşı süresince Devrim Muhafızları ordusu ile beraber Saddam karşıtı olarak İran'ın yanında savaşmışlardır. Bu gruplar İran'ın savaş boyunca en güçlü destekçileri olmuştur. Bu noktada bu grupların Irak Şiileri içerisinde Velayet-i Fakih teorisini destekleyen tek grup olmaları İran'ı desteklemelerinde oldukça etkili olmuştur.[144] Fakat İran'ın bu gruplara sağlamış olduğu destek devrim ihracı bağlamından çok Irak'ı içeriden zayıflatma gayesi ile sürdürülmüştür.

İran'ın 1979 sonrası süreçte güç kazandığı en önemli alan Lübnan olmuştur. 1958'de olduğu gibi 1975 sonrası süreçte Lübnan oldukça karmaşık bir havaya bürünmüş, bu durum ülkeyi on beş yıl süren bir iç savaşa sürüklemiştir.[145] Böylesi bir istikrarsızlık ortamı İran için gücünü Lübnan'a yaymak, hatta devrimi ülkeye taşımak gibi gayelerin oluşturulmasına neden olmuştur. Lübnan'da Emel hareketine İran ve Suriye tarafından sağlanan destek ve ardından 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgali

---

[141] Vatanka, A. A.g.e., 8-9.

[142] İnternet: Parsi,T., Weınstein, A.(JAN, 2017). "Iranian Hegemony Is a Figment of America's Imagination". Foreignpolicy. Web: https://foreignpolicy.com/2017/01/25/irans-proxy-wars-are-a-figment-of-americas-imagination/ adresinden 11 Nisan 2018'de alınmıştır.

[143] Vatanka, A. A.g.e., 5.

[144] Wehrey, F. Thaler, D.E., Bensahel N., Cragin J.D.G., Kaye D.D., Oweidat N., Li J.(2009). ***Dangerous But Not Omnipoten Exploring the Reach and Limitations of Iranian Power in the Middle East.*** Santa Monica: RAND Corporation**,** 113.

[145] Lübanan iç savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz. Atlıoğlu Y.(2014). ***Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri Aziz Marun'dan İç Savaşa Maruni Kimliği ve Çatışma***. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

İran'ın müdahalesini güçlendiren ve bu müdahaleye meşruiyet sağlayan bir etken olmuştur. Bu süre zarfında İran destekli Hizbullah hareketi oluşturulmuş ve İsrail karşıtlığı üzerinden sürdürmüş olduğu direniş ile her geçen gün kuvvet kazanmıştır.[146]

1979 sonrası süreçte İran uluslararası izolasyonunu böylesi gruplara destek sağlayarak kırmaya çabalamıştır. Bu süreç içerisinde Irak ve özellikle Lübnan'da kuvvet kazanan İran, 1991 Körfez Savaşı sonrası yakın komşusu Irak'ta artan istikrarsızlık sürecini kendi lehine çevirmiştir. Birinci Körfez Savaşında müdahaleyi kınamayan İran savaşta tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Bu açıdan Irak'a karşı yürütülen hava saldırılarının İran'a karşı da kullanılabileceği ihtimali İran'ı endişelendirmiştir. Ayrıca rejim değişikliği noktasında İran'ın listenin ilk sıralarında gösterilmesi İran'ı Irak'a yakın bir tutum sergilemeye iterken, zayıflatılmış bir Saddam'ın, ABD destekli bir Saddam'dan daha tercih edilebilir olması İran'ı böylesi bir pozisyon almaya itmiştir.[147] Böylesi bir müdahale içerisinde ABD varlığını barındırması dolayısı ile çeşitli risk ve tehditleri bünyesinde bulundursa da, bu müdahale ve sonrasında yaşanan 2003 İşgali ve ortaya çıkardığı konjonktür İran'a önemli fırsatlar sağlamıştır. İran bu süreçlerin ortaya çıkarmış olduğu istikrasızlıkla beraber kuvvet kazanan devlet dışı aktörler ile birlikteliğini kuvvetlendirmiş, bu kuvvetlendirilmiş birlikteliğe ise özellikle ABD ve müttefiklerinin işgalleri üzerinden meşruiyet kazandırmayı başarmıştır.

1991 Irak Savaşı sonrasında İran'ın artan uluslararası baskılara cevaben dış politikada pragmatik bir anlayışla yumuşama sürecine girmesi vekil olarak kabul edilebilecek gruplara olan desteği daha mütevazi bir temele oturtmuştur. Ancak ülkenin dış politika anlayışındaki değişimlerin bölgede yaşanan kırılmalara oranla etkilerinin daha sınırlı kaldığı göz önünde bulundurulursa, bölgede yaşanan işgaller silsilesi İran'ın etki alanını oldukça kuvvetlendirmesine neden olmuştur denebilir.

3.4.3. 2003 ABD'nin Irak'ı İşgali İran'ın Bölgede Artan Varlığı

9/11 Saldırıları iki kutuplu Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından vuku bulan, küresel sistemi kökten etkileyen ve etkileri halen daha derinden hissedilen bir hadiseye işaret etmektedir. Devletlerarası ilişkilerde terörizm tehdidini ön plana çıkaran yeni yaklaşımlar ile beraber, terör eylemlerine öncülük eden çeşitli gruplar ve bu grupların

[146] Wehrey, F. Thaler, D.E., Bensahel N., Cragin J.D.G., A.g.e., 89-95.
[147] Hunter, S.T. A.g.e., 216.

varlığı en temel tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Bir başka deyişle devletler artık tehdidin kaynağını bir diğer devletten değil, devlet dışı aktörler olan terör gruplarından hissetmeye başlamıştır.[148] Bu bağlamda en ciddi tehdit olan terörizm ve terörizme destek sağladığı iddia edilen ülkeler hedef tahtasına oturtulmuştur. Saldırıların hemen ardından ABD meşru müdafaa kapsamında Afganistan'a terör eylemlerinin sorumlularını barındırması sebebi ile müdahale etmiş, bu müdahalenin ardından 2003 yılında Irak'a herhangi bir BMGK kararı olmaksızın müdahalede bulunarak işgal sürecini başlatmıştır. ABD başkanı George W. Bush 1991 yılında Irak'a karşı yürütülen savaşın oldukça zayıf bir konuma düşürdüğü Saddam yönetimini, İran'ı ve Kuzey Kore'yi teröre destek veren ve kitle imha silahları elde etmeye çalışan ülkeler olarak tanımlayarak "Şer Ekseni" olarak adlandırmıştır.[149] Böylece ABD müdahale etmeyi düşündüğü ülkelere karşı uluslararası kamuoyunu ikna etmeye, Afganistan'a benzer bir müdahaleyi Irak'a karşı da yürütmeye çalışmıştır. Bu noktada ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell sahte ve uydurma belgelerle Irak'ın kimyasal silahlara sahip olduğunu iddia etmiş[150] olsa da, BMGK'dan arzu ettiği kararı alamamıştır. Ancak yine de ABD ve Birleşik Krallık liderliğindeki koalisyon Mart 2003'de Irak'ı işgal sürecini başlatmışlardır.

ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahaleleri başlangıç itibari ile "Büyük Şeytan" tarafından çevrelenmiş bir İran ortaya koymuş, İran'ın çok ciddi tehditler hissetmesine neden olmuştur. Bu noktada Rafsancani'nin "*Saddam Hüseyin'in kitle imha silahlarına sahip olmasından daha kötüsü, bölge'deki ABD varlığıdır"*[151] beyanatı hissedilen tehdidin boyunu göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra bölgede ortaya çıkan istikrasızlık ve beraberinde gelen mülteci sorunları gibi hadiselerin İran'ı oldukça olumsuz etkilediği görülmüştür. Ancak ABD'nin bu müdahaleler yoluyla Afganistan'da Taliban'ı devirmesi, Irak'ta Saddam yönetimini alaşağı etmesi, İran'ın

---

[148] Detaylı bilgi için bkz. Kibaroğlu M.(202). "*11 Eylül Ardından Strateji, Tehdit, Ve Caydırıcılık".* Web: http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu11EylulArdndanStratejiTehditCaydiricilik-22dec01.pdf adresinden 15 Mayıs 2019 'da alınmıştır.

[149] Heradstveit D., Bonham G.M.(2007). "What the Axis of Evil Metaphor Did to Iran". ***Middle East Institute,*** 61(3), 422**.**

[150] İnternet: Schwarz, J.(February, 2018). "Lie After Lie: What Colin Powell Knew About Iraq 15 Years Ago And What He Told The U.N". *The Intercept*. Web: https://theintercept.com/2018/02/06/lie-after-lie-what-colin-powell-knew-about-iraq-fifteen-years-ago-and-what-he-told-the-un/ adresinden 15 Mayıs 2019 'da alınmıştır.

[151] Sinkaya, B. (2013). "Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri", ***Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı***, 6.

en önemli iki düşman yönetimden kurtulmasına neden olmuştur. Bu noktada zayıf Saddam ve Taliban yönetimlerinin yerini alan ABD varlığı çok daha büyük tehditler içerse de, ABD'nin varlığının daimi olmayışı İran'ı rahatlatmıştır.[152] Bu müdahale süreci Ortadoğu'da bugün halen etkileri süren karmaşanın başlangıcı olmuştur. Böylece süreç başarısız devlet yapılarının ortaya çıkmasına, bu yapılar içerisinde etnik ve dini temelli çatışmalara, toplumsal karmaşa ve umutsuzluk hali gibi İran'ın işini kolaylaştıracak durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur.[153] Bu süreçte İran bir taraftan bölgedeki ABD işgalleri ile kendi varlığını meşrulaştırmış, diğer taraftan işgal sonrası artan etnik ve dini çatışma sonrası bölgede bir nevi mantar gibi yayılmaya başlayan devlet dışı silahlı grupların, ABD ve müttefikleri karşısında kendilerine destek sağlayacak güçler aramalarına neden olmuştur. Böylesi bir süreç içerisinde İran aradığı ortamı özellikle Irak'ta yakalama fırsatı bulmuş, kendine yakın gruplar ile ABD işgaline karşı kendince bir direniş başlatmıştır. Bu direniş İran'ın devrim sonrası süreçte desteklemeye başladığı devlet dışı gruplara desteğinin daha da artmasına neden olmuştur. Genel olarak bakılacak olursa 2003 Irak işgali sonrası süreçte İran;

I. Bölgede önemli bir fenomen haline dönüşen devlet dışı silahlı/silahsız gruplara desteğini ciddi oranda arttırmıştır.
II. Irak savaşının yaratmış olduğu mezhebi çatışma ortamında merkezi yönetimin erozyona uğraması ile Irak'taki nüfuzunu çok ciddi oranda arttırmayı başarmıştır.
III. Yaşanan iç savaş sürecinde özellikle çeşitli Şii fraksiyonların dış destek ihtiyacı İran tarafından karşılanmış, bu durum bu grupların İran'a olan bağlılıklarını arttırmıştır.

ABD'nin 2003 Irak İşgali Ortadoğu'da nispeten var olan istikrarı tamamen ortadan kaldırmış, bu durum merkezi yönetimlerin güç kaybetmesinden faydalanan devlet dışı vekil grupların bölgede hâkimiyet alanları kazanmalarına neden olmuştur. Böylece 2003 sonrası süreç yabancı güçlerin işgal hareketleri ile kendilerine motivasyon bulan grupların popülerleşmesi, böylesi grupların varlığı ise bozulan istikrarın geri dönülemez bir şekilde bozulmasına neden olmuştur denebilir. İşgal sonrası Sünni Baas rejiminin ortadan kaldırılması ve akabinde Irak'ta mezhepler arasında kurulu

[152] Barzegar, K. (2008)."Iran's Foreign Policy In Post-Invasion Iraq". ***Mıddle East Polıcy***, 15(4), 53.
[153] Nasr, V. (2018). "İran Among Ruins Tahran's Advantage in a Turbulent Middle East". ***Foreign Affairs.*** 111-112.

olan siyasal hayatta, Şiilerin iktidarı kontrol eder hale gelmeleri; İran'a düşman bir Saddam'ın aksine, İran ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan bir Irak ortaya çıkarmıştır. Bu süre zarfında İran bir taraftan merkezi yönetim ile yakın ilişkiler kurmuş, diğer taraftan çeşitli devlet dışı gruplar ile ilişkilerini derinleştirmiştir. Bu açıdan İran ülkede siyasal hayattan, ekonomik hayata kadar hemen hemen her alanda söz ve etki sahibi bir aktör konumuna yükselmiştir.

İşgal sonrası ABD'nin saldırganlığı ve işgallerin Suriye gibi daha sonraları "Şer Eksenine" dâhil edilen ülkelere de sıçrama ihtimali bölgede ABD ve İsrail karşıtı bir kampın oluşmasına neden olmuştur. İşgal karşıtlığı noktasında bir araya gelen İran ve Suriye devrim sonrası geliştirilen ikili ilişkilerin kapsamını genişletmiştir. Bir nevi bu işgal süreci her iki ülkenin ortak düşman karşısında birbirlerine olan ihtiyaçlarını arttırmıştır. Irak ve Lübnan'da artan İran etkisi Suriye'de de gözle görülür bir artış sağlamış bu durum İran'ın bölgede ciddi bir manevra alanı yarattığı şeklinde okunmuştur. Bu durum özellikle Sünni ülkeler tarafından ciddi bir endişe ile karşılanmış, İran'ın bölgede artan etkinliği işgalin hemen sonrasında Ürdün Kralı Abdullah tarafından "Şii Hilali" olarak tanımlanmıştır.[154] İstikrarsızlığın bölgede her geçen gün daha da artması İran'a yeni hâkimiyet alanları açmış, bu durum Arap Baharı süreci ile beraber zirveye ulaşmıştır.

3.5. Arap Baharı ve İran'ın Vekil Gruplara Artan Desteği

"Arap Baharı, Arap dünyasında baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı son dönemde meydana gelen farklı ölçeklerdeki halk hareketlerini ifade etmek ve süreci bir demokratikleşme dalgası olarak olumlu manada tanımlamak maksadıyla kullanılan anonim bir kavramdır."[155] Arap Baharı Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta seyyar satıcı bir üniversite öğrencisinin kendisini darbeden polis memuruna tepki olarak kendisini yakması ile fitili yakılmış, 21.yüzyıl siyasi tarihinin ABD işgalleri sonrası belki de en önemli hadislerinin başlangıcı olmuştur. Yaşanan süreçte ortaya çıkan halk hareketleri Tunus sınırları içerisinde kalmamış süreç kuzey Afrika ülkeleri ve birçok Ortadoğu ülkesini etkiler hale gelmiştir. 17 Aralık'ta Tunus'ta başlayan protesto gösterileri, 28 Aralık 2010'da Cezayir'de, 12 Ocak 2011'de Lübnan'da, 14

[154] Haji-Yousefi, A. M. (2009). "Whose Agenda Is Served by the Idea of a Shia Crescent?". ***Turkish Jurnal Of Internatioanl Relations,*** 8(1), 114.
[155] Buzkıran, D., Kutbay H.(2013), "Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik Ve Sosyal Etkileri". ***Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi***, 5(1), 149.

Ocak'ta Ürdün'de, 17-18 Ocak'ta Yemen'de, 21 Ocak'ta Suudi Arabistan'da, 25 Ocak'ta Mısır'da, 26 Ocak'ta Suriye'de, 30 Ocak'ta Fas'ta, 14 Şubat'ta Bahreyn ve İran'da, 17 Şubat'ta Libya'da olmak üzere yayılmaya başlamıştır. Tunus'ta ekonomik ve siyasi talepler ile başlatılan süreç devlet başkanı Zeynel Abidin bin Ali'nin devrilmesi ile sonuçlanmış; bu durum, diğer ülkelerde de benzer gelişmelerin yaşanabileceği yönündeki umutları arttırmıştır.

Tunus'daki başarılı iktidar değişimini Mısır da Hüsnü Mübarek'in iktidarı kaybetmesi izlemiş, daha sonraki süreçlerde Yemen'de Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih iktidarı devretmeye razı olmuştur. Libya'da Muammer Kaddafi'nin bir NATO operasyonu ile iktidardan alaşağı edilmesi de dış destekli dönüşüm beklentisi içerisinde olan kimseleri heyecanlandırmıştır. Ancak tüm bu olumlu görünen değişimlere rağmen, Mısır da değişim sonrası iktidarı ilk serbest seçimler ile ele geçiren Muhammed Mursi'nin iktidarı oldukça kısa ömürlü olmuş, demokratik dönüşüm süreci ordunun askeri darbesi ile törpülenmiştir. Yemen'de Ali Abdullah Salih sonrası arzu edilen demokratik dönüşüm süreci kazanılamamış, açlık, kıtlık ve diğer insani krizlerin bir arada olduğu tahrip edici bir iç savaşın ötesine gidememiştir. Arap Baharı sürecinin özellikle Mısır'da arzu edilen değişimi sağlayamaması diğer Arap ülkelerinde de dönüşümün ivmesini azaltmış, bu durum başarı elde edilme ihtimalini ciddi oranda zayıflatmıştır.[156] Libya, Kaddafi sonrası tam bir kaosa sürüklenmiş ülke çeşitli coğrafi alanlarda hüküm süren ve her birinin yasal hükümet olduklarını iddia ettikleri siyasi bir karmaşaya dönüşmüştür. Bu siyasi karmaşanın karşılığı demokratik arenada mücadele etmek olmamış, ülke Yemen ve Suriye örneğinde olduğu gibi tamimiyle kazananı olmayan, kaybedenin ülkenin tamamı olduğu bir savaş ortamına teslim olmuştur. Kuşkusuz bu durum iç savaş halinin devam ettiği diğer ülkeler için geçerliliğini korumaktadır.

Suriye yine aynı şekilde bu süreçten etkilenmiş, bu dalga Suriye'de bir iktidar değişikliğini getiremediği gibi, ülkenin 21. yy siyasi tarihindeki en kanlı iç savaşlardan birine dönüşmesine neden olmuştur. Bu noktada Arap Baharı sonrası süreçte Yemen ve Suriye gibi ülkelerin savrulduğu derin iç savaşlar, ülkelerin sınırları içerisinde mahalli unsurlar ile yönetilen savaşların ötesinde, çeşitli bölgesel ve küresel aktörlerin müdahil oldukları vekâlet savaşları alanlarına dönmelerine neden olmuştur. Irak'ta

[156] Başarıdan kasıt yalnızca değişim(iktidar) sürecidir.

yaşanan karmaşa ortamı her ne kadar Arap Baharı dalgasından etkilenmemiş gözükse de, sürecin beraberinde getirdiği istikrarsızlık ve bu istikrarsızlık içerisinde sınırlarını kontrol etme kuvvetinden yoksun devlet yapılarının ortaya çıkması, bölgede devlet dışı silahlı grupların varlığı için eşsiz imkânlar sağlamıştır. Böylesi bir ortamda bu gruplar hâkimiyet alanlarını istikrarsızlık sürecine dâhil olan ülke topraklarına kadar genişletmiş, 2003 Irak savaşı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve iç savaş hali Suriye ve Yemen'i de içerisine dâhil ederek katlanarak büyümüştür.

Bu iç savaş durumunun Arap Baharı sonrası ortaya çıkmış olması Arap Baharı sürecinin arzu edilen demokratik değişim süreçlerini beraberinde getiremediği genellemesinin kabulüne neden olsa da, her ülkenin kendi siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılarının bu süreçlerin şekillenmesine daha çok etkili olduğu belirtmek gerekmektedir. Kaldı ki Arap Baharı süreci sonrası belki de tek başarılı sayılabilecek Tunus'ta yapılan demokratik dönüşümün gerçekten Arap Baharı süresince arzu edilen değişimleri beraberinde getirip getirmediği ve özellikle bu dönüşüm sürecinin ülkenin ekonomi kaynaklı sorunlarına çare bulup bulmadığı soruları halen ciddi şekilde cevaplarını aramaktadır.

Genel olarak bakılacak olursa Arap Baharı süreci, üzerinden geçen yaklaşık dokuz yılın ardından henüz tamamlanmış bir süreç olarak görülmemelidir. 2019 yılı itibari ile Sudan ve Cezayir'de yaşanan toplumsal hareketler Arap baharı sürecinin ikinci dalgası olarak adlandırılmış olup,[157] bu sürecin geleceği hakkında başarılı ya da başarısız olacağı konusunda tahminlerde bulunmak çok kolay olmamaktadır. Ancak geçmiş örneklerde yaşananlar bu konuda geleceğe ışık tutabilecektir. Fakat son dönemde Sudan ve Cezayir'de yaşanan gelişmeler kapsam dışında tutulacak olursa, Arap Baharı sürecinin geneli itibari ile arzu edilen dönüşümü henüz sağlayamadığı görülmektedir. Bu sürecin Arap devrimlerinden Arap iç savaşlarına doğru yol aldığı görülmektedir.[158] Bunun aksine özellikle Suriye'de meydana gelen gelişimler var olan devlet egemenliğini ciddi oranda tahrip etmiş, bunun yanında yaşanan iç savaş süreci mülteci sorunu gibi çok ciddi insani krizler ile karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Yemen ise Arap Baharı süreci öncesinde hali hazırda var olan istikrasızlık

[157]İnternet: "Arap Baharı'nın ikinci dalgasında halklar daha kararlı". **Anadolu Ajansı**. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-baharinin-ikinci-dalgasinda-halklar-daha-kararli-/1453946 adresinden 16 Mayıs 2019'da alınmıştır.

[158] Allansson, M., Sollenberg, M., Themnér, L. (2013). ***SIPRI Yearbook 2013: Armaments, Disarmament and International Security***. Oxford University Press. 19.

ve bölünmüş durumunu her geçen gün daha da derinleştiği, dünya kamuoyunun göz ardı ettiği en önemli krizlerden biri haline gelmiştir. Böylesi bir ortamda bölgede artan istikrarsızlık hali Irak, Suriye ve Yemen gibi ülkelerde iç çatışma süreçlerini kızıştırmış, bölge devlet dışı aktörlerin ve özellikle radikal dini grupların tabiri caizse cirit attığı bir alana dönüşmüştür.

Arap Baharı sonrası süreçte Arap yönetimleri kendi ülkelerinde ortaya çıkan kötü yönetim kaynaklı siyasi ve ekonomik sorunlar ile uğraşırken, İran'ın sahadaki kazanımları ciddi oranda artış göstermiştir. "Direniş Ekseni" Arap Baharı öncesi, Hamas ve Hizbullah istisnaları dışında, İran ve Suriye gibi devlet temelli yapıların birlikteliği olarak görülmekteydi. Ancak Arap Baharı sonrası weberyan devlet yapılarının[159] güç kaybetmesi devlet dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Irakta Popüler Mobilizasyon Güçleri(PMF), Yemen'de Husiler ve Ensarullah Hareketi, Suriye'de Ulusal Savunma Kuvvetleri(SND), Fatimiyyun ve Zeynebiyyun tugayları gibi birçok yeni paramiliter yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İran'ın bu gruplar üzerindeki hâkimiyeti "Direniş Ekseninin" sahadaki karşılığının farklı devlet dışı silahlı aktörlerin katılması ile kuvvet kazanmasına neden olmuştur.[160]

3.5.1. İran'ın Arap Baharı Sürecine Yaklaşımı

Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayan halk hareketlenmeleri her ne kadar kendi içerisinde fitili ateşleyecek yeterli sebeplere sahip olsa da, süreç genel itibari ile ciddi bir şaşkınlık ile karşılanmıştır. Böylesi bir ortamda İran içinde bu durum kısa süreli de olsa bir şaşkınlık yaratmıştır denebilir. Bu kısa süreli şaşkınlığın ardından İran, Tunus'ta vuku bulan toplumsal hareketler, Rehber Hamaney tarafından 1979 İslam Devrimin ruhuyla ortaya çıkmış bir hareket olarak tanımlamıştır.[161] Tunus da En- Nahda'nın Abidin sonrası seçimleri kazanması ve iktidara gelmesi İran tarafından

[159] Weber'in devlet tanımına göre; meşru güç kullanma tekeline sahip kurumsallaşmış siyasal yapılar için kullanılmaktadır.
[160] İnternet: Mohseni, B. P., Kalout, H. (January, 2017). "Iran's Axis of Resistance Rises How It's Forging a New Middle East". Foreign Affairs. Web: https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2017-01-24/irans-axis-resistance-rises adresinden 18 Mayıs 2019'da alınmıştır.
[161] Fürtig, H. (2013). "Iran and the Arab Spring : Between Expectations and Disillusion". ***German Institute of Global and Area Studies***, (241). 5.

hoş görülmüş, İran yeni yönetime gerektiği durumlarda destek vermeye hazır olduğunu ifade etmiştir.[162]

Arap Baharının Mısır'da etkisini göstermesi İran'ın beklentilerini ciddi oranda arttırmıştır. Devrim sonrası süreçte Hüsnü Mübarek liderliğindeki Mısır, İran ile diplomatik ilişkileri kesmiş ve Mübarek, hasmane bir tutum içerinde İran karşıtlığı ile bilinmekteydi. Hatta bu noktada Mısır'ın Şah'a kapılarını açması, İran'ın ise Enver Sedat'ın katilinin adını bir sokağa vermesi ikili ilişkilerin ne derece kötü olduğunu göstermektedir. Bunun yanında İran-Irak savaşında Mübarek'in Saddam'ı desteklemesi, İran-Mısır ilişkilerinde yumuşama yaşanmasının önündeki en ciddi engeller olmuştur.[163] Böylesi bir süreçte Mısır'da Hüsnü Mübarek'in iktidardan alaşağı edilmesi İran'ın arzu edip de başarması pek de mümkün olmayan bir gelişmeydi. Mısır'da yaşanan süreç Mübarek'in devrilmesi ile sonuçlanmış, bu durum ABD ve İsrail ile yakın ilişkiler içerisinde olan bir Batı müttefikin denklemde İran lehine bir kazanım olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak kısa süreli Mursi iktidarı sonrası ülkenin tekrar ABD ve Batı destekli bir yönetimin eline geçmesi İran'ın yakın bir süre içerisinde umutlarının sönmesine neden olmuştur.[164]

Libya'da yaşanan süreç İran açısından özellikle NATO'nun Kaddafi'ye karşı başlatmış olduğu operasyon bağlamında değerlendirilmiştir. Bu noktada 1980-1988 savaşında Libya'nın Suriye ile beraber İran'ın yanında olması İran'ın tutumunda etkili olmakla beraber, bu müdahalenin İran'ın en yakın Arap müttefiki olan Suriye'de Esad'a kullanılma ihtimali de İran'ın endişelerini kuvvetlendirmiştir.[165] İran bu müdahalenin ekonomik çıkarlar odaklı olduğunu, ABD ve destekçilerinin salt Libya petrolü için müdahalede bulunmak isteğini beyan etse de, bu konu da herhangi bir başarı elde edememiştir. Kaldı ki İran'ın Libya'da etki kurması oldukça düşük bir ihtimal olarak görülmüştür. Bu açıdan İran'ın Suriye'de yaşanabilecek benzer hadislerden endişe duyarak hareket ettiği söylenebilir.

Yemen'de yaşanan süreç varlığı oldukça eskilere dayanan bir iç çatışma süreci ile beraber okunmalıdır. Çünkü 2004'den beri merkezi hükümetin karşı karşıya olduğu

[162]Reza Djalılı, M.R., Kellner, T.(2013). ***Arap Baharı Karşısında İran Ve Türkiye Ortadoğu'da Yeni Bir Stratejik Rekabete Doğru Gidiş mi?.*** İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 24.
[163] A.g.e., 27.
[164] A.g.e., 34.
[165] Uygur, H. (2012). "İran ve Arap Baharı". ***Siyaset, Ekonomi ve Toplum Ar aştırmaları Vakfı***. (53), 12- 13.

kuzeydeki Husiler ile mücadelesinde İran'ın Husilere destek sağladığı iddiası sıklıkla ifade edilmiştir. 2011 sonrası süreçte Yemen'de Ali Abdullah Salih'in iktidarı devretmesi ABD ve Suudi Arabistan destekli bir iktidarın yerini alabilecek potansiyel yeni bir yönetimin varlığı, İran açısından ciddi bir jeopolitik üstünlük olarak görülmüştür. Böylesi bir gelişmenin İran'a özellikle Hint okyanusu ve Kızıl Deniz gibi alanlarda ciddi avantajlar sağlayacağı düşünülmüştür.[166]

Genel olarak bakılacak olursa; İran Arap Baharı sürecini bir İslami uyanış olarak görmüş ve süreci İslam devriminin devamı olarak lanse etmeye çalışmıştır. Bu zaman zarfında İran süreci kendi ideolojik çizgisine yakın tutarak süreci şekillendirmeye çalışmıştır. Ancak Arap Baharında toplumsal kesimlerin sokaklara çıkarak "Demokrasi, Şeref, Eşitlik, Özgürlük" gibi sloganlar ile sürdürüp daha ziyade demokratik bir siyasal yaşam talebinde bulundukları, bunun aksine siyasal İslamcı bir yönetim (İran Tarzı) anlayışı talep ettikleri söylenemez.[167] Fakat yine de İran'ın bu süre zarfında özellikle devrim sonrası süreçte halklara seslenme fırsatı yakaladığı söylenebilir. Bu konuda elde ettiği başarı tartışmalı olsa da, İran başlangıç itibari ile sert güç unsurlarının aksine yumuşak güç unsurlarını ön plana çıkararak Arap halkları nezdinde popülerlik kazanmaya çalışmıştır. Süreç içerisinde İran'ın yaşananları realist bir bakış açısı ile değerlendirdiği, bu noktada genel bakışını güçler dengesi ve çıkar odaklı bir temele oturttuğu görülmüştür. Sürecin başlangıcını daha idealist bir görünüme bürünerek hadiseleri takip eden İran'ın, toplumsal hareketler Suriye ve Libya'ya geldiğinde ise açıkça realist bir dış politika süreci takip ettiği görülmüştür. Bu durum İran dış politikasında ikircikli bir algı yaratmış olsa da, maslahat temelli genel algının ortaya koymuş olduğu realizmin İran dış politikasında ne derece baskın olduğunu göstermiştir.[168]

Arap Baharının beklenen dönüşümü sağlayamaması ve akabinde sürecin Ortadoğu'da tam manası ile "Vekâlet savaşları" alanları yaratması İran'ı yumuşak bir süreç yönetiminden farklı stratejiler kullanmaya itmiştir. Bu açıdan İran'ın Vekâlet savaşları noktasında geçmiş pratiğinin oldukça kuvvetli olması İran'a önemli avantajlar sağlamıştır denebilir.

---

[166] Djalili, A.g.e.,51-57.
[167] Parsi, T. Marashi, R. (2011). "Arab Spring Seen From Tehran". ***Cairo Review***, (2), 98.
[168] Okyar, O. (2015). "İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetri mi?", ***Uluslararası İlişkiler***. 12(45), 69.

4. İRAN DIŞ POLİTİKASINDA VEKÂLET SAVAŞLARI VE UYGULAMA ALANLARI

4.1. Irak'ta Yaşanan Gelişmeler ve İran'ın Irak'taki Varlığı

Irak, 22 ülkeden oluşan Arap Dünyası'nın en önemli aktörlerinden biridir. Gerek sahip olduğu tarihsel zenginlik, gerekse coğrafi olarak oldukça zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip olması Irak'ın stratejik açıdan önemini arttırmaktadır. Günümüz itibari ile Irak 38.2 milyonluk nüfusu ile en kalabalık Arap ülkelerinden biridir. Nüfusunun %97'si Müslüman olan ülkenin % 60-65'ini Şii unsurlar oluşturmaktadır.[169] Bu açıdan Irak İran'ın ardından en kalabalık Şii nüfusa sahip ülke olarak dikkat çekmektedir. Doğal kaynaklar açısından oldukça zengin olan Irak; kanıtlanmış petrol rezervleri noktasında Venezüella, Suudi Arabistan ve İran'ın ardından dördüncü sırada bulunmaktadır. Doğalgaz rezervleri açsından ise dünyanın en büyük 12. doğal gaz rezervlerine sahip ülkesidir.[170] Tüm bu doğal kaynak çeşitliliğine ve zenginliğine rağmen ülkenin gayri safi milli hasılası 192 milyar dolar, kişi başına düşen milli geliri ise 5.165 dolar civarındadır.[171]

Tarihsel süreç içerisinde uzunca bir süre Osmanlı idaresinde kalan Irak, Birinci Dünya Savaşı sonrası İngilizler tarafından işgal edilmiş ve manda yönetimine tabi tutulmuştur. 1932 yılında hukuken İngiltere'den bağımsızlığına alan Irak'ta krallığının kurulmasının ardından gelen 1958 Askeri darbesi ile ülke'de Cumhuriyet ilan edilmiştir. 1968 yılında Baas liderliğinde gerçekleştirilen darbe sonrası Ahmed Hasan El- Bekir ülke yönetimine hâkim olmuştur. 1979 sonrası süreçte ise Saddam Hüseyin iktidarı kontrol etmiş ve yönetimini 2003 ABD işgaline kadar sürdürebilmiştir.[172]

1979 sonrası süreçte İran'da Humeyni liderliğindeki İslam Devrimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler Irak'ı sekiz yıl süren ve beraberinde derin bir yıkımdan başka hiçbir şey getirmeyen bir savaşa sürüklemiştir. Bu sürecin ardından İran herhangi bir askeri müdahale yahut savaş içerisine girmezken, Irak 1991 Körfez Savaşı ve 2003 ABD işgali ile yıkımın katbekat büyüyerek derinleştiği bir ülke hüviyetine

---

[169] İnternet: "Ülke Profili: Irak" Web: http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profili/ulke-profili-irak adresinden 20 Mayıs 2019'da alınmıştır.
[170] Detaylı bilgi için bkz. A.g.e., İnternet: "Share of World Crude Oil Reserves".
[171] Veriler Dünya Bankasından Derlenmiştir. İnternet: "Irak". ***The World Bank***, Web: https://data.worldbank.org/country/iraq adresinden 22 Mayıs 2019'da alınmıştır.
[172] Arı, T. (2012). **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş, Diplomasi**(V. Basım).Bursa: MKM yayınları, 444-460.

bürünmüştür. 2003 işgali sonrası süreçte Irak'ın demokratikleştirilmesi yönetime Şiilerin hâkim olduğu bir yapı ortaya koymuştur. Irak anayasası bu konuda bir madde içermese de, teamül olarak Cumhurbaşkanlığı makamı Kürtlere, Başbakanlık makamı Şiilere, Meclis Başkanlığı ise Sünnilere bırakılmıştır.

İran dış politikası açısından; muazzam ve kontrolü oldukça zor bir sınıra sahip olduğu Irak'ta mülteci problemi olmayan, diplomatik olarak İran yönetimine yakın, askeri olarak İran'a tehdit yaratmayan bir Irak tahayyülü içerisindedir. Bu amaca yönelik olarak İran Irak'ta istikrarın sağlanması yönünde bir arzu içerisinde olduğu görünse de, esasen kontrollü bir istikrarsızlığın kendi çıkarlarını koruyan en iyi seçenek olduğunu düşünmektedir. Reel politik doğrultusunda İran ülke çıkarlarının Irak içerisinden başladığını düşünmektedir. Ancak bu anlayışın ideolojik değil pragmatist bir bakış ile oluşturulduğunu bilmek gerekmektedir.[173] Sekiz yıllık savaşın yıkımının halen İran'ın hafızasında olduğu bir ortamda, İran Arap dünyasından hala tehdit hissetmeye devam etmektedir. Bu noktada özellikle Irak gibi çeşitli Arap ülkelerde kendine yakın grupları (şii/sünni) destekleyerek bir baskı gücü ve manevra alanı yaratmaya çalışmaktadır.[174] Her ne kadar İran'ın kendine yakın Şii unsurları desteklediği genel kabul olsa da, bu Şii unsurların yanında ılımlı Sünni gruplara da destek verdiği bilinmektedir.[175]

İran dış politikasında vekil grupların kullanımı noktasında Irak'taki varlığı hemen devrim sonrasında başlamış olsa da, bu noktada kendine geniş bir hareket alanı kazanması ancak 2003 ABD işgali sonrasında gerçekleşebilmiştir. Bu süre zarfında ABD işgaline karşı İran'ın işgal karşıtı grupları oldukça etkin bir şekilde desteklediği görülmüştür. Böylesi bir destek ile en büyük tehdit olarak algılanan ABD'nin pozisyonunun zayıflatılması amaçlanmıştır. Bu minvalde Bedir Tugayları, Mehdi ordusu ve diğer Şii milis gruplar ABD karşıtlığı ortak paydasında desteklenmişlerdir.[176] ABD ile mücadele noktasında bu gruplara roketler, manyetik bombalar, el yapımı patlayıcılar gibi birçok askeri teçhizat sağlamıştır.[177] Bu destek ABD'nin işgal gücünde ciddi kayıplara neden olmuştur. Bu durumu bir Amerikalı

[173] Wehrey, F. Thaler, D.E., Bensahel N., Cragin J.D.G., Kaye D.D., Oweidat N., Li. A.g.e., 104-106.
[174] Nasr, V. A.g.e.,110.
[175] Bazergar, K. A.g.e., 52.
[176] Sinkaya, B. A.g.e., 9.
[177] Rezaei, F. (2019). ***Iran's Foreign Policy After The Nuclear Agreement***. Cham: Springer International Publishing.117.

diplomat "*ABD askeri kayıplarının dörtte biri İran'ın desteklediği milis ve direnişçi gruplardan kaynaklanmaktadır*" diyerek ifade etmiştir.[178] 2004 sonrası İran'ın gizli paramiliter grupları, Kudüs güçlerini ve gizli servis elemanlarını Irak'a sokması ile vekil/otonom gruplara sağladığı desteğin lojistiğini kolaylaştırmıştır. Bu noktada ABD ve İngiliz askeri birliklerine karşı eylemleri, DMO'nun ve DMO'ya bağlı grupların kontrol ettiği görülmüştür.[179] Askeri alanda Saddam sonrası Irak'ta ulusal ordunun lağvedilmesi ve yeni kurulan askeri yapıya İran DMO'su ile ilintili Şii milislerin eklemlenmesi[180] ve siyasal alanda Saddam döneminde İran'da sığınmacı olarak bulunan Şii ve Kürt unsurların 2003 sonrası Irak siyasal hayatında etkin olmaları İran'ın etki gücünü büyük oranda Irak'ta arttırmıştır. Buna ek olarak 2003 sonrası mezhepsel çatışmanın kuvvetlenmesi ile çeşitlilik kazanan devlet dışı aktörlerin dış destek arayışı içerisine girmesi, İran'a olan ihtiyacı büyük oranda arttırmıştır. Tüm bu durumlar İran'ın Irak'ta güç kazanmasını beraberinde getirirken, ABD işgalinin Irak'ın İran'a teslimi için yapıldığı teorileri ortaya atılmış, Suudi yöneticiler ise "*ABD Irak'ı altın tepside İran'a hediye etmiştir"* beyanatları ile bölgede İran'ın artan varlığına dikkat çekmişlerdir.[181]

1980'li yıllarda Irak'ta kurdurulan ISCI grubuna bağlı Bedir Tugaylarına sağlanan destekle yürütülen mücadele anlayışı, 2003 sonrası süreçte Mukteda Es-Sadr'a bağlı Mehdi Ordusu gibi çok farklı gruplara destek sağlanarak sürdürülmeye çalışılmıştır.[182] Bu farklılık içerisinde; milis ve paramiliter gruplar, siyasi partiler ve hatta terörist örgütler dahi bulundurmaktadır. Fakat bu noktada İran'ın yalnızca devlet dışı aktörlere destek sağlayarak çıkarlarını korumaya çalıştığı söylenemez. Bunun aksine İran, Irak merkezi yönetimi ile yakın ilişkiler içerisinde bulunarak ve bu ilişkileri derinleştirerek esasında bir nevi Irak'ta tüm gruplar ile yakın ilişkiler tesis etme gayesi içerisindedir.

2006 yılında Nuri El Maliki'nin iktidara gelmesi ve akabinde Şii taraftarı mezhepçi bir anlayış sergilemesi bir taraftan İran için olumlu bir eylem olarak görülmekte, diğer taraftan böylesi bir anlayışa sahip Maliki iktidarının İran'a olan ihtiyacını arttırmaktaydı. Ancak böylesi mezhepçi politikaları kırılgan Irak iç siyasal yapılarını

[178] Sinkaya, B. A.g.e., 12.
[179] Mumford, A. ***Proxy Warfare,*** A.g.e., 53.
[180] Ali, O. (2015). "Post -ISIL Iraq : National Challenges and Opportunities". ***Turkish Journal Of Middle Eastern Studies,*** 2(2), 46.
[181] Sinkaya, B. A.g.e., 6.
[182] Rezaei, F. A.g.e.,117.

tamamen erozyona uğratma ihtimalinin bulunması ve bu durumun İran'ın temel gayesi olan kontrollü kriz ortamını kontrolsüz bir krize çevirebilme ihtimali, Maliki iktidarına olan desteğin sınırsız olmadığını göstermiştir. Kaldı ki Maliki sonrası İbadi yönetiminin de İran tarafından aynı şekilde destek görmesi, İran'ın Irak'ta siyasal süreçleri şahıslardan bağımsız olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

İran'ın Irak'ta destek sağladığı gruplar oldukça farklılık arz etmekle beraber, Irak'ta destek verilen grupların başında ISCI grubu gelmektedir. 1982 yılında kurulan örgüt Saddam'a karşı yürütülen savaşta İran'ın en önemli destekçisi olmuştur. Bu destek noktasında grubun Irak'ta velayet-i fakih teorisini destekleyen tek aktör olması oldukça önemlidir. Fakat buna rağmen günümüzde ılımlı bir siyasi parti görünümünde varlığını sürdürmektedir. Yakın zaman içerisinde Humeyni ve fikirlerine değil daha çok Irak Şiilerinin en önemli ismi olan Ali Sistani'ye yakın olmaya başlamıştır.[183] Bu yapının askeri kanadı olan Bedir Tugayları ise bizzat DMO tarafından kurulmuş ve örgütlenmesinde DMO'nun önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Fakat 2003 ABD işgali sonrası süreçte Bedir Tugayları mensuplarının büyük bir bölümü Irak Ordu ve polis gücüne eklemlenmiş, Tugay ise siyasal bir parti olarak Bedir örgütü adını almıştır. Ancak bu tugayın milis eylemlerden vazgeçmesi kararına tüm birimlerin dâhil olmadığı, bu durumun çeşitli bölünmelere neden olduğu ve farklı milis grupların da ortaya çıktığı bilinmektedir.[184]

İran'ın Irak'ta destek sağladığı bir diğer grup ise Sadr hareketi ve bu harekete bağlı Mehdi Ordusudur. ISCI'nin aksine Irak içerisinde varlığı eskilere dayanan bu hareketin İran'a olan bakışının çok da olumlu olduğu söylenemez. Ancak özellikle ABD işgali sonrası süreçte bazı Şii unsurların aksine işgal karşıtı bir tutum sergilemesi, grubu İran'a yakınlaştırmıştır. Sadr hareketi diğer Şii unsurların aksine güneyde değil Bağdat'ta etkinlik göstermektedir. Bu bölgede özellikle fakir kesimin desteklediği grubun dini bir ideolojiye(İran tarzı) sahip olmadığı, aksine Irak milliyetçisi bir tutumu olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Şiiliğin değil Irak milliyetçiliğinin savunucusu olan grubun Sünniler dâhil birçok grup ile iş birliğine gittiği görülmüştür.[185] Grubun askeri kanadı olan Mehdi ordusu Bedir Tugayları benzeri bir süreç içerisine girmiş

[183] Wehrey, F. Thaler, D.E., Bensahel N., Cragin J.D.G., Kaye D.D., Oweidat N., Li J.A..g.e., 113.
[184] Sinkaya,B. A.g.e., 11-12.
[185]Wehrey, F. Thaler, D.E., Bensahel N., Cragin J.D.G., Kaye D.D., Oweidat N., Li J. A.g.e., 115-117.

olup silahsızlanma kararı almıştır. Böylesi bir durum İran'ın sahada kullanılabilir aktörlerini sınırlamış görünse de, 2011 sonrası ABD işgal kuvvetlerinin Irak'tan çekilmesi ve sonrasında DEAŞ'ın ülkede kontrol sağlaması İran'ın kendine yakın gruplar ile ilişkilerini tekrar kuvvetlendirmesine neden olmuştur.

4.1.2. ABD Askerlerinin Iraktan Çekilmesi

Mart 2003'de başlayan ABD işgali yaklaşık dokuz yılın ardından arkasında binlerce askeri ve sivil kayıp ve bunun yanında yaklaşık 1 trilyon dolarlık bir savaş maliyeti yaratarak Aralık 2011'de sona ermiştir. Bu durum bölgede ABD varlığını kendi bekası için birincil tehdit kaynağı olarak gören ve bu amaca uygun olarak Irak'ta ABD karşıtı direnişi destekleyen İran için bir başarı olarak görülmüştür. Arap Baharı sürecinin bölgeyi kavurduğu bir ortamda ABD askeri birliklerinin çekilmesi sonrası, ortaya çıkan güç boşluğunun doldurulması amacına ilişkin olarak Ahmedinejad'ın beyanatları, İran'ın süreçte aktif bir Irak dış politikası sürdüreceğinin göstergesi olmuştur. Bu noktada ABD askerlerinin çekilmesi sonrası Irak Başbakanı Maliki'nin ilk yurt dışı ziyaretini İran'a yapması, bölgede güçler dengesinin kime kaydığını göstermesi açısından önemlidir.[186]

ABD askeri varlığının bölgede bulunması İran'ın bu varlığı işgalcilik üzerinden eleştirmesine, böylece İran'ı Irak içerisinde Amerikan karşıtlığı ortak zemininde bir araya getiren gruplara destek sağlamasına neden olmuştur. Bu açıdan İran ABD askeri varlığına karşı vekil sayılabilecek aktörleri destekleyerek kendine sahada meşruiyet sağlamış, ayrıca ABD işgallerinin İslam dünyasını bir bütün olarak tehdit ettiği yönündeki anlayışla bu direnişin Irak ile sınırlı kalmaması gerekliğini savunmuştur. Kaldı ki "Direniş Ekseni" olarak adlandırılan kavramın kapsamı zamanla içerisine Irak'ı da dâhil ederek genişletilmiştir. Ancak bu genişleme İran'ın bölgesel politikalarında yayılmacılık gayesi ile hareket etmekle suçlanmasına neden olmuştur. 2003 sonrası süreçte ABD işgallerinin ve varlığının bölgede var olan etnik temelli ayrışmayı daha da derinleştirmesi İran'ın önünü açmış; bölgede mezhep temelli meydana gelen çatışma süreçlerinde İran kendine yakın grupları destekleyerek ulusal çıkarlarını korumaya çalışmıştır. En nihayetinde İran'ın en temel arzusu olan sınırında kendine yakın bir Irak tahayyülüne ABD işgali sonrası süreçte kavuşan

[186] Tamer, C. (2014). "2011 Sonrası İran'ın Irak Politikası", ***ANKASAM | Bölgesel Araştırmalar Dergisi***, 1(2). 186.

İran'ın ülkedeki etkisi her geçen gün artmıştır. Ancak ABD askeri kuvvetlerinin çekilmesi sonrası iktidarı kontrol eden Maliki'nin mezhepsel politikalar takip etmesi, ülkede terör örgütlerinin kuvvet kazanmasına neden olmuştur. Bu açıdan bu tür grupların bölgede kuvvet kazanmasının en önemli nedeni ABD işgali olarak görülebilir. Böylesi bir işgale karşı "Cihat" ilanı ile direniş gösteren Irak El- Kaidesi gibi gruplar, Şii yönetimin Sünni kimselere karşı yürütmüş olduğu baskı ve dışlama politikaları dolayısı ile radikal fikirleri benimsememiş kimi Sünni grupların da desteğini kazanmışlardır. Bu duruma bir de zayıf devlet yapılanması içerisinde ABD askerlerinin de ülkeden ayrılmasının eklenmesi, süreci bu tür terör grupları için bulunmaz bir hale getirmiştir. Bu açıdan özellikle 2014 sonrası DAEŞ'in ortaya çıkışı ve sonrasında DAEŞ'e karşı mücadelede oluşturulan Haşdi Şabi'nin varlığı ve İran'ın bu yapı üzerinde sahip olduğu kontrol ve denetim oldukça önemli görülmektedir.

4.1.3. Çekilme Sonrası DAEŞ'in Ülke'de Kuvvet Kazanımı

11 Eylül saldırıları sonrası başlatılan Afganistan müdahalesi ve akabinde 2003 Irak işgali, bu bölgelerde işgal karşıtlığı üzerinden bir direniş başlatılmasına neden olmuştur. İran'ın çoğunlukla Şiileri desteklemek suretiyle yürüttüğü bu anlayış Sünni kesimlerce radikal dini gruplar bağlamında kullanılmıştır. Afganistan'da Zerkavi liderliğinde kurulan Tevhid ve Cihat örgütü, ABD'nin Irak'ı işgali ile bölgeye konuşlanmış, daha sonraları El-Kaide ile bağlantı kurarak ABD ve Şii unsurlara karşı şiddet eylemleri düzenlemiştir.[187] Bu noktada ABD öncülüğünde kurulan ve içerisinde Sünni unsurları barındıran "Sahva Birlikleri" ile hem bu tür Sünni radikal unsurlara katılımlar önlenmeye çalışılmış hem de başarılı bir mücadele yürütülmüştür. Ancak süreç içerisinde Irak'ta Saddam yönetiminden kalma ordunun tasfiye edilmesi ve bu tasfiyenin işlerinden edilmiş binlerce kişilik işsizler ordusu doğurması bu tür örgütlenmelere katılımı arttırmıştır. Bununla beraber Şii yönetimin Sünni unsurlara karşı dışlayıcı ve baskılayıcı bir politika gütmesi, 2011 sonrası süreçte ABD askeri varlığının ülkeden çekilmesinin doğurduğu güç boşluğu, Maliki yönetiminin Sahvalar'ı ulusal ordu birliklerine entegre etmemesi gibi nedenler Sünni kesimlerde

[187] Erdoğan, Ş. Deligöz, E. (2015). "Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği". ***Savunma Bilimleri Dergisi,*** 14(1), 6.

ciddi tepki yaratmış, tüm bu nedenler DEAŞ gibi yapıların kuvvet kazanmasına neden olmuştur.[188]

2014 yılında Musul'un kontrol altına alınması ile beraber her geçen gün ülke genelinde kontrolünü arttıran DAEŞ zamanla Irak sınırlarının ötesine Suriye'nin özellikle Batı ve kuzey kısımlarını kontrol eder hale gelmiştir. Kaldı ki gücünün zirvesindeyken DAEŞ'in yaklaşık 10 milyonluk nüfusun yaşadığı coğrafi bir alana hâkim olduğu görülmüştür.[189] Özellikle Irak'ta devlet yapısının böylesi bir yapı karşısında güçsüz kalması ve Arap Baharı süreci ile beraber Suriye'nin toprak bütünlüğünü koruyabilecek durumda olmaması DAEŞ'e çok kapsamlı bir harekât alanı yaratmıştır.

Böylesi bir yapının Irak'ta her geçen gün kuvvet kazanması, diğer bir ifade ile nerede ise İran ile sınırdaş bir pozisyona gelmesi İran'ın ulusal güvenlik kaygılarını arttırmıştır. Bunun yanı sıra böylesi bir gelişmenin ABD askeri varlığının tekrar Irak'a dönüşüne sebep olabilecek olması İran'ın endişelerini kuvvetlendirmiştir. Ancak bu olumsuzluk durumu Irak'ta başta Şii unsurlar ve merkezi hükümet olmak üzere birçok aktörün İran'a olan ihtiyacını arttırdığı da görülmüştür. DAEŞ'in güç kazanımı ve özellikle Şii dini mekânlara saldırılar düzenlemesi ve Şiilere karşı yürütmüş olduğu tekfiri anlayış sonucu, Ali Sistani'nin fetvasıyla Haşdi Şabi(Gönüllü Halk Güçleri) oluşturulmuştur. 1979 sonrası süreçte Humeyni'nin beyanatı sonrası oluşturulan paramiliter Besic tarzı bir yapılanmanın Haşdi Şabi ile beraber ortaya çıkması, İran'ın desteği ve sahadaki nüfuzunu önceki dönemlere kıyasla daha da artmıştır.[190] Haşdi Şabi'ye DMO ve Hizbullah'ın sağlamış olduğu istihbarat, eğitim, lojistik, silah ve parasal desteğin varlığı net bir şekilde bilinmektedir.[191] İran'ın sağlamış olduğu desteğin ne derece önemli olduğunu bir Haşdi Şabi Komutanı "*Sistani'nin fetvası olmaksızın Haşdi Şabi oluşturulamazdı, ancak İran'ın desteği olmasaydı bu asla sürdürülemezdi*" diyerek ifade etmiştir.[192] Böylesi bir destek ile bu grup Irak içerisinde kendine kontrol alanı yaratmış, gücünü katlamış ve Irak içerisinde en önemli

[188] Detayı bilgi için bkz. A.g.e., 7-9.
[189] İnternet: "Islamic State And The Crisis İn Iraq And Syria İn Maps" web: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-27838034 adresinden 22 Mayıs 2019'da alınmıştır.
[190] İnternet: Payam Mohseni, P. Kalout, H. (Jan, 2017). "Iran's Axis of Resistance Rises". *Foreign Affairs*. Web: https://counter-hegemonic-studies.net/wp-content/uploads/2018/04/Irans-Axis-of-Resistance-Rises-_-Foreign-Affairs.pdf adresinden 25 Mayıs 2019'da alınmıştır.
[191] Ali, O. A.g.e.,46.
[192] Vatanka, A. A.g.e., 8.

aktörlerden biri olmuştur. Her ne kadar DAEŞ karşıtı olsa da, DAEŞ benzeri yöntemler kullanması ve Sünni karşıtlığını ön plana çıkarması ile Irak'ta zaten var olmayan toplumsal ve sosyal uyumu zedeleyen bir aktör olmasına neden olmuştur. Gönüllülük esasıyla birçok kesimden grubun katıldığı bu çatı yapılanmaya aynı zamanda ABD işgaline karşı gelen İran destekli unsurlar da katılmıştır. Çeşitli alt grupların farklı bölgelerde denetim sağladığı bu çatı örgütlenmede bir nevi ortak düşman dolayısı ile bir araya gelen grupların varlığı söz konusu olmuştur.[193]

Haşdi Şabi irili ufaklı yaklaşık 50 farklı milis grubun bir araya gelmesi ile oluşturulan bir çatı örgütlenme olarak karşımıza çıkmıştır. Bu noktada bu milis unsurların büyük bir bölümünü İran'a yakın ya da İran destekli unsurlar oluşturmaktadır. Çoğunluğu Şii olmakla beraber içerisinde Sünni, Yezidi ve Türkmen unsurlar da yer almaktadır. İran destekli grupların İran Rehberi Hamaney'e bağlı oldukları ifade edilmekte, özellikle Bedir örgütü, Kata'ib Hizbullah ve Mehdi ordusundan ayrılan Asaib Ehl Hakk gibi gruplar İran'dan aldıkları destekler ile dikkat çekmektedirler. Kaldi ki bu gruplar Haşdi Şabi'nin paramiliter bir yapıda Irak ordusuna paralel otonom bir yapı olarak varlığını sürdürmesini talep etmişlerdir.[194] Bunların yanında milliyetçi çizgideki Şiilerin varlığı ve Şii olmayan unsurların varlığı da bulunmakla beraber, bu grupların ağırlığı ve etki alanları dardır. Savaşçı sayısı açısından Bedir örgütü en büyük yapıyı oluşturmakta, Kata'ib Hizbullah'a göre daha az mezhepçi bir çizgi takip etmektedir. Ayrıca politik süreçlere katılım noktasında, önceki taleplerin aksine, daha aktif bir tutum sergilediği görülmüştür. Ancak İran destekli gruplar arasındaki bağın oldukça kuvvetli olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu gruplar Haşdi Şabi'nin parasal kaynağının çok büyük bir kısmını kontrol etmekle beraber, arkalarındaki İran desteği dolayısı ile daha iyi eğitim, finansman ve teçhizata sahip olabilmektedirler. Buna rağmen diğer gruplara kıyasla İran destekli grupların almış oldukları dış destek dolaysı ile toplumsal meşruiyetlerinin daha sınırlı olduğu bilinmektedir.[195]

İran'ın Haşdi Şabi'yi oluşturan çeşitli gruplara sağlamış olduğu desteğin DAEŞ'in defedilmesindeki önemi oldukça büyüktür. DAEŞ'in kontrol sağladığı

[193] Wehrey, F. Thaler, D.E., Bensahel N., Cragin J.D.G., Kaye D.D., Oweidat N., Li J. A.g.e.171-176.
[194] Nancy Ezzeddine, Veen, E.V. (2018). "Power in perspective : Four key insights into Iraq" ***CRU Policy Brief***. 2-3.
[195] A.g.e, 3-9.

alanlara yönelik operasyonların bazılarını bizzat DMO'ya bağlı Küdüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'nin yürütmesi İran'ın bu grupları ne derece kontrol ettiğini göstermektedir. Bunun yanında yalnızca Tikrit operasyonu için yaklaşık 100 İran askeri danışmanın kullanılması İran'ın sahadaki etkinliğinin açık bir göstergesidir.[196] Sahadaki Şii unsurlara sağlanan desteğin yanında, DAEŞ'in kuzeydeki Kürtleri tehdit etmesi sonrası, Kasım Süleymani'ye bağlı Kudüs Güçleri ile Kürtler arasında bir iş birliği oluşturulmuştur. Bu noktada Erbil'in DAEŞ'e teslim olmamasında en önemli figürlerden birinin Süleymani olduğu yönündeki beyanatlar yerel/ulusal basında sıkça yer bulmuştur. Bu açıdan Sünni karşıtlığı ile ciddi eleştirilere maruz kalan Süleymani ve Kudüs güçleri DAEŞ sonrası bir nevi koruyucu, özgürleştirici lider ve savaşçılara dönüşmüşlerdir.[197] 2014 yılında DAEŞ'in güç kazanması sonrası oluşturulan Haşdi Şabi'nin 2016 yılı itibari ile Ulusal ordu birliklerine eklemlenmesi, hatta ulusal ordu birliklerinin Haşdi Şabi ve buna bağlı Şii milis gruplara dayanarak dizayn edilmesi, İran'ın ve İran destekli unsurların devlet yapılanması noktasında sahip olduğu etkiyi göstermektedir.[198]

İran'ın Irak'ta 2003 sonrası artan etkisi, 2011 sonrası ABD askeri güçlerinin Irak'tan çekilmesi ve sonrası DAEŞ'in kuvvet kazanması ile çok ciddi oranda artış göstermiştir. Fakat bu noktada İran'ın vekâlet savaşları anlayışına uygun olarak kullanmaya çalıştığı unsurları bu konsepte tam manası ile sokamadığı görülmektedir. Bu açıdan asil vekil ilişkisi olarak görülen vekâlet savaşlarının aksine İran'ın bu gruplar üzerinde tam bir hâkimiyet sağlayamamasından kaynaklanmaktadır. Bu hâkimiyetin sağlanamaması noktasında;

I. Özellikle Şii unsurlara sağlanan destek ideolojik ayrışmalar ortaya çıkarmaktadır. Bu durum iki Şii görüş arasındaki farklardan kaynaklanmaktadır. Irak tarzı Şiiliğin merkezi olan Necef; yönetim noktasında daha dingin bir anlayış benimserken, İran Şiiliğinin merkezi olan Kum; oldukça aktivist bir yönetim anlayışına sahiptir.
II. İran'ın bu gruplara sağlamış olduğu destek bu gruplar için hayati nitelikte görülmemektedir. Her ne kadar İran olmaksızın eylem

[196] Wehrey, F. Thaler, D.E., Bensahel N., Cragin J.D.G., Kaye D.D., Oweidat N., Li J. A.g.e., 181-182.
[197] Rezaei, F. A.g.e., 130-131.
[198] Tomer, C. A.g.e., 88.

kabiliyetlerinde ciddi bir sınırlama olacak olsa da, bu grupların büyük bir kısmı mahalli unsurlardır ve halk nezdinde toplumsal bir desteğe sahiptir.

III. Irak milliyetçiliği her ne kadar güçlü olmasa da özünde Acem (İran) karşıtıdır. Bu durum özellikle Sünni kesimlerin İran'a bakışında çok net olarak görülebilmektedir.[199]

Bunlar İran'ın bu tür gruplar üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamasını engellerken, İran'ın Irak'ta en önemli aktörlerden biri olmasının önüne geçememektedir. Bu noktada İran'ın sahada çeşitli aktörelere sağlamış olduğu askeri, ekonomik ve lojistik desteğin yanı sıra, özellikle Şiilerin çoğunluğu oluşturduğu bölgelerdeki sosyal hizmetleri zihinleri ve kalpleri kazanma çabası olarak görülmektedir ve bu noktada İran'ın önemli yol aldığı -bölge genelinde- görülmektedir. Haşdi Şabi örneğinde olduğu gibi bu grupların devletin kurumsal yapılarına eklemlenmeleri İran destekli grupların, dolayısı ile İran'ın devlet aygıtında söz sahibi olmasına neden olmaktadır. Bu durum Irak'ta siyasal mücadele süreçlerinde İran'ın desteğine ihtiyaç duyan unsurların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Irak'ta yaşanan sürecin Suriye ve Yemen'e nazaran çok daha eskilere gittiği bilinmekte, İran bu süre zarfında desteklediği grupları siyasal süreçlere eklemleme aşamasına geçtiği ve siyasal alanda da kendisine alan yarattığı ve daha kısa vadeli çıkarların aksine orta ve uzun vadeli çıkarları düşünerek hareket ettiği görülmektedir.[200] Bu açıdan Irak'ın Haşdi Şabi aracılığıyla Lübnan benzeri bir Hizbullahlaştırma sürecine girdiği söylenebilir.[201]

Bunların yanında İran'ın bu tür grupların desteklenmesi yoluyla sahada kazandığı hareket kabiliyetinin yalnızca Irak ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Irak'ta İran'ın artan etkisi vekâlet savaşları anlayışının bir bütün halinde okunmasını zorunlu kılmaktadır. Süreç Irak'ta siyasal alana eklemlenme aşamasına geçmiş gibi görünse de, Irak vekâlet savaşları mantığı ile yürütülen diğer savaş alanlarına destek sağlanması noktasında oldukça önemlidir. Bu noktada Irak'taki İran varlığının, Hizbullah dâhil olmak üzere sahada İran lehine varlık gösteren hemen hemen tüm

[199] Wehrey, F. Thaler, D.E., Bensahel N., Cragin J.D.G., Kaye D.D., Oweidat N., Li J. A.g.e., 109-111.
[200] Sinkaya, B. A.g.e., 14-21.
[201] Ali, O. A.g.e.,47.

gruplara materyal ve insan gücü desteği sağlanmasını ciddi oranda kolaylaştırdığı görülmektedir.[202] Örneğin 2011 sonrası İran'ın Irak hava sahasını kullanmak suretiyle Esad'a ve Suriye iç savaşında farklı gruplara teçhizat desteği sağladığı görülmüştür. Bu durumun ABD tarafından tepkiyle karşılanmasına rağmen Irak yönetiminin yalnızca Şam'dan İran'a dönen birkaç uçağı araması dışında her hangi bir şey yapmaması İran'ın sahip olduğu esnek eylem alanının genişliğini göstermektedir.[203]

4.2.Suriye'de Yaşanan Gelişmeler ve İran'ın Suriye'deki Varlığı

Suriye, resmi adıyla Suriye Arap Cumhuriyeti, Ortadoğu coğrafyasının en önemli aktörlerinden birisidir. 2011 yılında Dera kentinde başlayan toplumsal hareketler sonrası yaklaşık sekiz yıllık bir iç savaş sürecine giren Suriye, içerisinde bulunduğumuz yüzyılın en büyük insani krizlerinden birini yaşamaktadır. Ülke hakkında güncel veriler vermenin iç savaş dolayısıyla oldukça zor olması sebebi ile ancak tahmini bazı veriler kullanılmaktadır. Ancak, ülke de yaşanan iç savaş süreci ülkenin demografik yapısı dâhil birçok şeyi alt üst ettiği için savaş öncesi verilerin bazı noktalarda kullanılması daha sağlıklı görülmektedir. Günümüz itibari ile yaklaşık 18 milyonluk bir nüfusa sahip olan Suriye, iç savaş öncesi süreçte yaklaşık olarak 20-22 milyonluk bir nüfusa sahipti.[204] Bu nüfusun %75'i Müslüman olmakla beraber Hristiyan, Dürzi, Nusayri, Süryani, Kürt, Ermeni ve Sünni Araplar da dâhil olmak üzere birçok etnik ve dini grubu kapsamaktadır. Bunun yanında ülkede yönetime hâkim konumda olan Esad ailesi ise nüfusun yaklaşık %10-15'lik kısmını oluşturan Nusayri(Arap Alevi'si) topluluğunun mensuplarıdır.

Ülke özellikle yakın coğrafyasındaki zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına kıyasla oldukça fakir bir ülke görünümündedir. Yalnızca ülkenin çeşitli bölgelerinden, iç talebin oldukça sınırlı bir bölümünü karşılayabilecek az miktarda petrol bulunmaktadır.[205] Fakat ülkenin jeopolitik açıdan Akdeniz'e sınır bir noktada bulunması özellikle bölgeden çıkarılan petrol ve doğalgazın Avrupa pazarına ulaştırılması noktasında önemli bir potansiyeli bulunmaktadır.

---

[202] Rezaei, F. A.g.e., 132.
[203] Sinkaya, B. A.g.e., 26.
[204]İnternet: "Syria Population". ***TRADING ECONOMICS,*** web: https://tradingeconomics.com/syria/population adresinden 26 Mayıs 2019'da alınmıştır.
[205]Detaylı bilgi için bkz. İnternet: "Oil and Gas Data". ***OPEC***, web: https://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/interactive/current/FileZ/MainDateien/oilgasdata.html adresinden 26 Mayıs 2019'da alınmıştır.

Geçmişte oldukça kadim imparatorlukların hâkimiyet sürdüğü bir coğrafya olan Suriye, modern dönem siyasi hayatta Osmanlı idaresi altında Biladü'ş Şam[206] bölgesine bağlı bir vilayetti. I. Dünya Savaşı sonrasında Fransız manda idaresine giren Suriye coğrafyası, II. Dünya Savaşı sonrası Lübnan ve Suriye olarak iki bağımsız devletin varlık bulduğu bir coğrafyaya dönüşmüştür. Bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından 1954'e kadar çeşitli darbelere sahne olan Suriye'de, 1954 sonrasında Baas Partisi gittikçe güç kazanan bir aktör konumuna yükselmiştir. 1958-1961 yılları arasında Mısır ve Suriye arasındaki birleşme ile oluşturulan Birleşik Arap Cumhuriyeti(BAC) sonrası süreçte, Baas Partisi'nin çeşitli grupları arasında yaşanan iktidar mücadelesine sahne olan Suriye'de, 1970 yılında Baas'ın milliyetçi kanadına mensup Hafız Esad iktidarı ele geçirerek ülkenin ilk Nusayri devlet başkanı olmuştur. Gün geçtikçe içerideki Nusayri iktidarını kuvvetlendiren Hafız Esad 2000 yılında vefatına kadar iktidarı elinde tutmuştur.[207] 2000 sonrası süreçte Baba Esad'ın yerini almak üzere oğul Beşar Esad için çeşitli anayasal değişiklikler yapılmıştır.[208] Reformcu bir kişilik olarak takdim edilen Beşar Esad'ın iktidarı ülkede ciddi bir heyecan yaratmış, iktidar sonrası ortaya çıkan reform girişimleri "Şam Baharı" olarak adlandırılmıştır. Fakat Esad iktidarının ilk on yıllık yönetiminin ardından, Suriye "Şam Baharı" beklentilerinin boşa çıkması ile beraber "Arap Baharı" sürecine sürüklenmiştir.

Başlangıç itibari ile oldukça barışçıl bir zeminde yürütülen toplumsal hareketler, özellikle Esad iktidarının şiddet kullanımı sonrası giderek radikalleşmiştir. Üzerinden geçen süre zarfında ülke mezhep temelli derin bir iç savaş sürecine girmiş, yaşanan iç savaşı bölgesel ve küresel aktörler hâkimiyet alanı kazanmak için vekâlet savaşları alanına çevirmişlerdir. Bu zaman zarfında bölgesel aktörler içerisinde özellikle İran ve Suudi Arabistan liderliğinde mezhep temelli bir savaşın uygulama alanı olan Suriye'de, ABD ve Rusya gibi küresel aktörlerin iç savaşta çeşitli aktörlere destek sağlamak yoluyla vekâleten bir savaş yürütmeye çalıştıkları görülmektedir.

[206] Biladü'ş Şam bu günkü Suriye sınırlarının ötesinde Lübnan'ı da kapsayan geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir.
[207] Yılmaz Şahin, T. A.g.e., 156-157.
[208] Suriye anayasasına göre devlet başkanı olmak için 40 olan yaş koşulu 34'e indirilmiştir.

4.2.1.Arap Baharı Öncesi İran-Suriye İlişkileri

1979 İran İslam devrimi sonrası süreçte İran-Suriye ilişkileri devletlerarası hadiseler(İran-Irak savaşı), ülke içi gelişmeler(Lübnan ve Suriye iç gelişmeleri) ve uluslararası arenada meydana gelen hadiselerden(Soğuk Savaş dönemi gelişimleri ve sonrası) ciddi şekilde etkilenmiştir. 1979 İslam devrimi öncesi Irak'ta sürgünde bulunan devrim lideri Humeyni'nin Irak'tan çıkarılması sürecinde Hafız Esad'ın Humeyni'ye Şam'a yerleşmesi için davette bulunduğu bilinmektedir.[209] Bu açıdan İran devrimi lideri ile Suriye'deki Baas iktidarının iletişimi devrim öncesine dayanmaktadır. 1979 Devrimi sonrası İran İslam Cumhuriyetinin kurulması ve akabinde bu ülkeyi ilk tanıyan Arap ülkesinin Suriye Arap Cumhuriyeti olması ikili ilişkilerdeki yakınlığın bir göstergesi olmuştur. Kuşkusuz bir Arap ülkesi olan Suriye tarafından İran'ın resmi olarak tanınması, devrim sonrası özellikle (Sünni) Arap komşuları tarafından maruz kaldığı izole edilmişliği bir nebze olsun azaltmış, aynı zamanda İran İslam Cumhuriyetine bölgede bir meşruiyet zemini de kazandırmıştır.[210] Resmi olarak iki ülke arasında ikili ilişkilerin tesis edilmesinin ardından, İran'ın özellikle Sünni Arap ülkelerden destek alan Irak ile savaşa girmesi ve bu savaşta Suriye'nin Libya ile beraber İran'ı desteklemesi ikili ilişkilerde etkileri günümüze dek sürecek olan müttefikliğin temelini atmıştır. Bu savaş Hafız Esad tarafından yanlış bir zamanda, yanlış bir düşmana karşı yürütülen yanlış bir savaş olarak görülmüştür.[211] Devrim sonrası Şii ve Fars kimliği ile bölgede var olan İran İslam Cumhuriyeti'nin nüfusunun büyük bir çoğunluğu Sünni ve Arap olan bir ülkeden destek alması; İran'a hem yürütülen savaşın bir Arap-Acem savaşı olmadığını göstermesi hem de savaşta karşı karşıya olduğu derin yalnızlığı bir nebze olsun azaltma fırsatı tanıması açısından oldukça önemli olmuştur. Bu açıdan sekiz yıllık savaş süresince Suriye'nin İran'a sağlamış olduğu destek İran İslam Cumhuriyeti açısından elzem görülmüştür.[212] Örneğin Suriye'nin savaş süresince Kerkürk- Banyas petrol boru hattını kapatması Irak'ın petrol gelirlerinde ciddi bir daralma yaratmış bu durum İran'ın nispeten

[209] Korkmaz, Y.(2015). ***İran Suriye Bölgesel İttifakı Ve Arap Baharı Sürecine Yansıması***. İstanbul: Matbubat Yayın Grubu, 45.
[210] Wastnidge, E. (2017). "Iran and Syria: An Enduring Axis". ***Middle East Policy***. 24(2), 149-150.
[211] A.g.e, 150.
[212] Saikal, A.(2016). ***The Arab World And Iran A Turbulent Region İn Transition***. New York: Palgrave Macmillan, 131.

rahatlamasına neden olmuştur. Buna karşılık İran ise Suriye'ye ciddi boyutta petrol desteği sağlamıştır.

1980-1988 savaşında Suriye'nin İran'a sağlamış olduğu diplomatik desteğin yanında her iki ülkenin genel itibari ile Irak[213], ABD ve İsrail karşıtlığı temelinde bir müttefiklik oluşturduğu ve Lübnan'da yaşanan iç gelişmelere benzer tepkiler verdikleri görülmüştür. Bu noktada İran'ın devrim sonrası İsrail ve ABD karşıtlığının zirveye ulaştığı bir dönemde, Suriye'nin İsrail ile kurulduğu günden beri savaşıyor olması ve bu savaşlarda Golan Bölgesi gibi topraklarını kaybetmiş olması her iki ülkeyi ortak düşmanlara sahip bir pozisyona itmiştir. Bu ortak pozisyon içerisinde her iki ülkenin 1982'de İsrail tarafından işgal edilen Lübnan'da işgalin sona ermesi için işbirliği yaptıkları görülmüştür. Böylesi bir ortamda İran ve Suriye benzer dünya görüşlerine sahip, izole edilmiş(özellikle Soğuk Savaş sonrası), ortak çıkarlar etrafında bir araya gelen aktörler olarak ilişkilerini bu güne kadar iyi bir zeminde sürdürmeyi başarmışlardır. Ancak ikili ilişkilerin özellikle ilk yıllarında Lübnan iç savaşında her iki aktör arasında yaşanan güç mücadelesi,[214] 1982 yılında Suriye'de Müslüman Kardeşler'e karşı Hama'da girişilen katliam, İran'ın dini bir ideolojiye sahip olmasının aksine, Suriye'nin seküler bir yapıda olması gibi gelişmeler ikili ilişkilerin seyrini olumsuz etkileyebilir nitelikteydi. Ancak Lübnan'da yaşanan çekişme daha çok İsrail ve ABD karşıtlığı ile işbirliğine yönelmiş, Hama'da yaşanan ve binlerce Müslüman Kardeşler üyesinin katledilmesi İran tarafından sessizlikle karşılanmış, seküler ve dini ideolojik ayrımlar karşı karşıya kalınan yalnızlık içerisinde ikili ilişkilerin bozulmalına neden olabilecek bir seviyede görülmemiştir. Bu açıdan Suriye-İran ilişkilerinin olumlu seyretmesine neden olan gelişmeler;

I. 1980-1988 Savaşında Suriye'nin İran'ın tarafında yer tutması,
II. Suriye'nin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilere sahip olması, bunun aksine ABD ile ilişkilerinin oldukça gergin seyretmesinin İran ile yakın bir dünya görüşü ortaya çıkarması,
III. Arap-İsrail çatışması konusunda İran'ın Suriye gibi barış karşıtlığını savunması,

[213] Irak ve Suriye benzer yönetimler altında bulunmaktaydı. Her iki ülke'de de Baas iktidarları mevcuttu ancak ikili ilişkiler oldukça gergin bir zeminde yürütülmekteydi. Hatta bu benzerliklerine rağmen düşman olan iki ülke "Düşman İkiz Kardeşler" olarak tarif edilmekteydiler.
[214] Suriye Lübnan'da Emel Hareketini desteklerken, İran Hizbullah hareketine destek vermiş bu durum iki aktör arasında Lübnan özelinde bir mücadele alanı doğurmuştur.

IV. Mezhepsel açıdan Nusayrilere bakışın, Sünnilerin bakışının aksine Şiilerin daha olumlu olması,
V. İran'ın Hama katliamına ülkenin maslahatı gereği ses çıkarmaması olmuştur.[215]

1991 yılında Saddam yönetiminin Kuveyt'e saldırması Suriye tarafından endişe ile karşılanmış, bu durum düşman kardeşine karşı Suriye'nin İran'a yakınlaşmasına neden olmuştur. Tüm bu hadiseler İran-Suriye ittifakının güç kazanmasını beraberinde getirmesine rağmen, Suriye'nin İran ile böylesi iyi ilişkiler tesis ederek Arap ülkeleri ile ilişkilerini bir kenara attığı söylenemez. Bu açıdan Suriye'nin;

I. Arap-İran uyuşmazlıklarında(Sınır anlaşmazlıkları, Basra Körfezi'nin adlandırılması gibi) Arapların tezlerinin desteklenmesi,
II. İran ile kurulan iyi ilişkileri Araplardan maddi destek almak için bir koz olarak kullanması gibi çıkar odaklı yaklaşımlar sergilediği görülmüştür.[216]

Bu açıdan devrim sonrası süreçte ciddi bir yalnızlık içerisinde bulanan İran'ın- Suriye Arap dünyasından dışlanmış değildi- Suriye'ye ihtiyacının çok daha fazla olduğu görülmüştür. Bu açıdan ikili ilişkilerde özellikle 2000'li yıllarda Suriye'nin daha baskın bir pozisyona sahip olduğu görülmüştür. Fakat buna rağmen her iki aktör ikili ilişkilerini büyük oranda ortak çıkarlar bağlamında geliştirmiş, zamanla ülkeler arasındaki müttefikliğin Direniş Ekseninin en önemli parçaları olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu noktada her iki ülkenin 2006 yılında Hizbullah ve diğer unsurların desteklenmesi yoluyla İsrail'i büyük bir mağlubiyete sürüklemeleri, bu güne kadar Araplar ile olan mücadelelerinin hiç birini kaybetmemiş İsrail'in yenilmezlik sıfatını ortadan kaldırmıştır. Bu durum başta Müslüman halklar nezdinde olmak üzere bu ittifakın meşruiyetini ciddi oranda arttırmış ayrıca, Arap halklarının kalplerinin ve zihinlerinin kazanılması açısından oldukça önemli bir kazanım olmuştur. Bu bağlamda

[215] Hunter, S.T. A.g.e., 202. Devrimin hemen ardından İran'ın Müslüman kardeşler örgütü ile yakın ilişkiler tesis ettiği görülmüştür. Ancak İran'ın Hama katliamına sessiz kalması ile ilişkiler ciddi şekilde bozulmuştur. Müslüman kardeşler aleyhine İran'ın sessizliği İran dış politikasında pragmatizmin baskınlığını göstermesi açısından iyi bir örnektir. Detaylı Bilgi için bkz. Sarı, İ.(2015). "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri". ***Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi***, 2(1).
[216] Hunter, S.T. A.g.e., 209.

Suriye ve İran 2006 yılında ortak savunma paktı imzalayarak ikili ilişkilerin Direniş Ekseni bağlamında daha da derinleşmesine katkı sağlamışlardır.[217]

4.2.2.Arap Baharı Sonrası İran'ın Suriye Politikaları

Arap Baharı süreci, Tunus'ta başladığı Aralık 2010'dan olayların Suriye'de başladığı Mart 2011'de kadar birçok Arap ülkesini etkisi altına almış, kimileri iktidarlarını kaybederken kimileri iktidarı devretmemek için mücadele sürdürmüşlerdir. Böylesi bir ortam içerisinde Suriye'deki barışçıl gösterilerin derin bir iç savaşa evirilebileceğini muhtemelen kimse tahmin etmemekteydi. Bu zaman diliminde İran yaşanan Arap Baharı sürecinin Suriye'ye sirayet edip, ülkede ciddi bir güç boşluğu doğurabileceğini de muhtemelen tahmin edememiştir. Daha önce ifade edildiği gibi Tunus, Mısır gibi ülkelerde Batı destekli diktatörlerin iktidarlarını kaybetmesi, İran'ın sahada hiçbir varlık göstermeksizin elde etmiş olduğu önemli kazanımlar olarak görülmüştür. Fakat sürecin Suriye'ye intikali ve İran'ın yaklaşık otuz yıllık müttefiki Esad ailesinin iktidarını kaybetme ihtimalini beraberinde getirmesi, Tahran için ciddi bir endişe sebebi olmuştur. Bu minvalde Tahran pragmatist bir tutumla her ne pahasına olursa olsun İslam Cumhuriyeti'nin nadir müttefiklik ilişkisi kurabildiği bir dostunu destekleyerek Arap Baharının genel yaklaşımının aksine bir tutum sergileyerek statükoyu savunmuştur. Bu zaman zarfında İran'ın Suriye'ye vekil olarak sevk ettiği çeşitli grupların yanında Hizbullah gibi otonom aktörler ve kendi askeri kuvvetlerini de gönderdiği görülmüştür. Bu gayeye uygun olarak İran Suriye'de yaşanan gelişmeleri Batılı aktörlerin bir oyunu ve terörizme karşı mücadelenin bir ayağı olarak görmüştür.[218]

Günümüz itibari ile yaklaşık 40 yıllık bir müttefiklik geçmişine sahip İran-Suriye ilişkileri İran açısından oldukça elzem görülmektedir. Bu açıdan İran'ın realist bir dış politika anlayışı ile Esad'a destek sağladığı görülmüştür. Bu noktada İran'ı Esad'a destek sağlamaya iten birçok unsur bulunmaktadır; her şeyden önce İslam dünyasının liderliğine talip bir İran'ın Suriye'yi kaybetmesi, yahut Suriye ile işbirliği(her hangi bir iktidar ile) olanağını kaybetmesi çok büyük bir jeopolitik kayıp olacaktı.[219] Sürecin başlangıcından itibaren yapılan dış müdahaleler ve Esad'ın iktidarı

[217] Gelbart, J.(2010). "The Iran-Syria Axis: A Critical Investigation". ***Stanford Journal of International Relations***, 12(1), 39.
[218] Wastnidge, E. (2017). "Iran and Syria: An Enduring Axis". A.g.e., 153.
[219] A.g.e., 153.

özelinde birleşen muhalif unsurların kazanımı İran'ın en değerli müttefiklerinden birinin kaybolması demekti. Böylesi bir durum ciddi bir kayıp yaratmakla kalmayıp, bunun yanında Suriye'deki iç savaş sürecinin Lübnan ve Irak'ı etkileyebilecek vaziyette olması, İran'ın ulusal güvenlik endişelerinin artmasına neden olmuştur.[220] Bu noktada Suriye'de Esad karşıtı Sünni grupların liderliğinde oluşturulması muhtemel yeni Suriye yönetiminin bir domino etkisi ile Irak'ı da etkileyebilecek olması bölgede İran'ın en büyük endişelerinden biri olmuştur. Böylesi bir durumda rövanşist Sünnilerin Irak'ta iktidar için mücadele içerisine girebilecek olmaları devrim sonrası süreçte İran'ın bölgede elde ettiği birçok kazanımın kaybolmasına neden olabilecekti. Bu minvalde İran'ın Suriye'de görmek isteyeceği en son şey köktendinci Sünni bir iktidarın varlığıydı denebilir.[221] En nihayetinde direniş ekseninin en önemli parçalarından biri olan Suriye'deki Esad iktidarının zayıflatılması İran'ın Levant[222] bölgesinde hâkimiyetini sona erdirebilir[223] ve uzun vade de İran'da rejimin varlığını tehdit edebilir bir noktaya ulaşabilirdi.

Yukarıda bahsedilen tüm nedenler İran'ın Suriye politikasını şekillendiren ana unsurlar olmuştur. Bu noktada İran'ın Suriye'de Esad rejimine sağladığı desteği üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki henüz Arap Baharı sürecinin Suriye'ye sirayet etmesi ile başlayan süreçtir. İkincisi İran'ın Esad'ın insan kaynağına ihtiyaç duyduğu bir dönemde vekil unsurlar olarak görülen bir kısım savaşçıları Esad safında sahaya sokması, üçüncüsü ise böylesi bir insan kaynağının kontrolü ve organize edilmesinin yanında Esad birlikleri ve çeşitli vekil aktörlerin yanında kendi askeri birliklerini de sahaya konuşlandırmasıdır.

İlk aşamada Toplumsal hareketlerin henüz başladığı ve yavaş yavaş rejimi tehdit eder bir noktaya ulaştığı zaman diliminde İran; bu hareketlerin bastırılmasından, internet ve telefon trafiğinin denetlenmesi gibi hususlarda Esad'a danışmanlık yapmıştır. Bu açıdan 2009 yılında İran içerisinde varlık gösteren Yeşil Hareket gibi bir oluşumu bastıran Besic Güçleri'nin Suriye'ye gönderilmesi verilen desteğin ilk aşamasını oluşturmuştur.[224] Bundan dolayı sürecin başlangıcında İran'ın Esad'a çok

[220] Goodarzi, J.(2013). "Iran and Syria at the Crossroads: The Fall of the Tehran-Damascus Axis?". ***Wilson Center***, (35), 3-4.
[221] A.g.e., 6.
[222] Levant bölgesi kuzeyde Toros dağları, doğuda Mezopotamya, Güneyde Arabistan çölü, Batı'da ise Akdeniz ile çevrili alanı tanımlamak için kullanılmaktadır.
[223] Joffé, G.(2012)."Syria : the proxy war". ***Norwegian Peacebulding Resource Centre***, 3.
[224] A.g.e., 3.

sınırlı bir askeri desteğin yanında danışmanlık desteği vererek olayları bastırmaya çalıştığı görülmüştür.

İkinci aşamada Esad'a bağlı ordu birliklerinde yaşanan çözülme süreci ve ordu mensuplarının bir kısmının ordudan ayrılarak Özgür Suriye ordusu adı altında bir yapılanma içerisine girmesi Esad'ın Şii vekil unsurlara ve İran'a olan ihtiyacını büyük oranda arttırmıştır. Suriye ordusunda yaşanan bu çözülme İran'ın destek noktasında Suriye özel kuvvetlerine ve çoğunlukla vekil gruplara odaklanmasına neden olmuştur. Artan kayıplar İran'ı Irak, Lübnan, Yemen, Afganistan ve Pakistan olmak üzere birçok ülkeden insan gücü(Şii milis) sağlamaya itmiştir. [225]

Üçüncü ve son aşamada ise yabancı güçlerin varlığının yeterli görülmediği bir noktada İran insan gücünü kendi askeri birlikleri de olmak üzere sahaya eklemlemiş ve sayısal olarak önemli bir artışa gitmiştir.[226] Çeşitli ordu birliklerinin sahada konuşlandırılması ile beraber emekli eski DMO mensupları ve hali hazırda DMO mensubu üst düzey askerler, Besic ve hatta İran geleneksel ordu birlikleri olan Artesh mensupları dahi savaşa müdahalede bulunmuşlardır.[227]

Suriye iç savaşının henüz başında Esad ve muhalifler olarak ikiye ayrılan aktörler sekiz yıl içerisinde tabiri caizse dallanıp budaklanmıştır. Bu durum Suriye içerisinde bölgesel ve küresel aktörlerin vekâlet savaşları stratejilerine uygun bir ortam yaratmakla beraber, özellikle muhalifler açısından kontrolü ve koordinasyonu zayıflatarak başarı ihtimalini büyük oranda azaltmıştır. Özellikle ülkede Sünni muhaliflerin rövanşist bir anlayışla yönetimi ele geçirme ihtimali diğer azınlık grupların Esad yönetimine destek vermelerine neden olmuştur. Baas iktidarının seküler bir yönetim anlayışına sahip olması, etnik ve dini grupların geleceklerinin garantisi olarak Esad yönetimini göstermelerine neden olmuştur. Buna ek olarak Mısır'da olduğu gibi Sünni çoğunluğun azınlık grupları göz ardı etmesi Suriye'de azınlık konumunda olan etnik ve dini gruplara örnek teşkil etmiş, bu gruplar Esad yönetimini kendi gelecekleri için vazgeçilmez görmüşlerdir.[228] Bu açıdan Esad yönetimi kısmen kendine meşru bir zemin yaratmış, bu durum Esad iktidarının en

[225] Ünal, B. (2015). "İran'ın Vekâlet Savaşı Stratejisi ve Suriye'deki Şii Milisler". ***Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.*** (1304), 2-3.
[226] Deep, A. A.g.e., 9.
[227] Bucala, P.(2017). "İran's New Way Of War In Syria". ***Institute For The Study Of War***, 3-5.
[228] Saikal, A. A.g.e., 111.

büyük destekçisi İran için oldukça önemli avantajlar sağlamıştır. Buna ek olarak İran'ın Suriye iç savaşında iç ve dış etkenler kaynaklı birçok avantajı bulunmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Vekâlet savaşları yürütülen bir coğrafi alanda, bu grupları destekleyenler arasında yaşanan anlaşmazlıklar, bölünmeleri derinleştirmiştir. Bu açıdan Esad'ın alaşağı edilmesi dışında pek ortak gayeleri bulunmayan ve farklı ideolojik tabanlara sahip grupların varlığının aksine, İran ve etrafındaki vekil/otonom aktörlerin tek merkezden kontrol edilmiş olması ve ortak gayelerin açık ve net bir şekilde ortaya konmuş olması İran'a oldukça önemli avantajlar sağlamıştır. Bunun yanında Suriye ulusal ordusunun zayıflaması, İran'ın Irak'taki duruma benzer bir şekilde ulusal ordu birliklerini kullanma ihtimalini ortadan kaldırması önemli bir eksiklik olarak görülse de, zayıflayan ordunun İran'a ve İran destekli Şii milislere muhtaç olması sahada İran'ın belki de Esad'dan daha önemli bir aktör olmasına yol açmıştır. Bu açıdan Suriyeli muhaliflerin "*Rejimi mağlup ettik, fakat şimdi İran ve vekilleri ile savaşıyoruz*" beyanatları İran'ın ülkede ne derecede baskın bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.[229] Böylece her geçen gün İran'a daha da bağımlı hale gelen bir Suriye ortaya çıkmıştır. Zayıflatılmış bir Suriye'nin İran'ın sahadaki varlığını daha da kuvvetlendirebileceği pek tahmin edilememişti denebilir. Aksine Esad'ın iktidarının zayıflatılmasının Direniş Ekseni açısından çok büyük bir kayıp olacağı düşünülmüştür.[230] Muhaliflerin radikal dini bir ideoloji benimsemeleri, vekâlet savaşlarının diğer kanadını yürüten ABD ve Batılı müttefiklerinin Esad'a alternatif bir yönetim bulamamasına neden olmuştur. Bu durum muhaliflere sağlanan desteği şüpheli kılmış, İran'ın sahadaki varlığını kuvvetlendirmiştir.

Suriye'de iç sorunlar kaynaklı avantajların yanında İran'ın dış aktörler kaynaklı avantajlar elde ettiği de görülmüştür. Obama başkanlığı döneminde ABD'nin Ortadoğu bölgesinin aksine Pasifik'te Çin'i öncülleştirmesi ve Ortadoğu için "Stay Behind(Geri de kal)" ve "Leading Behind(Geriden Yönet)" anlayışlarını benimsemesi, Tahran'ın önünün bölgede açılmasına neden olmuştur. Bu açıdan bu duruma İran'ın Suriye'deki kazanımları en iyi örnek olarak gösterilebilir.[231] Bunun yanında Libya'da

[229] Orhan, O.(2015). "The Shiite Militas In Syria and Political Solution". ***Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi***. (26), 1-5.
[230] A.g.e., 5.
[231] Ekşi, M. (2017). "The Syrian Crısıs As A Proxy War And The Return Of The Realist Great Power Politics". ***Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi***, 1(2), 11.

Kaddafi karşıtı koalisyon benzeri bir girişimin BMGK'da Çin ve Rusya tarafından veto edilmesi İran'ın Esad'ı iktidarda tutmasını kolaylaştırmıştır. Son olarak Esad'ın meşruiyetinin uluslararası alanda sorgulandığı bir zaman diliminde, [232] DAEŞ'in Irak'ta kuvvet kazanımı ve akabinde Suriye topraklarını da kapsayacak şekilde hâkimiyet alanı elde etmesi sahadaki denklemi ciddi oranda değiştirmiştir.[233] ABD ve Batılı müttefikleri sahadaki asıl tehdidin DAEŞ'in varlığı olduğunu kabul edip Esad'ın varlığı sorununu gündemlerinden düşürmüşlerdir. Bu durum karşıt grupların desteklenmesi ile yürütülen vekâlet savaşları anlayışında zaman zaman, DAEŞ örneğinde olduğu gibi, işbirliği alanlarına dönüşmesine olanak kıldığı görülmüştür.[234]

Son olarak, İran iç siyasal gelişmeleri ve yaşanan iktidar değişiklikleri İran'ın Suriye'ye sağlamış olduğu desteğin geleceği açısından oldukça önemli görülmüştür. 2011 yılında olayların patlak vermesi ile beraber yaşanan süreçte İran'da Cumhurbaşkanlığı koltuğunda Ahmedinejad bulunmaktaydı. Ahmedinejad ve Rehberlik makamı İran'ın Arap Baharı sürecine olan genel bakışının aksine Suriye'de statükonun korunmasına karar vermiştir. Ancak 2013 yılında ılımlı Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi ile Suriye politikasına ilişkin değişiklikler olabileceği yönünde kimi beklentiler ortaya çıkmıştır. Ancak bu beklentilerin hiçbiri karşılık bulmamıştır. Bu durumun en önemli sebebi İran'ın Suriye politikasının Rehber'in denetimi ve kontrolü altındaki DMO tarafından belirlenmesidir. Ayrıca Suriye'nin Ruhani iktidarının önceliği olmadığı da söylenebilir. Ruhani iktidarı için hayati olan mesele ülkenin maruz kaldığı ve derin bir ekonomik yıkıma neden olan ambargolar meselesi olmuştur. Buna rağmen Ruhani ve Dış İşleri bakanı Zarif, Esad'ın vazgeçilmez olmadığını beyan etmişler, ancak bu söylem dış politikada her hangi bir karşılık bulmamış, aksine söyleyenleri dönüştürmüştür.[235] Hatta Guta'da rejimin kimyasal silah kullanımı dahi İran yönetimini Esad'ın vazgeçilebilir olduğuna ikna edememiştir. Kaldı ki Suriye'de zamanla tekfiri grupların varlık göstermesi ve İran'ın Ruhani'nin ılımlı yaklaşımına rağmen Cenevre Sürecine dâhil edilmemesi Ruhani

[232] 2013 yılında Esad rejiminin Doğu Guta'da kimyasal silah kullanımı Esad'ın meşruiyetinin tamamen kaybolduğu şeklinde değerlendirilmiş, baskıların artmasına neden olmuştur.
[233] Oktav, Z.Ö., Dal, E.P., Kurşun, A.M.(2018). ***Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War The ISIS and YPG Cases, Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War***. Springer International Publishing, 201.
[234] Deep, A. A.g.e., 6.
[235] Saikal, A., A.g.e., 133-134.

yönetiminde tavır değişikliğine neden olmuş, içeride şahin kanadın elini kuvvetlendirmiştir.[236]

4.2.3.Vekil/Vekil Olmayan Gruplar ve İran'ın Desteğinin Boyutu

Toplumsal hareketlenmelerin hemen başında İran'ın sınırlı askeri destek ile beraber Besic Güçleri'ni olayları bastırmaya çalışması ile başlayan süreç gün geçtikçe İran'ın Şii milis grupların kullanımı ve kendi askeri birliklerinin sayısını arttırarak büyümesine neden olmuştur. İran askeri varlığının artırılmasında İran'ın Suriye'ye verdiği önemin oldukça büyük olması etkili olmuştur. Resmi söylemler bazında bakılacak olursa; Rehber'in dış ilişkiler danışmanı Ali Ekber Velayeti'nin "Suriye Direniş Ekseninin altın halkasıdır" beyanatı,[237] bizzat Rehber Hamanei'nin "Eğer onlar durdurulmasaydı(Suriye'de), Biz Kermanşah'da, Hamedan'da onlara karşı savaşmak zorunda kalabilirdik" beyanatı, DMO mensubu Hasan Abbasi'nin Irak, Lübnan ve Yemen'e kıyasla Suriye'nin çok daha hayati olduğunu beyan ettiği görülmüştür.[238] Hatta İranlı Şii bir din adamı olan Mehdi Taeb "Suriye bizim otuz beşinci vilayetimizdir ve bizim için oldukça stratejik öneme haizdir. Suriye'yi kaybedersek Tahran'ı tutamayız" ifadeleri İran'ın Suriye'ye bakışının ne derecede kritik olduğunu göstermektedir.[239]

Böylesi kritik bir öneme sahip Suriye'de İran'ın bölgede kontrol etme kabiliyetine sahip çeşitli grupların Suriye'ye intikal ettirilmesi Esad iktidarının en önemli güvencelerinden biri olmuştur. Bu minvalde Esad tarafında 2013 yılında iç savaşa müdahil olan Hizbullah en önemli aktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Hizbullah diğer Şii milis unsurların aksine İran'dan nispeten bağımsız, kendi ajandası olan bir aktör görünümündedir. Bu açıdan Hizbullah, Suriye'deki Esad yönetiminin kaybının diplomatik ve materyal destekten yoksunluğa neden olabileceğinin farkında olarak hareket etmiştir denebilir.[240] Bir başka ifade ile Esad'ın düşmesi Hizbullah'ın askeri, parasal ve diplomatik destek noktalarının kaybı, dolayısı ile Lübnan iç siyasetinde gücünün azalması demekti. Bu açıdan Hizbullah'ın

[236] A.g.e., 136-137.
[237] Goodarzi, J. A.g.e., 1.
[238] Rezaei, F. A.g.e, 142.
[239] Wastnidge, E. (2017). "Iran and Syria: An Enduring Axis". A.g.e., 154.
[240] Joffé, G. A.g.e, 4.

İran'ın vekili olarak değerlendirilmesi çok doğru bir tanımlama olmaz.[241] Ancak ortak çıkarlar doğrultusunda hareket eden bir İran-Hizbullah ittifakının Suriye sahasında varlık gösterdiği söylenebilir. Suriye'de yaklaşık on beş bin civarında savaşçısı bulunduğu tahmin edilen Hizbullah'ın savaşa müdahil olduğu günden bugüne kadar Esad iktidarının en önemli destekçisi olduğu ve rejimin varlığı için kritik bir konuma sahip olduğu bilinmektedir. Sahadaki varlığı ile Hizbullah'ın yalnızca rejime savaşçı gücü sağlamadığı, aynı zamanda Esad safında savaşa katılanların eğitilip donatılmasına da yardımcı olduğu görülmüştür.[242] İran'ın aksine Suriye ile müşterek bir sınırı paylaşan Hizbullah'ın eylem ve lojistik imkânları da oldukça kuvvetlidir. Ayrıca İran'ın Suriye'ye insan gücü olarak yolladığı Şii milislerin çoğunun aksine Hizbullah savaşçılarının Farsça değil Arapça konuşmaları sahadaki koordinasyonu kolaylaştıran bir etken olarak dikkat çekmektedir.

Hizbullah'ın rejim tarafında savaşmasıyla beraber aynı yıl İran askeri olarak Suriye iç savaşına müdahalede bulunmuştur. Bu müdahalede İran'ın insan gücünün çok büyük bir bölümünü Şii milis gruplar oluşturmaktadır. İlk iki yılında DMO'ya bağlı Kudüs Güçleri mensuplarının sınırlı sayıda destek sağlaması söz konusu olmuşsa da, bu süre zarfında Suriye ulusal ordusunun çözülmesi ve Esad'ın ciddi bir savaşçı desteğine ihtiyaç duyması İran'ın vekil unsurlar ile bu açığı doldurmasına neden olmuştur. Kudüs Güçleri tarafından İran ve Irak'ta eğitilip donatılan Şii grupların; maddi kazanç sağlama, ideolojik ve mezhepsel yakınlık gibi nedenler dolayısı ile sahada varlık gösterme gayesi güttükleri görülmektedir. Hatta bu noktada İran'ın sahip olduğu mülteci nüfusu böylesi gruplara dönüştürdüğü düşünülmektedir. Bu açıdan İran'da mülteci statüsü bulunmayan Afganlara Suriye'de savaşmaları şartıyla vatandaşlık ve aile mensuplarına ikamet hakkı verildiği söylenmektedir.[243] Bu Şii insan gücünün Suriye'ye dâhil edilmesinde ve birçok ülkeden savaşçı kazanılmasında İran'ın dini söyleminin etkisi oldukça büyüktür. Bu açıdan Afganistan, Pakistan, Irak

[241] Bu durumu biraz daha detaylandırmak gerekirse; Hizbullah'ın dini bir ideolojinin aksine 1990'larda Lübnan milliyetçiliğini ön plana çıkarması İran ile farklılaştığını göstermiştir. Bu açıdan İsrail'in Lübnan'dan çekilmesi sonrası meşruiyet arayışı ile siyasi bir partiye dönüşen Hizbullah artık mahalli yönetimin bir parçası olmuş dolayısı ile birçokları için asili olan İran adına değil kendini destekleyen mahalli unsurların temsilcisi olarak hareket etmeye başlamıştır. Dolayısı ile en azından otonom bir aktör olarak kendi çıkarları için kararalar aldığı görülmektedir. Detaylı Bilgi için Bkz Wehrey, F. Thaler, D.E., Bensahel N., Cragin J.D.G., Kaye D.D., Oweidat N., Li J. A.g.e., 100-102.

[242] Yeşiltaş, M. Kardaş, T.(2005). ***Non-State Armed Actors in the Middle East Geopolitics, Ideology, and Strategy***. Palgrave Macmillan, 30.

[243] Ünal, B. A.g.e., 3-4.

ve Lübnan'da bulunan Şii unsurları dini bağlantıları ile harekete geçiren İran, özellikle Şiilerce kutsal kabul edilen çeşitli mekânların korunması retoriği ile birçok bölgeden insan kaynağı sağlamayı başarmıştır.[244] Bu noktada üst düzey İran ve Iraklı Şii dini liderlerin Suriye konusunda cihat fetvası vermediği, ancak İranlı alt düzey dini liderlerin cihat fetvası verdikleri ve bu telkinlerin bu grupların mobilize edilmesine oldukça etkili olduğu bilinmektedir.[245] İran'ın çok geniş coğrafyalardan Esad yanında savaşması için kullandığı Şii milisler şunlardır. Irak'ta Velayet-i Fakih teorisine yakın Asaib el hak ve Kata'ib Hizbullah dâhil birçok milis grubun Suriye'de savaşa dâhil oldukları, İran'ın yaklaşık 10 bin Iraklı milisi Kudüs güçleri vasıtasıyla eğitip donattığı ve Esad yanında savaşa soktuğu bilinmektedir.[246] Özellikle 12 imamcı Şii görüşe sahip Iraklı milislerin El- Abbas Tugayı çatısı altında toplandığı ve Suriye'deki savaşa dâhil edildikleri bilinmektedir. Bunlara ek olarak yaklaşık olarak bin savaşçı ile Zeynebiyyun Tugayları Pakistan'dan gelen Şii milislerin devşirilmesiyle, 12-20 bin savaşçı sayısı ile Fatimiyyun Tugayları Afganistan'dan gelen Şii milislerin devşirilmesiyle oluşturulmuştur.[247] 2014 yılında DAEŞ'in Irak'ta kuvvet kazanması ile başlayan süreçte çeşitli Şii milis grupların Irak'a dönüp DAEŞ'e karşı savaştıkları dolayısı ile Suriye'den çekilmek zorunda kaldıkları görülmüştür. Bu noktada İran 2014 yılında-Esad rejiminin sahada kuvvet kazandığı bir dönemde- artan insan kaybını karşılayabilmek için kendi askeri birlikleri dâhil vekil grupların sayısal olarak arttırılması yoluna girmiştir.[248] Bu açıdan DAEŞ'e karşı mücadele veren grupların başarı elde etmesiyle, Haşdi Şabi'nin Esad tarafından Suriye'ye davet edildiği görülmüştür.

Suriye'de ulusal ordunun güç kaybı sonrası, İran vekil olarak görülebilecek unsurlar ile sahada ciddi kazanımlar elde etmiş olmasının yanında, Irak'ta Haşdi Şabi'ye yakın, Besic'ten esinlenerek tasarlanan Suriye Ulusal Savunma Güçlerinin(National Defence Forces-NDF) oluşturulmasına da katkıda bulunmuştur. Kimi DMO kaynaklarına göre NDF yaklaşık 100 bin savaşçıdan meydana gelmektedir. Suriye'de düzensiz bir şekilde rejimin yanında savaşan birliklerin daha düzenli bir yapıya kavuşmaları için oluşturulan NDF'nin Haşdi Şabi benzeri sivil halka

[244] Wastnidge, E. (2017). "Iran and Syria: An Enduring Axis". A.g.e., 155.
[245] Orhan, O. A.g.e., 10.
[246] Ünal, B. A.g.e, 5.
[247] Rezaei, F. A.g.e., 150.
[248] Lund, A. (2015)."The Syrian And Iraqi Civil Wars". ***SIPRI Yearbook 2015***, 23.

karşı eylemler içerisinde bulunduğu görülmüştür. Başlangıç itibari ile Rejim ile yakın bağları bulunan iş adamları tarafından desteklenen bu yerel milisler zamanla İran ve Hizbullah tarafından maddi olarak desteklenmiş ve eğitilmişlerdir. Buna rağmen İran'ın bu yerel milisleri ideolojik olarak etki altına almaya ya da dönüştürmeye çalıştığı söylenemez, bunun aksine bu milis unsurların ideolojik olarak Baas ideolojisine mensup ya da Nusayri kökene sahip oldukları görülmektedir. Bu açıdan Irak'taki Haşdi Şabi örneğinin aksine İran'ın organizasyon açısından Besic'e yakın bir yapıya sahip bu örgüt üzerinde etkisinin daha sınırlı olduğu görülmektedir. Kaldı ki Rusların bu yapıyı ulusal orduya entegre etme fikri, İran'ın bu yapı üzerindeki etkisini sınırlandırma ihtimali bulundurması dolayısı ile reddedilmiştir.[249] Her ne kadar bu yapı üzerindeki etkisi çok yoğun olmasa da İran bu yapı ile beraber sahada mahalli unsuların kullanımını kolaylaştırmış ve iç savaşta ihtiyaç duyulan insan gücü kaynağına önemli bir alternatif yaratmıştır.

İran bu grupları kullanarak insan kaybını ciddi oranda azaltmıştır. 2012-2018 yılları arasında Suriye'de 1213 Lübnanlı, 841 Afgan ölürken, insan kaynağı noktasında en kalabalık nüfusa sahip olmasına rağmen İran'ın insan kaybı 535'de kalmıştır.[250] Buna rağmen bu grupların eğitim ve donatım masrafları büyük oranda İran'ın sırtına binmiştir. Bunun yanında İran'ın Suriye'ye petrol yardımı etmesi ve Batı ambargosunu delmek gayesiyle 2015'e kadar olan süreçte toplam 5.6 miyar dolarlık kredi desteği sağlaması savaşın ve Esad'ı iktidarda tutmanın ciddi bir ekonomik fatura doğurmasına neden olmuştur. İçeride kötüleşen ekonomik şartlar Ruhani iktidarını zor durumda bırakırken, dış politika gayeleri uğruna iç kaynakların heba edildiği düşüncesi güç kazanmıştır. Artan eleştiriler üzerine DMO bazı gazetecileri alarak Suriye'ye götürmüş eleştirilerin haksızlığını ispat turları düzenlemiştir.[251]

Her ne kadar İran kendi askeri kayıplarını farklı grupları kullanarak ciddi oranda azaltsa da, Suriye gibi stratejik önemi oldukça kuvvetli bir müttefikini koruyabilmek adına sahada yalnızca vekil/otonom aktörleri kullanmamıştır. Daha önce belirtildiği gibi DMO ve DMO'ya bağlı Kudüs Gücü sahada olayların başından

[249] Leenders, R. Giustozzi, A. (2017). "Outsourcing State Violence: The National Defence Force, "Stateness" And Regime Resilience İn The Syrian War". ***Taylor&Francis Group***, 24(2), 8-13.
[250] Hunter, S.T. A.g.e., 7.
[251] Rezaei, F. A.g.e., 151-152.

beri var olmuş, özellikle çeşitli Şii milislerin kontrol edilmesinde hayati bir rol üstlenmiştir. Bu noktada DMO ve Kudüs Güçleri'nin İran ulusal sınırları dışındaki varlıkları oldukça yaygın olmasına rağmen, İran'ın geleneksel ordusu olan Artesh'in de Suriye'de sınırlı da olsa kullanılıyor olması ihtiyaç halinde kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Bu açıdan İran-Irak savaşından 2016 yılına kadar Artesh mensuplarının dış bir ülkede konuşlandırılmamış olması, Suriye özelinde doktrinde bir farklılaşmaya gidildiğini göstermektedir. Özellikle Artesh'e bağlı hava kuvvetlerinin lojistik destek açısından önemli bir rol üstlendiği görülmüştür. Ancak Artesh mensuplarının büyük oranda DMO'ya entegre vaziyette kullanıldıkları deneyimlenmiştir.[252] Artesh'in sahaya dâhil edilmesi İran'ın Suriye'ye atfettiği önemin başka bir göstergesi olarak da okunabilir.

Genel olarak bakılacak olursa vekâlet savaşları anlayışı ile hareket edilen bir coğrafi alanda İran'ın kendi askeri birliklerini kullanan tek aktör olduğu görülmektedir.[253] Bu durum İran için sahanın doğrudan müdahale gerektirecek derecede önemli olduğunu göstermektedir. Ancak vekâlet savaşlarının geçerli olduğu bir alanda genel olarak doğrudan müdahalelerin çok ciddi dezavantajlar yarattığı görülmüştür. Bu açıdan Suriye'nin İran'ın Vietnam'ı olması gibi riskler bulundurmuş olsa da, yaşanan süreçte İran'ın Suriye'deki askeri varlığının yalnızca 1500-2000 civarında kalması ve bu rakamın tüm askeri personelin %1'ine dahi denk düşmemesi[254] operasyonel anlamda sahadaki insan kaynağı açısından büyük ölçüde vekil/otonom aktörlerin kullanıldığını göstermektedir. Fakat yine de, İran'ın askeri kayıpları hatta DMO mensubu üst düzey askeri personel kaybı ve Suriye'nin oldukça karmaşık bir harp sahasına dönüşmesi İran'ın hibrit savaş anlayışı gütmesine neden olmuştur denebilir.

Irak'ta olduğu gibi Suriye'nin de değerli bir müttefikin ötesinde İran'ın kendine yakın vekil/otonom aktörlere sağladığı destek açısından da oldukça önemli olduğu görülmektedir. Ancak Suriye'de yaşanan iç savaşa müdahalenin Direniş Ekseninin alt bileşenleri olan Hamas gibi unsurlar ile ilişkileri olumsuz etkilediği, Hamas'ın Esad'a verilen destek sonrası İran ile ilişkileri bozduğu ve Şam'dan ayrıldığı görülmüştür. Bu durum ikili ilişkilerde ciddi bir soğuma belirtisi olarak görülse de,

[252] Bucala, P. A.g.e., 9-10.
[253] Deep, A. A.g.e., 1.
[254] Eisenstadt, M. A.g.e., 3.

yakın bir zamanda Hamas'ın ilişkileri düzeltmek adına çaba içerisinde olduğu bilinmektedir.[255] İran'ın Irak'taki sürecin aksine, Suriye'de henüz siyasal çözüm aşamasına gelinemediği bir noktada, Haşdi Şabi benzeri bir yapıyı çözülen Suriye ordusuna henüz alternatif hale getiremediği görülmektedir. Bu açıdan Suriye'de de bir Hizbullahlaştırma sürecine girilebileceği öngörülebilir. Ancak Irak'ın aksine Suriye'nin İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden beri daimi müttefiki olması ve bu ülkedeki Rus etkisi bu ihtimali zayıflatmaktadır. Her halükarda İran'ın sahada çok ciddi kazanımlar elde ederek sekiz yıllık iç savaş süresince Esad yönetimini iktidarda tutmayı başardığı görülmektedir. Bu durum zayıflayan Esad yönetimini 1980'lerde Lübnan'daki İran varlığından endişe duyan Suriye'den, bugün kendi sınırları dâhil Ortadoğu coğrafyasındaki İran varlığına müteşekkir bir Suriye'ye dönüştürmüştür.

İran açısından savaşın ekonomik maliyeti en büyük sorun olmakla beraber, iç politikada yaşanan değişimlerin Suriye politikasını değiştiremediği görülmüştür. DMO'nun baskın pozisyonu Ruhani'nin seçimi kazanmasından pek etkilenmezken, dışarıda Trump'ın seçilmesinin DMO ve İran üzerindeki baskıyı çok ciddi şekilde arttırdığı görülmektedir. İç savaşın askeri kazananının büyük oranda rejim olduğu günümüz Suriye'sinde, siyasal süreç için Astana ve Cenevre'de sürdürülen müzakerelerde İran'ın sahadaki varlığı diplomasi masasına da yansımaktadır. Bu açıdan İransız bir siyasal çözüm ihtimali çok düşük görülmektedir. Irak örneğinde de olduğu gibi İran'ın Suriye'de de devletin yeniden yapılanma sürecinde etkin bir şekilde katılım göstereceği ve ülke çıkarlarını orta ve uzun vadede koruyacak yapıların(otonom/vekil ya da diğer unsurlar) siyasal yapılara entegre olması için çaba sergileyeceği düşünülmektedir.

4.3.Yemen'de Yaşanan Gelişmeler ve İran'ın Yemen'deki varlığı

Yemen, resmi adıyla Yemen Cumhuriyeti, Arap Baharı sürecinden en olumsuz etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Sahip olduğu coğrafi konum ile Asya, Afrika ve Hindistan'a geçiş yolları üzerinde kilit bir noktada bulunan ülke, günümüz itibari ile Arap coğrafyasının en fakir ülkelerinden biridir. Arap Baharının fitilinin yakılmasının ardından toplumsal hareketlenmeler Yemen'e sıçramış, üzerinden geçen

[255] Wastnidge, E. (2017). "Iran and Syria: An Enduring Axis". A.g.e., 154.

sekiz yıllık süre zarfında meydana gelen iç savaş tam manası ile kaotik bir ortam ortaya çıkarmıştır. Suriye'de olduğu gibi ülkede yaşanan iç savaş hali Yemen hakkında net verilerin ortaya konmasını zorlaştırmaktadır. Yaklaşık 28 milyonluk nüfusu ile oldukça ciddi sayılabilecek insan potansiyeline sahip ülkede, kişi başına düşen milli gelir ancak 660 $ civarındadır.[256] Etnik açıdan homojen bir nüfusa sahip ülkenin %92'sini Araplar oluşturmaktadır. Dini açıdan nüfusun neredeyse tamamı Müslüman olmakla beraber, ülkede ciddi bir mezhepsel bölünme durumu söz konusudur. Bu Müslüman nüfusun yaklaşık %60-65'i Sünni, %35-40'ı ise Şii unsurlardan meydana gelmektedir.[257] Ayrıca ülkede diğer Arap ülkelerdeki duruma benzer bir şekilde kabilecilik anlayışı oldukça kuvvetlidir.

Kanıtlanmış doğal gaz ve petrol rezervleri noktasında herhangi bir hidrokarbon zenginliği bulunmayan ülke, ekonomik açıdan büyük ölçüde ülke dışında faaliyet gösteren iş gücünün sermayesine bağımlıdır. Bunun yanında dağlık ve engebeli bir coğrafyaya sahip olan Yemen, ekilebilir tarım alanları noktasında da oldukça geri bir ülkedir. Ülkenin dağlık ve engebeli bir yapıya sahip olması, merkezin kontrolü elinde tutmasını zorlaştıran, bunun aksine merkez kaç kuvvetlerin merkez karşısında kuvvet kazanmasını kolaylaştıran bir etken olduğu görülmektedir.[258]

Yemen, 1516 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına girmesinin ardından merkeze olan bağlılığını fiili egemenlik kazanarak kaybetmiştir. Bu noktada 17. yüzyıl ortalarında Yemen'in bu fiili egemenlik durumu oldukça kuvvet kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası bağımsız bir aktör olarak Arap Ortadoğusu'nda ortaya çıkmış istisnai bir ülke olarak karşımıza çıkan Yemen'deki fiili egemenliğin bütünleşik bir Yemen ortaya çıkardığı söylenemez. Bu açıdan 1839 yılında İngilizlerin Güney Yemen'i işgali ile başlayan Pretaktoral yönetim[259] varlığını 1967 yılına kadar sürdürmüş, bu durum tarihsel arka planı olan coğrafi bölünmüşlük yaratmıştır. 1950'li yıllarda Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen hadiselerden ciddi şekilde etkilenen Kuzey Yemen'de, Hür Subaylar darbesi sonrası Cumhuriyet'in ilan edilmesi Kuzey

---

[256] Bilgiler Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. İnternet: "Republic Of Yemen" ***World Bank***. Web: https://goo.gl/GmLrH7 adresinden 30 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.
[257] İnternet: Edwards , A."Country Focus: Yemen". ***Political İnsight***, Web: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/2041905816637460, adresinden 1 Haziran 2019'da alınmıştır.
[258] Oktav, Z.Ö.(2011). ***Basra Körefezi'nin Değişen Dinamikleri İran- ABD- Suudi Arabistan İlişkileri***. İstanbul: Beta, 163.
[259] Arı, T. A.g.e., 22.

Yemen siyasal hayatında ciddi bir etki yaratmıştır. Bölgede yaşanan dönüşümden destek alan Abdullah Sallal 1962 yılında askeri darbe ile imamlar yönetimine son vermiş ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren 1970 yılında kadar süren Kuzey Yemen iç savaşı küresel ve bölgesel aktörlerin katılımı ile sürdürülmüştür. Bölgesel düzeyde Suudi Arabistan Monarşisi Zeydi İmamlığı(Kralcılar), Mısır ise Cumhuriyetçileri destekleyerek zaman zaman vekâleten, zaman zaman ise doğrudan müdahaleye varır şekilde bir savaş yürütmüşlerdir.[260]

Kuzeydeki iç savaş durumu henüz sona ermemişken, Bağımsız Güney Yemen hareketinin İngilizlere karşı mücadelesi 1967 yılında sonuç vermiş, Güney Yemen İngilizlerden bağımsızlığını kazanmıştır. Kuzeyde yaşanan iktidar mücadelesine benzer gelişmeler Güney Yemen'de de yaşanmıştır. Böylesi bir ortamda 1970 yılında iktidar içi mücadeleler sonucu Marksist kanat iktidarı ele geçirmiştir. Bölgesel gelişmelerin yanı sıra küresel gelişmelerin de oldukça sert bir şekilde etkilediği bir coğrafyaya dönüşen Yemen'in bölünmüşlüğü 1990 yılına kadar devam etmiştir.[261] 1990 yılında her iki Yemenin bir araya gelmesi ile oluşturulan Yemen Arap Cumhuriyeti kırılgan bir yapıya sahip ülke olarak Arap Baharı sürecine kadar gelmiştir. Bu noktada Suriye'nin aksine ülkede istikrarın Arap Baharı süreci ile bozulduğu söylenemez. 1994 yılında Kuzey-Güney savaşı, 2004-2010 yılları arasında Husi hareket ile merkezi yönetim arasındaki çatışmalar ve en nihayetinde 2011 sonrası ülkenin etkisine girdiği iç savaş süreci ülkedeki tarihsel bölünmüşlüğü (coğrafi ve mezhepsel) çok ciddi şekilde derinleştirmiştir.

4.3.1.Arap Baharı Öncesi İran-Yemen İlişkileri

Devrim öncesi süreçte iki ABD müttefiki olan İran ve Suudi Arabistan Kuzey Yemen'deki imameti müşterek olarak desteklemiştir. Aynı şekilde her iki ülke güney Yemen'deki İngiliz varlığı ile de iyi ilişkiler sürdürmüşlerdir.[262] Ancak 1979 İslam Devrimi sonrası İran-Yemen ilişkileri büyük oranda değişiklik göstermiştir. Bu açıdan ikili ilişkilerde Yemenin coğrafi bölünmüşlüğü oldukça etkili olmuştur. Kuzeydeki Yemen Arap Cumhuriyeti'nin(YAC) Irak ve Suudi Arabistan ile iyi ilişkilere sahip olması İran ile iyi ilişkiler kurulmasına engel olmuştur. Bunun aksine İran, güneydeki

[260] Armaoğlu, F. A.g.e., 620-625.
[261] Arı, T. A.g.e, 222-224.
[262] Salisbury, P.(2015). "Yemen and The Saudi- Iranian 'Cold War'".***The Royal Enstitute of İnternational Affairs.*** 4.

Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti(YDHC) ile alt seviyelerde de olsa iyi ilişkiler sürdürmüştür.[263] Güney Yemen hareketinin Batı sömürgeciliği ve Körfez monarşileri karşıtlığı üzerine inşa ettiği retoriğin benzeri bir retorikle hareket etmesi, İran-YDHC ilişkilerine pozitif etki yaratmıştır.

Devrimin hemen akabinde gerçekleşen İran-Irak savaşında, Kuzey'deki YAC Saddam idaresindeki Irak'ı ve Körfez'deki Arap monarşilerini desteklerken, Güneydeki YDHC Saddam karşıtı bir tutumla İran'a yakın bir pozisyon sergilemiştir. 1990 yılında iki Yemen'in birleşmesi İran İslam Cumhuriyeti tarafından desteklenmiş,[264] bu durum ikili ilişkilere nispeten olumlu bir hava kazandırmıştır. Ancak İran'ın daha iyi ilişkilere sahip olduğu YDHC'nin Yemen Cumhuriyeti içerisindeki yönetim organizasyonlarından uzak kalması, İran'ın hali hazırda zayıf olan etkisini büyük ölçüde sınırlamıştır. Birinci Körfez savaşında Yemen'in- Saddam karşıtı kampta yer alan Körfez monarşilerin aksine- tarafsız bir pozisyon sergilemiş olması başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinin tepkisini çekmiş, bu durum Yemen'in çok büyük oranda maddi destekten mahrum kalmasına neden olmuştur.[265] Böylesi bir tavır savaşta tarafsız bir pozisyon sergileyen İran'ın pozisyonuna yakınlık gösterse de, ikili ilişkiler arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. 2000'li yıllarda İran dış politikasını en çok meşgul eden konuların başında gelen İran'ın nükleer programı Ali Abdullah Salih tarafından desteklenmişse de, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası Husi ve ayrılıkçı Hirak hareketine karşı İran'ın destek sağladığı iddiaları ikili ilişkilerin düşük seviyelerde ve çoğunlukla karşılıklı suçlamalar üzerinden yürütülmesine neden olmuştur. İran yapımı silahların ve kısa menzile sahip füze sistemlerinin Husilerin elinde olduğuna dair bilgiler Yemen hükümetinin endişelerinin katlanmasına neden olmuştur. Bu minvalde Yemen artan şüpheler üzerine Tahran büyükelçisini geri çekmiştir. Salih yönetimi Husilere finansal desteğin İran'ın yüksek mevkilerinden geldiğini beyan etmiş ancak İran hükümetini bundan sorumlu tutmadığını ifade etmiştir.[266]

---

[263] Reza Djalılı, M.R., Kellner, T. A.g.e., 48.
[264] A.g.e., 49.
[265] Yemen'in döviz girdisinin büyük çoğunluğunu Körfez ülkelerinde çalışan Yemenli işçiler oluşturmaktaydı. Savaşta Ali Abdullah Salih'in tarafsız bir pozisyon alması milyonlara varan Yemenli işçinin körfez ülkelerinden sınır dışı edilmeleri ile sonuçlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Cleveland. W. A.g.e, 543.
[266] Stille, C.(2017). "İran's Role in Yemen's Civil War". ***The Pardee Periodical Journal Of Global Affairs***, 120.

2000'lerin ortalarından itibaren İran-Yemen ilişkileri büyük oranda Husilere İran'ın sağladığı destek bağlamında değerlendirilmiştir. Ali Abdullah Salih iktidarının baskıcı yönetimine karşı 2000'li yıllarda ortaya çıkan Husi ve Hirak hareketleri iç siyasal sistemde etkin olma gayesi içerisinde olmuş ve artan baskılar bu grupları dış destek aramaya itmiştir. Husi hareketinin radikalleşmesi noktasında lider konumunda olan Bedrettin El Husi'nin 2004 yılında öldürülmesi oldukça etkili olmuştur. Öldürüldüğü tarihe kadar Al Hak Partisi bünyesinde Yemen parlamentosunda bulunan El Husi, daha sonraları siyasal hayattan çekilmiş, başta İran olmak üzere çeşitli İslam ülkelerinde bulunmuştur. Zeydi bir kimlikle Ali Abdullah Salih iktidarının karşısında bulunması, merkezi yönetim tarafından İran destekli bir hareketin lideri olduğu yönünde suçlamaları beraberinde getirmiştir. Bu açıdan El Husi'nin Hamaney, DMO ve Hizbullah ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu iddia edilmiştir. El Husi'nin ölümü sonrası hareket iyi organize olmuş milis bir harekete dönüşmüş ve özellikle Kuzey Yemen'de popülarite kazanmaya başlamıştır.[267]

Husi hareketinin İran ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu iddialarının en temel kaynağı her iki aktörün de Şii inanca bağlı olmalarında yatmaktadır. Yemen ülke nüfusunun %35-40'nı oluşturan Şii nüfusun bölge coğrafyası açısından İran için ciddi bir potansiyel barındırdığı düşünülmektedir. Fakat yine de bölgede Şii unsurlar olarak varlığını sürdüren Zeydiler dini doktrin noktasında 12 İmamcı görüşe yakın bir pozisyonda değildir. Devlet yönetimi noktasında, Zeydiler İran tarzının aksine yöneticinin(imam) Hz. Fatma'nın soyundan gelmesi gerektiğini- diğer bir ifadeyle ya seyit ya da şerif olma şartını- meşru bir iktidar için zaruri görmektedirler. Ayrıca iktidar iddiası içerisindeki yöneticinin yeteneklerini kanıtlaması gerektiğini düşünen Zeydiler bu noktada Sünni ekole yakın bir görüş sergilemektedirler.[268] Zeydilik ile 12 İmam Şiiliği arasındaki farklılığa rağmen Husi hareketinin geleneksel değerleri korumak adına milliyetçi bir ideolojiyle, Suudi Arabistan'ın bölgedeki selefi akımlarına karşı mücadele ediyor olması İran ile ortak paydaların yaratılmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, 2004 sonrası Husiler'in "ABD'ye ölüm" sloganları tarafların ortak paydalarının genişlemesine neden olmuştur denebilir.[269] Bu minvalde

[267] Salisbury, P. A.g.e., 5.
[268] Lindolm, C. A.g.e., 295.
[269] İnternet: Al-Muslimi, F.(May,2017). "Iran's Role in Yemen Exaggerated, but Destructive". *The Century Foundation*, Web: https://tcf.org/content/report/irans-role-yemen-exaggerated-destructive/?session=1 adresinden 2 Haziran 2019'da alınmıştır.

merkezi Yemen idaresi Husiler'e İran'ın destek sağladığına dair iddialarını bu bağlamda temellendirdiği görülmüştür. Fakat İran Meclis Sözcüsünün 2009 yılında "Yemen'in güvenliği ile aktif olarak ilgilenmekteyiz" beyanatı[270] İran'ın Arap Baharı öncesi süreçte Husi hareket dâhil birçok grup ile yakın temas halinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

4.3.2.Arap Baharı Sonrası İran'ın Yemen'deki Varlığı

Arap Baharı süreci öncesi oldukça istikrarsız bir yapıya sahip olan Yemen, Arap Baharı sürecinin de etkisi ile gün geçtikçe daha da derinleşen bir istikrarsızlığa bürünmüştür. Başlangıç itibari ile barışçıl nitelikte olduğu söylenebilecek gösterilerdeki asıl gaye, ülkede 33 yıllık iktidarı ile tepkileri çekmiş Ali Salih'in koltuğu bırakması olmuştur. Buna ek olarak Arap Baharı sürecinin fitilini ateşleyen genel nedenler olan; ekonomik, sosyal ve siyasi eşitsizlikler, azınlık yönetimleri ve halkın siyasal alandan dışlanması, yaygın ekonomik zorluklar Yemen'de halkın sokaklara dökülmesindeki en önemli diğer nedenlerdir.[271] Ali Abdullah Salih, kendisine düzenlenen suikast girişiminin ardından, Körfez ülkelerinin de aracılığı ile koltuğu yardımcısı Mansur Hadi'ye devretmeyi kabul etmiştir. Çeşitli bağışıklıklar karşılığında iktidarı devreden Salih,[272] ilerleyen süreçte tekrar iktidar mücadelesi içerisinde yer almıştır. Arap Baharı süreci öncesi yıllarca mücadele ettiği Husi hareketi ile işbirliği yapan, bu noktada Husiler'in 2015 yılında başkent Sana'yı ele geçirmelerindeki en önemli etken Ali Abdullah Salih'in desteği olmuştur. Bu süre zarfında Husiler'in başkanlık sarayını basmaları, devlet başkanı Hadi ve Başbakanı ev hapsine almalarına rağmen, her ikisi de kaçarak Husi ve destekçileri Salih'e karşı Aden'i geçici başkent ilan ederek mücadelelerini sürdürmüşlerdir.[273]

Geçiş hükümeti lideri Hadi'nin Birleşmiş Milletler'e hitaben yaptığı konuşmada yardım talep etmesi üzerine(BM Şartı 51. Maddeye atfen) Suudi Arabistan "Zafer Fırtınası" operasyonunu başlatmıştır.[274] Husilerin Yemen'deki varlığından oldukça endişe duyan Suudi Arabistan'ın Husilerin başkenti ele geçirmesi ile tehdit

[270] Oktav, Ö.Z. A.g.e., 166.
[271] Orhan D.(2013). " Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği", ***Atılım Sosyal Bilimler Dergisi.*** *3 (1-2), 20-21.*
[272] İnternet: "Salih Yetki Devri Antlaşmasını İmzaladı", ***NTV***, Web: https://goo.gl/5N7Y5W adresinden 3 Haziran 2019'da alınmıştır.
[273] Edwards, A. A.g.e., 37.
[274] Semin, A.(2015). "Yemen Krizi, Husiler ve İran-Körfez Güç Mücadelesi". ***Bilgesam Analiz,*** 3.

algıları çok büyük oranda artmıştır. Bu bağlamda Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri ve Mısır'ın da dâhil olduğu koalisyona Pakistan'ın da sınırlı destek sağlaması nedeniyle koalisyonun, Arap kimliğinden ziyade Sünni kimliği vurgulanmaya çalışılmıştır.[275] Böylesi bir ortam içerisinde Yemen Sünni ve Şii kimliğe sahip yerel ve bölgesel aktörlerin arasında sıkışmış, dış desteğin yoğun bir yıkıma neden olduğu bir coğrafyaya dönüşmüştür. Bu açından özellikle Sünni blokun lideri konumundaki Suudi Arabistan ve Şii Husi harekete destek sağladığı bilinen İran'ın iç savaşta oynadıkları rol iç savaşın seyrini ciddi oranda etkilemiştir.

Genel olarak Suudi Arabistan yoğun nüfuslu Yemen'i kendi arka bahçesinde problemli bir ülke olarak görmektedir. Bu doğrultuda yaklaşık 1500 km'lik geniş bir sınır hattını paylaştığı Yemen'de İran'ın Irak'taki anlayışına benzer bir şekilde zayıf bir ülke görme gayesi içerisindedir.[276] Bunun yanında kendi sınırları içerisinde nüfusun yaklaşık %10'unu oluşturan ve stratejik olarak oldukça kritik noktalarda ikamet eden Şii nüfusun Yemen'deki Husi hareketlerden olumsuz etkilenebileceğini düşünen Suudi Arabistan, iç savaşta oldukça aktif bir tutum sergilemektedir. Bu noktada Suudi Arabistan, Arap Baharı sonrası Hadi hükümetine ve hükümet destekli milis gruplara hava desteği sağlayarak Husilere karşı mücadele etmeye çalışmaktadır.

Arap Baharının başlangıcında İran, Suudi Arabistan ve Vahhabi ideolojisi ile mesafeli bir Yemen tahayyülü içerisinde bulunmuş, muhtemel yeni yönetimin Direniş Ekseni ve bileşenlerine yakın duracağını tahmin etmiştir. Arap Baharının genel seyrine uygun olarak yaşananları İslami devrimin uzantısı olarak gören İran, Ali Abdullah Salih'in de aralarında bulunduğu kimi Arap diktatörlerinin uluslararası ceza mahkemesinde yargılanmasını dahi talep etmiştir.[277] Ancak Suriye ve Irak'taki durumun aksine İran doğrudan kendi ulusal askeri birliklerini sahaya eklemlemeyip, daha çok vekil/otonom olarak görülebilecek aktörlere dış destek sağlayarak savaşı yürütmeye çalışmıştır. Bu açıdan İran'ı düşük yoğunluklu bir müdahaleye iten nedenleri birkaç başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki bölgedeki Suudi Arabistan varlığının bir tehdit unsuru olarak görülmesidir. Bu minvalde İran ve Suudi Arabistan bölgede nüfuz kurma gayesi içerisindedir. Bu açıdan İran'ın Yemen'deki

[275] Kurt, V.(2015). "Devrim'den Askeri Müdahaleye Yemen", ***Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı***, (144), 17.
[276] Salisbury, P. A.g.e., 3.
[277] Reza Djalılı, M.R., Kellner, T. A.g.e., 54-57.

Vahhabi etkisini kırmak gayesi ile hareket ettiği söylenebilir. Özellikle Husiler'in "yabancı Vahahbi etkisine karşı Yemen'in bağımsızlığını koruyoruz" fikri Husiler'i potansiyel müttefikler haline getirmektedir. Bunun dışında Husiler'in Suudi karşıtlığının yanında ciddi bir ABD karşıtlığı gütmesi İran'ın Husileri ABD karşısında kullanışlı araçlar haline getirmektedir. İkinci olarak Yemen'deki çatışma sürecine Suudilerin aktif katılımının vekâlet savaşları yürütülen Suriye ve Irak gibi alanlardaki nüfuzunu sınırlandırmasıdır. Üçüncü olarak kendisini Şii Müslümanların lideri konumunda gören İran'ın Husileri kendine yakın gördüğü, -kimi Husiler'in İran ziyaretleri sonrası 12 imamcı görüşü sergiledikleri iddia edilmektedir.- bu noktada ideolojik bir nüfuz kurma gayesi içerisinde olduğu düşünülmektedir.[278] Son olarak İran'ın Yemen'de Husi hareketinin iktidarı ya da en azından Batı destekli bir iktidardan arındırılmış bir yapının Kızıldeniz, Hint Okyanusu hatta Akdeniz'de çok ciddi jeopolitik avantajlar sağlayacağı düşünülmektedir.[279]

2014 yılında Rehber'in başdanışmanı Ali Ekber Velayeti'nin "*Tahran, Husileri kendi haklı mücadelelerinde desteklemektedir*" beyanatı bunun yanı sıra, meclis üyesi Ali Rıza Zekani'nin "*Husiler'in Sana'yı alması Tahran'ın kazanımıdır. Ayrıca İran bugün Bağdat, Beyrut, Şam ve Sana'dan oluşan dört başkenti kontrol ediyor"* beyanatları İran'ın en azıdan söylemsel düzeyde süreci nasıl değerlendirdiğini göstermektedir. Ancak tüm bu beyanlara rağmen- Irak ve Suriye'deki durumun aksine- İran'ın Husilere destek verildiği yönündeki iddiaları üst seviyelerden reddettiği görülmektedir.[280] Bu konuda vekâlet savaşlarının ve sağlanan desteğin kolaylıkla inkâr edilebilir olması İran'a ciddi avantaj sağlamaktadır.

Resmi düzeyde İran'ın Husileri eğittiğine yahut donattığına dair açıkça ifadeler bulunmamakla beraber, özellikle uluslararası medya kuruluşlarının bu konuda ciddi iddiaları gündeme getirdikleri görülmektedir. Bu noktada Wall Street, İran'ın ayrılıkçı hareket mensuplarını eğittiği, Hizbullah'ın ise maddi destek sağladığını ifade etmiştir. Financial Times ise Hizbullah'ın on yılı aşkın bir süredir Husileri Yemen ve Lübnan'da eğittiğini iddia etmiştir.[281] Bu noktada DMO'ya bağlı Kudüs Gücü Komutanı İsmail Gani'nin *"İslam Cumhuriyeti sancağı altına giren herkes bizim*

[278] Stille, C. A.g.e., 123.
[279] Reza Djalılı, M.R., Kellner, T. A.g.e., 57.
[280] Salisbury, P. A.g.e., 8-9.
[281] Stille, C. A.g.e., 121.

kuvvetimizdir. Yemen'in savunucuları İslam Cumhuriyetinin sancağı altında eğitildi" ifadesi iddiaları doğrular niteliktedir. Bu durum DMO'nun aktif bir şekilde Husileri desteklediğini göstermektedir. Bunların dışında BMGK'ya sunulan bir raporda, Eritre kıyılarında bir adada DMO'nun Husi milisleri eğittiğine dair bulgular olduğu ifade edilmiştir. 2016 yılında ABD'ye ait Mason adlı destroyerin Husiler tarafından vurulmasında Husiler'in kullandığı füzelerin ve radar sistemlerinin İran tarafından temin edildiği ifade edilmiştir. Tüm bu iddiaların yanında Husiler'in Sana'yı ele geçirmelerinin ardından DMO ve Hizbullah'a mensup tutsakların serbest bırakılması İran'ın sahadaki varlığının açık bir kanıtı olarak görülmektedir.[282]

Suudi Arabistan'a Husiler tarafından düzenlenen füze saldırıları ve bu saldırılarda kullanılan füzelerin temininin İran tarafından yapıldığı iddiaları sıklıkla dile getirilmiştir. 2017 yılında ABD'nin BM temsilcisi Nikki Halley İran'ın Husi milislere balistik füze temin ettiğini, böylece BMGK kararlarını ihlal ettiğini ifade ederek İran üzerindeki baskıyı arttırmayı hedeflediği görülmüştür.[283] Bunun dışında Husiler'in Burkan-2 adlı balistik füzeyi tanıtmaları ve ardından 2016 yılında Yemen sınırından yaklaşık 630 kilometre mesafedeki Kral Abdulaziz Uluslararası Havalimanı'nı hedef almaları Husiler'in böylesi silah sistemleri ile sahip oldukları vuruş gücünü göstermektedir.[284] Balistik füze sistemlerinin yanında İran'ın drone, İran yapımı roketler, C-4 gibi çeşitli patlayıcılar ve anti tank güdümlü silahları deniz yoluyla Husilere sağladığı bilinmektedir. Ancak deniz yollarının büyük ölçüde Suudi ablukası altında olması dolayısı ile İran'ın alternatif bir rota olarak Umman'ı kullandığı görülmüştür.[285]

İran'ın Husilere sağladığı destek ve bu bağlamda İran tehdidine karşı başlatılan hava saldırıları Obama döneminin nispeten ılımlı İran politikasına karşı oldukça sert bir zeminde yürütülmüştür.[286] Bu durum ülkede iç savaşın açmış olduğu derin yıkımın katlanmasına neden olmuştur. Elde dilen verilere göre; hava saldırıları sonucu 15 bin

---

[282] Stille, C. A.g.e., 121-122.
[283] İnternet: "Iran Supplied Yemen Rebels With Ballistic Missile–US", ***BBC News***, Web: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-42356969?ocid=socialflow_twitter adresinden 3 Haziran 2019'da alınmıştır.
[284] İnternet: "Burkan 2-H: Suudi Arabistan'ın yüzde 80'ine ulaşabilen balistik füze". ***BBC News Türkçe***, Web: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42409902 adresinden 3 Haziran 2019'da alınmıştır.
[285] Sharp, J.(2017). "Yemen: Civil War and Regional İntervention", ***Congressional Research Service***, *8-9.*
[286] Selvik, K. (2015). "The War in Yemen: The view from Iran". ***Norwegian Peacebulding Resource Centre,*** 2.

sivil hayatını kaybetmiş, 3 milyon insan içsel olarak yer değiştirmiş, 7 milyon insan açlığa mahkûm olmuş, kolera başta olmak üzere çeşitli salgın hastalıklar dolayısı ile 250 bin insan hayatını kaybetmiştir. Böylesi bir insani trajedi içerisinde Suudi Arabistan'ın uyguladığı abluka ülkeye insani yardımların ulaşmasını önlerken, İran'ın Husiler'e sağlamış olduğu destek savaşta ihtiyaç duyulan kaynak teminini kolaylaştırmakta, dolayısıyla savaşı daha da yıkıcı kılmaktadır. Ancak İran vekâleten destek sağladığı grupları reddedebilme imkânına sahipken, Suudi Arabistan doğrudan müdahalenin doğurduğu sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu minvalde İran'ın desteğinin Suriye ve Irak'ın aksine sınırlı olduğu düşünülmekle beraber, özellikle Suudi Arabistan ve müttefiklerinin Husiler'i İran ile ilişkilendirerek İran karşıtlığı üzerinden kazanımlar elde etmeye çalıştıkları görülmektedir.[287]

Daha önce ifade edildiği gibi Irak, Suriye ve Lübnan'a kıyasla İran'ın Yemen'deki varlığının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu noktada Husiler'in sahada İran'ın vekili olarak hareket ettikleri söylenemez. Ancak Suudi Arabistan'ın saldırganlığının Husiler'in İran'a olan ihtiyacını arttırdığı söylenebilir. Hadi yönetiminin "*İran'ın Yemen'de bir Fars devleti kurmasına izin vermeyeceğiz"* beyanatı, yürütülen savaşın İran'a karşı yürütüldüğü fikrini benimsetme gayesi olarak görülmektedir. Bu açıdan Husi karşıtlığı üzerinden sınırlı bir destek sağlamak yerine, İran karşıtlığı üzerinden ciddi bir destek sağlanmaya çalışıldığı ve bu konuda başarılı olunduğu söylenebilir. [288]

Vekâlet savaşları bağlamında yürütülen Yemen iç savaşında, İran tarafından belirli seviyede finansal, medya, siyasal ve eğitim-donatım desteğinin Husi hareket için hayati olduğu görülmezken, Suudi Arabistan ve müttefiklerinin Hadi iktidarı için oldukça hayati olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Husi hareketin mahalli bir unsur olarak bölgede varlığını kuvvetlendirdiği, bu açıdan İran'ın desteğinin kesilmesi, Husi hareketi bir varlık sorunu içerisine çekeceği düşünülmezken, aynı durum Hadi iktidarı için oldukça düşük bir ihtimaldir. Fakat İran'ın sağlamış olduğu desteğin stratejik planlama, gelişmiş silah sistemlerinin kullanımı gibi Husiler'in deneyimsiz oldukları alanlarda oldukça önemli olduğu bilinmektedir.[289]

[287] Al-Muslimi, F. A.g.e.
[288] Al-Muslimi, F. A.g.e.
[289] A.g.e.

Irak ve Suriye'de yürütülen mücadelenin aksine İran'ın Yemen'de çok ciddi kayıpları bulunmamakla beraber, elde edilen en küçük bir kazanımın neredeyse maliyetsiz bir kazanım olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde Suriye ve Irak'ta olduğu gibi stratejik kayıpların da İran için söz konusu olmadığı görülmektedir.[290] Bu açıdan yürütülen düşük yoğunluklu savaşın Suudi Arabistan'ın limitlerini zorlayacağı ve kendisinin aksine böylesi bir müdahaleyi kaldıramayacağı düşünülmektedir. Kaldı ki son dönemde ülkenin ciddi bir ekonomik darboğazın bulunduğuna dair haberler bu fikri kuvvetlendirmektedir.[291] İç savaşta Husiler'in dış destek arayışı İran'ın önemini arttırmış olsa da, bu ihtiyaç bir vekil-asil ilişkisine dönüşmemiştir. İran'ın Husiler'in başkent Sana'ya girmemeleri yönündeki tavsiyelerine rağmen,[292] Husiler bu tavsiyeyi göz ardı etmesi İran kontrolünün söz konusu olmadığının bir göstergesidir. Bu noktada Zeydiliğin ılımlı bir dini anlayış olması, Sünniliğe yakınlığı ve Husi nüfusun Zeydilerin çok küçük bir kısmını oluşturması, İran'ın şiileri kontrolünü ve dini otoritesinin altında toplamasını engellemektedir. Ayrıca tarihsel, coğrafi ve dini gerekçelerin sahada Suudi Arabistan'ı aktif kılıyor olması, İran'ın etkisini ciddi oranda zayıflatmaktadır.[293] Ancak bu noktada İran, Suudi Arabistan'ın aktif müdahalesinin yarattığı insani yıkımı ve bu durumun uluslararası toplum nezdindeki karşıtlığını kendi lehine kullandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Yemen'de İsrail ile işbirliği içerisindeki bir Suudi Arabistan'ın varlığı[294] ve Arap El Kaidesi gibi selefi terör gruplarının varlığı Suriye ve Irak'ta olduğu gibi Yemen'de de İran'ın pozisyonunu kuvvetlendirmektedir.

Genel olarak bakıldığında İran'ın Husileri Suudi Arabistan'ın arka bahçesinde ulusal güvenliği tehdit edecek düzeyde problemler yaratan kullanışlı araçlar olarak görmektedir.[295] Böylesi bir anlayışa Husiler'in stratejik müttefik olmadığı ancak bölgede nüfuz mücadelesi içerisinde olduğu Suudi Arabistan'a karşı az maliyetli

---

[290] A.g.e.

[291] Özellikle petrol fiyatlarında yaşanan düşüş ve ülkenin büyük oranda petrol ihracından elde edilen gelirlere bağlı olması ve yemen gibi vekâlet savaşlarının yaratığı ekonomik yıkım süreci böylesi ihtimalleri güçlendirmektedir. İnternet: "IMF, Suudi Arabistan İçin İflas Edebilir Dedi". ***KARAR***, Web: https://www.karar.com/ekonomi-haberleri/imf-suudi-arabistan-icin-iflas-edebilir-dedi-49373 adresinden 3 Haziran 2019'da alınmıştır.

[292] Söylem bazında Sana'nın ele geçirilmesi bir kazanım olarak görülse de içerdiği riskler dolayısı ile böylesi bir tavsiye yapılmıştır. El Ghamari, M. (2016). "Jemen - the Proxy War". ***Securitologia***, 22(2),53.

[293] Al-Muslimi, F. A.g.e.

[294] El Ghamari, M. A.g.e., 50.

[295] Edwards, A. A.g.e., 37.

kullanabilir bir araç olduğu görülmektedir.[296] Irak'taki siyasal sürecin aksine Yemen'de savaşın halen oldukça şiddetli şekilde sürdüğü bir alanda, İran'ın sahada desteklediği milis unsurların siyasal süreçlere katılımlarını destekleyeceği düşünülmektedir. Ancak böylesi bir durumun Yemen'deki Suudi etkisi göz önünde bulundurulursa, Irak ve Suriye'deki kadar kolay olmayacağı açıktır.

[296] Al-Muslimi, F. A.g.e.

5. SONUÇ

İslam Devrimi meydana geldiği dönem içerisinde; bölgesel ve küresel ilişkilerde oldukça önemli kırılmalar yaratmıştır. Ciddi bir şaşkınlıkla beraber, İran'da dinin devleti dönüştürmesi ya da şekillendirmesi eskilere dayanmaktadır. Bu açıdan "devlete kim hâkim ise o dindir" anlayışının uzantılarını bugünkü İran İslam Cumhuriyeti'nde de görmek mümkündür.[297] Bu açıdan 1979 sonrası İran'da yaşanan gelişmelerin teokratik bir yönetim yarattığı kabul edilmektedir. Ancak geçmiş örneklerde olduğu gibi, dinin siyasallaşması süreci İran'da da gerçekleşmiş, devlet dinin maslahatı için olmazsa olmaz olmuştur. *"1989 tarihli mektubunda Humeyni, ülke yararına ters düşmesi halinde hükümetin tek taraflı olarak şer'i bir hükmü fesh etmekle yükümlü olduğunu belirtmiş olması İran'da pragmatizmin ne seviyelerde olduğunu göstermektedir".*[298]

Anayasanın dış politikada zaruri gördüğü hükümlerin uygulanması durumu, Velayet-i Fakih nazariyesinin tam manası ile anlaşılmadan kavranamayacağı görülmektedir. Bu anlayışa göre İran'ın iç politikada statükocu, bunun aksine dış politikada ise revizyonist bir anlayış güttüğü görülmektedir.[299] Fakat bu revizyonist anlayış dış politikada devrim ihracı olarak kabul görmüş olsa da devrimin hemen akabinde Irak ile yaşanan harap edici savaş gibi hadiseleri İran dış politikasında idealist gayelere ulaşmanın zorluğunu, bunun aksine dış politikasında realist bir okuma yapması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda dış politikada Pers milliyetçiliği, İslamcılık ve Anti Emperyalizm odaklı genel bir çerçeve çizilse de İran maslahat kavramı ile bu çerçevenin dışında oldukça esnek hareket edebilme imkânına sahiptir.

Dış politikasındaki idealist söylemin devrimin hemen akabinde maslahat odaklı bir realizme kaymasının ardından İran, bölgede ve uluslararası arenada karşı karşıya kalmış olduğu izole edilmişliği büyük oranda devlet dışı aktörler ile iyi ilişkiler geliştirerek ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu noktada, Suriye ile devrim sonrasında kurulan ve muhafaza edilen iyi ilişkiler istisnai bir örnektir. Devrim sonrası devlet temelli uluslararası sistem okumasını reddeden İran'ın, dış politikada ulusal sınırların ötesinde varlık göstermesi devrim sonrası ortaya konan savunma doktrininin bir

[297] Ramazani, K. A.g.e.,552-553.
[298] Sarı, İ. A.g.e., 104-110.
[299] Okyar, O. A.g.e., 66.

uzantısıdır. Bu bağlamda üçüncü ülkelerde İran'ın çeşitli aktörlere sağlamış olduğu destek "Öncü Savunma" konsepti altında kullanılarak, tehdit henüz İran sınırlarına ulaşmadan bertaraf edildiği fikri dış politika karar vericilerinin genel görüşüdür.[300] Buna ek olarak ulusal savunma konusunda "Asimetrik Savaş" doktrini dış politika hedeflerine ulaşılması konusunda en önemli unsurlardan biridir. Asimetrik savaş yöntemleri içerisinde İran, rejimin bekası ile devletin bekasını eş görmekte, bu bağlamda rejime karşı tüm tehditleri ulusal güvenlik sorunu olarak tanımlamaktadır. İçeride oluşturulan sıkı bir güvenlik aygıtıyla rejimin varlığını tehdit edebilecek her unsur bertaraf edilmeye çalışılırken, dış politikada kendine balistik füzeler, nükleer çalışmalar ve vekil olarak kabul edilen unsurlara destek sağlanarak ciddi bir caydırıcılık yaratmaya çalıştığı görülmektedir. Vekil/otonom aktörlere sağlanan destek yoluyla İran ulusal sınırlarının binlerce kilometre ötesinde askeri faaliyet yürütebilme imkânına sahip bir ülke görünümündedir. Bu durum orta ölçekli bir askeri güç için oldukça önemli bir kazanım olarak görülebilir.[301]

İran dış politikada özel olarak Levant'ta, genel olarak Ortadoğu bölgesinde ciddi bir manevra alanı elde etmiş görünmektedir. Bu açıdan İran'ın sahadaki hâkimiyetini kuvvetlendiren birkaç unsur bulunmaktadır. İlk olarak İran sahip olduğu emperyal geçmiş ve devlet geleneği ile bölgede daimi bir aktör olarak varlığını korumayı başarabilmiş istisnai ülkelerden biridir. Bu emperyal geçmişin, İran'ın bölgedeki varlığını motive edici bir unsur olduğu bilinmektedir. Bu açıdan İran bölgede hâkimiyet kurma gayesi ile hareket etmektedir. Ortadoğu genelinde var olan azınlık yönetiminin İran'da söz konusu olmaması, İran'ın bölgedeki Arap monarşilerinin aksine kısmen otonom bir dış politika yürütebilmesini sağlamaktadır.[302] Ancak İran'ın dış politikada yayılmacı hırslara sahip olmasını kolaylaştıran unsurlar daha çok bölgenin genel karakteristiği ile alakalıdır. Ortadoğu bölgesinin Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı egemenliğinden arındırılması ve "Tüm barış antlaşmalarının sonunu getiren barış antlaşmaları" ile olgunlaşmamış ulus devlet formlarının ortaya çıkarılması ile ciddi istikrarsızlık alanları meydana gelmiştir. Her ne kadar İran istikrasızlığa komşu olmanın bedellerini yıllarca ödemiş olsa da özellikle devrim sonrası süreçte bu istikrarsızlığa komşu olmayı bir nevi bir dış politika

[300] Vatanka, A. A.g.e., 11.
[301] Bucala, P. A.g.e., 1.
[302] Mcmillan, M. E. A.g.e., 201.

tercihi haline getirmiş görülmektedir. İlk olarak Irak'ta uygulanan "Kontrollü İstikrarsızlık" anlayışı bölgede dış müdahaleler yoluyla genişletilmeye başlanmıştır. I. Körfez Savaşı ve II. Körfez Savaşı bölgede hâlihazırda var olmayan Weberyan devlet yapılarını erozyona uğratırken, İran'ın manevra kabiliyeti zayıflayan bölge coğrafyasında büyük oranda artmıştır. Özellikle merkezi Arap güçleri işgaller ve Arap Baharı gibi hadiseler ile kuvvet kaybı yaşarken, İran maruz kaldığı uluslararası izolasyonlara rağmen etki gücünü büyük oranda arttırmayı başarmıştır denebilir.[303] Arap bir gazetecinin "Lübnan, Irak ve Filistin Araplardan alınıp İran'ın eline geçti" ifadesi sahadaki gerçekliğin bir yansımasıdır. Özellikle Arap Baharı sonrası süreçte İran'ın Suriye ve Yemen'de de hâkim bir pozisyon elde etmesi İran'ın etki alanının Levant ile sınırlı kalmadığının bir göstergesidir.[304]

İran dış politikasındaki yayılmacı fikri anlayış, 2003 ABD İşgali ve özellikle Arap Baharı sonrası mezhepsel bölünmenin zirveye ulaştığı bir dönemde İran'ı Şii nüfusun lideri konumuna getirmiştir. Bu konuda İran'ın arzuları açık olmakla beraber, diğer aktörlerin tutumları da böylesi bir gerçeğin doğmasına neden olmuştur. Bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu İran'ın çeşitli devlet/devlet dışı aktörlere destek sağlayarak/mobilize ederek, daha az mali kayıplar ile doldurmaya çalıştığı görülmektedir. İran dış politikada sıfır kazançlı süreçlerin baskın olduğu anlayışı ile hareket ederek, "ya kaybedersiniz ya kazanırsınız" mantığını kullanmaktadır. Bu anlayış içerisinde İran'ın çeşitli vekil/otonom aktörlere destek sağlamasının ciddi avantajlarının bulunduğu görülmüştür. Bu açıdan kullanılan grupların/aktörlerin ulusal orduların kullanımından katbekat az maliyetli olmaları ve inkar edilebilir olmaları en önemli avantajlar olarak dikkat çekmektedir. İran'ın bu tür gruplara desteğinin maliyeti yıllık olarak yaklaşık 100-200 milyon $ civarındadır.[305] Bu bağlamda maliyet noktasında İran'ın askeri harcamalarının bölgede jeopolitik üstünlük mücadelesi içerisinde olduğu ABD ve Suudi Arabistan gibi ülkelere kıyasla oldukça düşük kalması, İran'ın bu açığı bu tür grupların desteklenmesi yoluyla kapatmasına neden olmaktadır. 2017 yılı verilerine göre küresel bağlamda ABD'nin 649 milyar dolar ile açık ara birinci olduğu askeri harcamalarda Suudi Arabistan 69 milyar dolarlık askeri harcama ile üçüncü sırada bulunmaktadır. Buna karşılık İran yaklaşık 14,5 milyar

[303] Nasr, V. A.g.e., 112.
[304] Thaler, D.E., Nader, A., Green, J.D., Lynch, Wehrey F. A.g.e., 20.
[305] Deep, A. A.g.e., 17.

dolarlık askeri harcama ile yalnızca Ortadoğu'da Suudi Arabistan, Türkiye ve İsrail'in ardından dördüncü sırada bulunmaktadır.[306] Bu açıdan İran bu tür aktörlere destek sağlayarak hem askeri harcamalarını minimize etmiş (diğer aktörlere kıyasla) hem de karşı karşıya olduğu ekonomik krizin daha da derinleşmesini ve altından kalkılmaz bir hal almasını engellemeye çalışmıştır. Ayrıca İran böylesi vekâlet savaşlarına girişerek, vekâlet savaşları yürüttüğü aktörler ile doğrudan karşı karşıya gelmemeye çalışmıştır. Dwight D. Esesenhower'in vekâlet savaşlarını "dünyanın en ucuz sigortası" olarak tanımlaması maliyetinin oldukça düşük olmasından kaynaklanmaktadır.[307] Tüm bu avantajları İran dış politikasında vekil/otonom aktörlerin kullanımının kullanışlı bir seçenek olmasına neden olmaktadır.

Her ne kadar İran'ın dış politikada vekil/otonom grupları desteklemesinin arkasında ciddi avantajlar yatıyor olsa da bu anlayışın bazı ciddi dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajlardan en büyüğü vekâlet savaşları yürütülen bir savaşın kontrolden çıkmasıdır. Bu açıdan vekâlet savaşları daha büyük bir savaşın koruma kalkanı olarak görülse de, bu kalkanın delinmeyeceğine dair bir garanti verilemez. Bu açıdan vekâlet savaşları yürütülen bir savaş daha büyük bölgesel ya da küresel çaplı bir savaşın provası olabilmektedir. Bunun yanı sıra İran özelinde yürütülen vekâlet savaşlarının ülke kamuoyunda iç kaynakların üçüncü ülkeler adına heba ediliyor algısının artan ekonomik zorluklar sonrası kuvvet kazanması, İran'da rejimin meşruiyetinin ve varlığının sorgulanmasına neden olabilmektedir.

Vekâlet savaşlarının teorik ve pratik çerçevelerinin İran dış politikası açısından büyük oranda uyuştukları söylenebilir. Ancak özellikle asil ve vekil arasındaki ilişkinin muğlaklığı vekilin statüsünün tam manası ile ne olduğuna dair şüpheler doğurmaktadır. Bu açıdan İran'ın destek sağladığı aktörler vekil/uydu, otonom aktör ya da müttefik olarak adlandırılabilmektedir. Bu bağlamda uluslararası ilişkilerin devlet merkezli yapısının küreselleşme sürecine rağmen halen oldukça baskın bir pozisyonda olması bu tür aktörlerin devletler ile olan ilişkilerinin asil-vekil ilişkisi olarak tanımlanmasına neden olduğu görülmektedir. İran'ın dış politikada bu grupları

---

[306] İnternet: Wezeman, P.D.(Dec, 2018). "Saudi Arabia, Armaments And Conflict İn The Middle East". ***Stockholm International Peace Research Institute***. Web: https://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2018/saudi-arabia-armaments-and-conflict-middle-east adresinden 8 Haziran 2019'da alınmıştır.

[307] Mumford, A. (2013). "Proxy Warfare and the Future of Conflict". A.g.e., 40.

kullan-at mantığı ile kullandığına dair örnekler mevcut olsa da özellikle Hizbullah'ın örnekliğinde benzer yapıların Irak, Suriye ve Yemen'de kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Devlet içerisinde devlet yapılanması süreci olarak görülen Hizbullah örneği İran için daha sistematik bir anlayışın doğmasına neden olmuştur. Bu süreç içerisinde İran'ın genel yaklaşımının; etnik yahut dini temelli bir çatışmada vekil unsurlara ya da diğer otonom aktörlere insan gücü, maddi ve materyal destek ve askeri olmayan araçlar (propaganda gibi) sağlanması yoluyla vekili olarak görülen unsurların sahadaki maddi kazanımları ilk aşamayı oluşturduğu görülmektedir. Askeri süreç olarak adlandırılabilecek bu sürecin ardından, İran vekâlet ettiği unsuların kazanımlarını sahadaki gerçekliğe paralel olarak diplomasi masasında hem kendi hem de vekili lehine kullanmaktadır. Bu geçiş sürecinin ardından son aşamada İran bu vekil unsurların özellikle iç savaşlar sonrası yeniden yapılanma içerisindeki devlet aygıtlarına entegre edilmesi nihai süreci oluşturmaktadır denebilir.

Bu sistematik içerisinde İran'ın Irak'ta Haşdi Şabi'nin ulusal orduya entegre edilmesi Irak'ta arzu edilen başarıyı İran'ın elde ettiğini göstermektedir. Bunun aksine Suriye'de yaşanan süreç "Hizbullahlaştırma" sürecine uygun bir hal almış olsa da İran'ın Suriye'deki Nusayri iktidar ile yakın müttefiklik ilişkisi ve ülkedeki Rus etkisi dolayısı ile daha az tercih edilebilir görülmektedir. Fakat yine de İran'ın Suriye İç Savaşı'nda elde etmiş olduğu kazanımları sahada bırakmayacağı, Suriye'nin siyasal ve askeri yapılanma sürecine kendine yakın unsurları devlet aygıtına entegre edeceği düşünülmektedir. Böylece İran bu gruplar üzerindeki hakimiyeti ile bu ülkelerin iç siyasal, ekonomik ve askeri hayatlarında hâkim bir güç olma gayesi içerisindedir. Bu durumun büyük oranda başarıldığı Irak, Lübnan'dan sonraki en büyük kazanım olmuştur denebilir. Suriye'de sürecin tam manası ile netleşmemesi, süreç hakkında net tahminlerde bulunmayı zorlaştıran bir unsurdur. Yemen; Irak ve Suriye'nin aksine İran'ın hâkimiyet alanının oldukça sınırlı olduğu bir coğrafi alan olarak görülmüştür. Ancak özellikle Arap Baharı sonrası süreçte, Yemen'in başarısız devlete dönüşmesi ve iç savaşta Husiler'in (Ensarullah Hareketi) artan dış destek arayışı İran'ın önemini büyük ölçüde arttırmıştır. Fakat İran'ın Husileri Suriye ve Irak'taki gruplarda olduğu gibi kontrol altında tuttuğu söylenemez. Bu açıdan Ensarullah hareketi İran için kendi nüfuzunu arttırabileceği araçlar olarak görülmektedir. Yemen'in vekâlet savaşları stratejini sistematik bir şekilde uygulayabileceği bir alana henüz dönüşmemesindeki en önemli neden İran'ın sahadaki etkinliğini sınırlayan etnik ve dini bağların

zayıflığıdır. Fakat yine de İran, Yemen'de öncesinde hiç olmadığı kadar kuvvetli bir pozisyona erişmiş; sahadaki Husi varlığına ve kazanımlarına ciddi sayılabilecek bir destek vermiştir. Bu noktada İran sahada sağlamış olduğu desteğin, olası bir siyasal çözüm noktasında kendine ciddi avantajlar sağlayacağını düşünmektedir.

Dış politikada İran'ın müttefiklik konusunda çok geniş bir yelpazeye sahip olduğu görülmektedir. Bölgesel güçlere ve devlet dışı aktörlere hatta terör örgütlerine kadar birçok aktör ile ilişki içerisine girebilme yeteneğine sahip bir ülke olan İran'ın kimi aktörler için sağlamış olduğu destek hayati niteliktedir.[308] Sağlanan bu destek noktasına 1979 yılında milis bir güç olarak kurulan DMO'nun bugün dış politikada rehberlik ve cumhurbaşkanlığı makamı ile beraber en önemli üç aktörden biri olmasının etkisi çok büyüktür. DMO'nun kurulduğu günden bugüne sahip olduğu dini, ideolojik ve etnik bağlar ile birçok grup üzerinde hâkimiyet kurduğu, bu hâkimiyet ile ülkelerin iç politikalarından dış politikalarına kadar birçok alanda söz sahibi olduğu görülmektedir. Özellikle Arap Baharı sonrası bölgenin derin tahribat yaratan iç savaşlara sürüklenmesi, bölgede nüfuz mücadelesi içerisindeki küresel ve bölgesel aktörleri vekil arayışına itmiştir. DMO'nun bu noktada geçmiş tecrübeleri ve sahip olduğu yakın ilişkiler İran'ın vekâlet savaşları sahasında elini ciddi oranda rahatlatmıştır.

Sonuç olarak İran İslam Cumhuriyeti, devrimin yaşandığı 1979'da izole bir dış politikaya mecbur kalmışken günümüzde; etki alanı Levant bölgesinin sınırlarını aşan, desteklediği gruplar ile bölgesel rakiplerinden çok daha az maliyete ideale yakın bir politika pratiğine sahip olduğu görülmektedir. Bölgedeki istikrarsızlıktan en çok faydalanan ve bu istikrarsızlığı ciddi şekilde körükleyen İran dış politikası yakın gelecekte bu çizgiden ayrılmayacak gibi görülmektedir.

[308] Barzegar, K., Divsallar, A. A.g.e., 42.

KAYNAKÇA

Abrahamiyan E.(2018). *Modern İran Tarihi* (5. Baskı). (Çev. Şendil, D.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ali, O. (2015). "Post -ISIL Iraq : National Challenges and Opportunities". ***Turkish Journal Of Middle Eastern Studies,*** 2(2). 37-58.

Allansson, M., Sollenberg, M., Themnér, L. (2013). ***SIPRI Yearbook 2013: Armaments, Disarmament and International Security***. Oxford University Press.

Amir Toumaj, A.(2014). "Iran's Economy Of Resistance: Implications For Future Sanctions". ***The American Enterprise Institute.***

Arı, T. (2012). **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş, Diplomasi**(V. Basım).Bursa: MKM yayınları.

Armaoğlu, F. (2017). ***20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*** (23. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Atlıoğlu Y.(2014). ***Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri Aziz Marun'dan İç Savaşa Maruni Kimliği ve Çatışma***. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Barzegar, K. (2008). "Iran's Foreign Policy In Post-Invasion Iraq". ***Mıddle East Polıcy***, 15(4). 47-58.

Barzegar, K., Divsallar, A. (2017). "Political Rationality İn Iranian Foreign Policy". ***Washington Quarterly***, 40(1). 39-53.

Berber, S. (2013). "İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri". ***Bilge Strateji***, 5(9). 61-84.

Berghorn, D., Hattstein, M.(2012). *Dünya Tarihi*(4. Baskı). (Çev. Yavuz, A.). İstanbul: NTV Yayınları.

Brands, H. (2011)."Inside the Iraqi state records: Saddam Hussein, "Irangate", and the United States", ***Journal of Strategic Studies***, 34(1). 95-118.

Bucala, P.(2017). "İran's New Way Of War In Syria". ***Institute For The Study Of War.***

Buzkıran, D., Kutbay H(2013), "Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik Ve Sosyal Etkileri". ***Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi***, 5(1). 147-162.

Cleveland, W.L.(2008) *Modern Ortadoğu Tarihi*(Çev. M. Harmancı).İstanbul: Agora Kitaplığı.

Deep, A.(2018). "Capability and Resolve in US–Iranian Competition The Proxy Dilemma". **Modern War Institute.**

Dobbins, J., Nader, A., Kaye, D., Wehrey, F. (2011). ***Coping with a Nuclearizing Iran, Encyclopedia of Evaluation.*** Santa Monica: RAND Corporation.

Duner, B. (1981). "Proxy Intervention in Civil Wars". ***Jurnal of Peace Research***,18. 353-361.

Eisenstadt, M. (2017). "Iran after Sanctions : Military Procurement and Force-Structure Decisions" . ***The International Institute for Strategic Studies.***

Ekşi, M. (2017). "The Syrian Crısıs As A Proxy War And The Return Of The Realist Great Power Politics". ***Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergis.*** 1(2), 106-129.

El Ghamari, M. (2016). "Jemen - the Proxy War". ***Securitologia***, 22(2). 43-56.

Emadi, H. (1995). "Exporting Iran' s Revolution : The Radicalization of the Shiite Movement in Afghanistan". ***Taylor & Francis Group***, 31(1).

Erdoğan, Ş. Deligöz, E. (2015). "Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği". ***Savunma Bilimleri Dergisi,*** 14(1). 5-37.

Eroğlu, C.(2003). ***İsrail'in Beka Stratejisi Ve Kürtler***. İstanbul: Sayfa Yayınları.

Friedman, G.(2008). "The Geopolitics Of Iran: Holding The Center Of A Mountain Fortress". ***Straffor.***

Fürtig, H. (2013). "Iran and the Arab Spring : Between Expectations and Disillusion". ***German Institute of Global and Area Studies***, (241).

Garthwaite, G.R.(2018). ***İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze***. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Gelbart, J.(2010). "The Iran-Syria Axis: A Critical Investigation". ***Stanford Journal of International Relations***, 12(1), 36-42.

Goodarzi, J.(2013). "Iran and Syria at the Crossroads: The Fall of the Tehran-Damascus Axis?". ***Wilson Center***, (35).

Habibi, N. (2018). "The Iranian Economy Two Years after the Nuclear Agreement". ***Crown Center for Middle East Studies,*** (115).

Hafeziniya, M.R.(2017). ***İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası***(1. Baskı). Ankara: İraniyat Yayınları.

Haji-Yousefi, A. M. (2009). "Whose Agenda Is Served by the Idea of a Shia Crescent?". ***Turkish Jurnal Of Internatioanl Relations,*** 8(1). 114-135.

Halliday, F. (2001). "Iran and the Middle East: Foreign Policy and Domestic Change". **Middle East Research and Information Project (MERIP),** (220). 42-47.

Heradstveit D., Bonham G.M.(2007). "What the Axis of Evil Metaphor Did to Iran". ***Middle East Institute,*** 61(3). 421-440.

Hunter, S.T.(2010). ***Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order***. California: Praeger.

İnternet: Schwarz, J.(February, 2018). "Lie After Lie: What Colin Powell Knew About Iraq 15 Years Ago And What He Told The U.N". *The Intercept*. Web: https://theintercept.com/2018/02/06/lie-after-lie-what-colin-powell-knew-about-iraq-fifteen-years-ago-and-what-he-told-the-un/ adresinden 15 Mayıs 2019 'da alınmıştır.

İnternet: "Arap Baharı'nın ikinci dalgasında halklar daha kararlı". **Anadolu Ajansı**. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-baharinin-ikinci-dalgasinda-halklar-daha-kararli-/1453946 adresinden 16 Mayıs 2019'da alınmıştır.

İnternet: "Burkan 2-H: Suudi Arabistan'ın yüzde 80'ine ulaşabilen balistik füze". ***BBC News Türkçe***, Web: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42409902 adresinden 3 Haziran 2019'da alınmıştır.

İnternet: "Constitution Of The Islamic Republic Of Iran" Web: https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library files/Iran_Constitution_en.pdf

İnternet: "IMF, Suudi Arabistan İçin İflas Edebilir Dedi". ***KARAR***, Web: https://www.karar.com/ekonomi-haberleri/imf-suudi-arabistan-icin-iflas-edebilir-dedi-49373 adresinden 3 Haziran 2019'da alınmıştır.

İnternet: "Irak". ***The World Bank***, Web: https://data.worldbank.org/country/iraq adresinden 22 Mayıs 2019'da alınmıştır.

İnternet: "Iran Supplied Yemen Rebels With Ballistic Missile–US", ***BBC News***, Web: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-42356969?ocid=socialflow_twitter adresinden 3 Haziran 2019'da alınmıştır.

İnternet: "Islamic State And The Crisis İn Iraq And Syria İn Maps" web: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-27838034 adresinden 22 Mayıs 2019'da alınmıştır.

İnternet: "Oil and Gas Data". ***OPEC***, web: https://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/interactive/current/FileZ/MainDateien/oilgasdata.html adresinden 26 Mayıs 2019'da alınmıştır.

İnternet: "Republic Of Yemen" ***World Bank***. Web: https://goo.gl/GmLrH7 adresinden 30 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır

İnternet: "Salih Yetki Devri Antlaşmasını İmzaladı", ***NTV***, Web: https://goo.gl/5N7Y5W adresinden 3 Haziran 2019'da alınmıştır.

İnternet: "Share of World Crude Oil Reserves".(2017). *OPEC*, Web: https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm

İnternet: "Syria Population". ***Trading Economics,*** web: https://tradingeconomics.com/syria/population adresinden 26 Mayıs 2019'da alınmıştır.

İnternet: "Ülke Profili: Irak" Web: http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profili/ulke-profili-irak adresinden 20 Mayıs 2019'da alınmıştır.

İnternet: Al-Muslimi, F.(May,2017). "Iran's Role in Yemen Exaggerated, but Destructive". *The Century Foundation*, Web: https://tcf.org/content/report/irans-role-yemen-exaggerated-destructive/?session=1 adresinden 2 Haziran 2019'da alınmıştır.

İnternet: Edwards, A. "Country Focus: Yemen". ***Political İnsight***, Web: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/2041905816637460, adresinden 1 Haziran 2019'da alınmıştır

İnternet: Mohseni, B. P., Kalout, H. (January, 2017). "Iran's Axis of Resistance Rises How It's Forging a New Middle East". Foreign Affairs. Web: https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2017-01-24/irans-axis-resistance-rises adresinden 18 Mayıs 2019'da alınmıştır.

İnternet: Parsi,T., Weınstein, A.(JAN, 2017). "Iranian Hegemony Is a Figment of America's Imagination". Foreignpolicy. Web: https://foreignpolicy.com/2017/01/25/irans-proxy-wars-are-a-figment-of-americas-imagination/ adresinden 11 Nisan 2018'de alınmıştır.

İnternet: Payam Mohseni, P. Kalout, H. (Jan, 2017). "Iran's Axis of Resistance Rises". *Foreign Affairs*. Web: https://counter-hegemonic-studies.net/wp-content/uploads/2018/04/Irans-Axis-of-Resistance-Rises-_-Foreign-Affairs.pdf adresinden 25 Mayıs 2019'da alınmıştır.

İnternet: Wezeman, P.D.(Dec, 2018). "Saudi Arabia, Armaments And Conflict İn The Middle East". ***Stockholm International Peace Research Institute.*** Web: https://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2018/saudi-arabia-armaments-and-conflict-middle-east adresinden 8 Haziran 2019'da alınmıştır.

İnternet:Web:https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=IRN

Joffé, G.(2012)."Syria: the proxy war". ***Norwegian Peacebulding Resource Centre***

Katzman, K. (2017). "Iran's Foreign and Defense Policies". ***Congressional Research Service***.

Kibaroğlu M.(202). "*11 Eylül Ardından Strateji, Tehdit, Ve Caydırıcılık"*. Web:http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu11EylulArdndanStratejiTehditCaydiricilik-22dec01.pdf adresinden 15 Mayıs 2019 'da alınmıştır.

Korkmaz, Y.(2015). ***İran Suriye Bölgesel İttifakı Ve Arap Baharı Sürecine Yansıması***. İstanbul: Matbubat Yayın Grubu.

Kurt, V.(2015). "Devrim'den Askeri Müdahaleye Yemen", ***Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı***, (144).

Leenders, R. Giustozzi, A. (2017). "Outsourcing State Violence: The National Defence Force, "Stateness" And Regime Resilience İn The Syrian War". ***Taylor&Francis Group***, 24(2), 157-180.

Lindolm, C.(2004). ***İslami Ortadoğu Tarihsel Antropoloji*** (1. Baskı). Ankara: İmge Yayınları.

Lund, A. (2015)."The Syrian And Iraqi Civil Wars". ***SIPRI Yearbook 2015.***

Mcmillan, M. E. (2016). ***From the First World War to the Arab Spring: What's Really Going On in the Middle East?.*** London: Palgreve Macmillian.

Milliyet. *Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi* (23.Cilt). İstanbul: Interpress Basın Ve Yayıncılık.

Mohagheghnia, H., Sharaf, H., Rabiee, B.(2017). "The Role of Islamic Republic of Iran's Soft Power in the Middle East". ***International Journal of Scientific Study***, 5(4). 204-213.

Mumford, A. (2013). "Proxy Warfare and the Future of Conflict". ***The RUSI Journal***, 158(2). 40-46.

Mumford, A. (2013). ***Proxy Warfare***. Cambridge: Polity Press.

Nancy Ezzeddine, Veen, E.V. (2018). "Power in perspective : Four key insights into Iraq" ***CRU Policy Brief***.

Nasr, V. (2018). "İran Among Ruins Tahran's Advantage in a Turbulent Middle East". ***Foreign Affairs.*** 108-118.

Oktav, Z.Ö.(2011). ***Basra Körefezi'nin Değişen Dinamikleri İran- ABD-Suudi Arabistan İlişkileri***. İstanbul: Beta.

Oktav, Z.Ö., Dal, E.P., Kurşun, A.M.(2018). ***Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War The ISIS and YPG Cases, Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War***. Springer International Publishing,

Okyar, O. (2015). "İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetri mi?", ***Uluslararası İlişkiler***. 12(45), 61-82.

Oran, B.(2002). **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I** (VI. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Orhan D.(2013). " Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği", ***Atılım Sosyal Bilimler Dergisi.*** *3 (1-2).*17-29.

Orhan, O.(2015). "The Shiite Militas In Syria and Political Solution". ***Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi***. (26).

Öçal, Ş. (2018) "İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı : Kültür Ve Dil", ***ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi,*** 2(2). 46-68.

Parker, G.(2017). *Cambridge Savaş Tarihi*(Çev. Tayanç F., Tayanç, T.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Parsi, T. Marashi, R. (2011). "Arab Spring Seen From Tehran". ***Cairo Review***, (2), 35-52.

Przeczek, S. (2013) "Iran's Foreign Policy under President Rouhani : Pledges versus Reality". ***Ortadoğu Analiz***, 5(57). 64-71.

Ramazani, R.K.(2004). "İdeogy and Pragmatizm in İran's Foreign Policy". ***The Middle East Journal***, 58(4). 549-559.

Razoux, P. (2015). *The Iran-Iraq War*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Reza Djalılı, M.R., Kellner, T.(2013). ***Arap Baharı Karşısında İran Ve Türkiye Ortadoğu'da Yeni Bir Stratejik Rekabete Doğru Gidiş mi?.*** İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Rezaei, F. (2019). ***Iran's Foreign Policy After The Nuclear Agreement***. Cham: Springer International Publishing.

Rogg, I., Rimscha, H. (2007). "The Kurds as parties to and victims of conflicts in Iraq", ***International Review of the Red Cross***, 89(868). 823-842.

Saikal, A.(2016). ***The Arab World And Iran A Turbulent Region İn Transition***. New York: Palgrave Macmillan,

Saleh, A. (2013). ***Ethnic Identity and the State in Iran***. New York: Palgrave Macmillan.

Salisbury, P.(2015). "Yemen and The Saudi- Iranian 'Cold War'".***The Royal Enstitute of İnternational Affairs.***

Sarı, İ.(2015). "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri". ***Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi***, 2(1). 95-135.

Selvik, K. (2015). "The War in Yemen: The view from Iran". ***Norwegian Peacebulding Resource Centre.***

Semin, A.(2015). "Yemen Krizi, Husiler ve İran-Körfez Güç Mücadelesi". ***Bilgesam Analiz.***

Sharp, J.(2017). "Yemen: Civil War and Regional İntervention", ***Congressional Research Service.***

Sinkaya, B. (2013). "Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri", ***Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı***.

Soltani, F. Amiri, R. E. (2010). "Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution". **Journal of Politics and Law,** 3(2). 199-206.

Stille, C.(2017). "İran's Role in Yemen's Civil War". ***The Pardee Periodical Journal Of Global Affairs.*** 115-129.

Stone, G..D.(2010). *Proxy War: "A Critical Examination of Superpower Indirect Conflict in Africa",* Yüksek Lisans Tezi, University of Manitoba Department of Political Studies, Faculty of Arts, Winnipeg.

Şahin, M. (2006). "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar Ve Engeller". ***Akademik ORTA DOĞU***, 1(1). 39-55.

Tamer, C. (2014). "2011 Sonrası İran'ın Irak Politikası", ***ANKASAM | Bölgesel Araştırmalar Dergisi***, 1(2).

Thaler, D.E., Nader, A., Green, J.D., Lynch, Wehrey F. (2010) ***Mullahs, Guards, and Bonyads An Exploration of Iranian Leadership Dynamics, Distribution.*** Santa Monica: RAND Corporation.

Towle, P. (2008). "The Strategy of War by Proxy". ***The RUSI Journal***, 126(1). 21-26.

Uygur, H. (2012). "İran ve Arap Baharı". ***Siyaset, Ekonomi ve Toplum Ar aştırmaları Vakfı***. (53).

Ünal, B. (2015). "İran'ın Vekâlet Savaşı Stratejisi ve Suriye'deki Şii Milisler". ***Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.*** (1304).

Vatanka, A. (2018). "Iran's Use of Shi'i Militant Proxies Ideological and Practical Expediency Versus Uncertain Sustainability", ***The Middle East Institute***,2.

Ward, S.T. (2009). ***Immortal A Military History Of Iran And Its Armed Forces***. Washington: Georgetown University Press.

Wastnidge, E. (2015). "The Modalities of Iranian Soft Power: From Cultural Diplomacy to Soft War". ***Political Studies Association***, 2(2).

Wastnidge, E. (2017). “Iran and Syria: An Enduring Axis”. ***Middle East Policy***. 24(2). 148-159.

Wehrey, F. Thaler, D.E., Bensahel N., Cragin J.D.G., Kaye D.D., Oweidat N., Li J.(2009). ***Dangerous But Not Omnipoten Exploring the Reach and Limitations of Iranian Power in the Middle East.*** Santa Monica: RAND Corporation.

Workman, T. (1991). “The Social Origins Of The Iran-Iraq War”. ***CISS Working Paper.***

Yaacov, B.S.T.(1984). “Strategy of War by Proxy”. ***Cooperation and Conflict***.

Yeğin, A. (2013). “İran Siyasetini Anlama Kılavuzu”, ***Siyaset ve Toplum Araştırmaları Vakfı.*** 263-273.

Yeğin, A. (2014). “Iranian Foreign Policy on the 35th Anniversary of the Islamic Revolution”. ***SETA Perspective***.

Yeğin, A. (2015). “İran’ın Yumuşak Gücü”. ***Siyaset ve Toplum Araştırmaları Vakfı*** (118).

Yeğin, A. (2016). “İran’ın Sert Gücü”. ***Siyaset ve Toplum Araştırmaları Vakfı,*** (150).

Yeşiltaş, M. Kardaş, T.(2005). ***Non-State Armed Actors in the Middle East Geopolitics, Ideology, and Strategy***. Palgrave Macmillan.

Yevgeni Primakov, Y.(2010). ***Rusların Gözüyle Ortadoğu (2. Baskı)***. İstanbul: Timaş Yayınları.

Yılmaz Şahin, T.(2013). **Uluslararası Politikada Ortadoğu**(V. Basım).Ankara: Barış Kitabevi.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı	: Levent Demir
Uyruğu	: Türk
Doğum tarihi ve yeri	: 1995/ Trabzon
Medeni hali	: Bekar
Telefon	: +905062907589
Faks	: ……
e-mail	: levent.demir@outlook.com.tr

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	……
Lisans	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	2016
Lise	Kızılırmak Lisesi	2012

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
……	…….	……..

Yabancı Dil

İngilizce(İleri)
Portekizce(Başlangıç)
Rusça(Başlangıç)

Yayınlar

……

Hobiler

…….

ankara HBM